

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELÂM BİLİM DALI

KILIÇZÂDE HAKKI'YA GÖRE PEYGAMBERLİK

Yüksek Lisans Tezi

HÜLYA ÇİLEK

İstanbul, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELÂM BİLİM DALI

KILIÇZÂDE HAKKI'YA GÖRE PEYGAMBERLİK

Yüksek Lisans Tezi

HÜLYA ÇİLEK

Danışman: Doç. Dr. Mehmet ÜMİT

İstanbul, 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı KELAM Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi HÜLYA ÇİLEK'nın KILIÇZÂDE HAKKI'YA GÖRE PEYGAMBERLİK adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 20.06.2019 tarih ve 2019-18/17 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 07...../.....10...../2019.....

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

1.	Tez Danışmanı	Doç. Dr. MEHMET ÜMİT	
2.	Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi HAYRETTİN NEBİ GÜDEKLİ	
3.	Jüri Üyesi	Doç. Dr. ADEM ARIKAN	

GENEL BİLGİLER

Adı, Soyadı	: Hülya ÇİLEK
Anabilim Dalı	: Temel İslâm Bilimleri
Bilim Dalı	: Kelâm
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Mehmet ÜMİT
Tez Türü Ve Tarihi	: Yüksek Lisans –Ekim 2019
Anahtar Kelimeler	: Kılıczâde Hakkı, Din, İslâm, Allah, Nübüvvet, Vahiy, Kelâm, Mûcize, Âhiret.

ÖZET

KILIÇZÂDE HAKKI'YA GÖRE PEYGAMBERLİK

Bu tezde Cumhuriyet döneminin önemli isimlerinden biri olan Kılıczâde Hakkı'nın hayatı, eserleri ve yayın hayatı içerisinde dile getirmiş olduğu görüşleri çerçevesinde onun peygamberlik hakkındaki görüşleri değerlendirilmiştir. İslâm dininin, zamanın koşulları dâhilinde nasıl yorumlanması gerektiğine dair görüşlerini beyân eden Kılıczâde Hakkı'nın bu noktadaki fikirlerinden hareketle peygamberlik müessesesine bakışı ve bu müessesenin toplumdaki konumu – önemi hakkındaki anlayışını açıklamaya çalıştık.

Nübüvvet hakkındaki düşüncelerini daha detaylı anlamlandırmak maksadıyla Kelâm literatürü içerisinde usul-i selâse başlığı altında ele alınan Allah inancı ve âhiret inancına ilişkin görüşlerine de yer vermeye çalışılmıştır. Özellikle kendisinin *İçtihat* mecmuâsındaki yazıları ile Cumhuriyetin ilânı sonrasında kaleme aldığı makaleleri arasındaki anlayış farkını ortaya çıkarmak maksadıyla yer yer yazılarından özel bölümler alınarak değişen nübüvvet anlayışı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bununla beraber yazarın kitap haline getirdiği eserlerinin çok az olması ve kendisinin düşüncelerine gazete yazılarından ulaşmak zorunda kalmamız hasebiyle eldeki kaynaklar doğrultusunda konuya dair fikirleri tespit edilmeye gayret edilmiştir.

GENERAL KNOWLEDGE

Name, Surname	: Hülya ÇİLEK
Field	: Islamic Sciences
Programme	: Islamic Theology
Supervisor	: Doç. Dr. Mehmet ÜMİT
Degree Awarded And Date	: Master –Ekim 2019
Keywords	: Kılıçzâde Hakkı, Religion, Islam, God, The Prophet, Theology, Miracle, Hereafter, Revelation

KILIÇZÂDE HAKKI ON PROPHECY

ABSTRACT

This study evaluated Kılıçzade Hakkı's views on prophecy, who is one of the very famous names of Republican Period under the light of his life, works and publications showing his views on this issue. It is aimed to explain his general overview of prophethood and the establishment position and importance of it in society by examining his ideas offered about how Islamic Religion take shape in terms of the time required.

In order to make more detailed interpretation about his thoughts of prophecy, the author's views about belief in God and belief in the Hereafter that are discussed under three main headings within the kalam literature are evaluated. Especially, it is intended to refer his changing understanding of prophecy by taking special sections from his writings in journal with the case law and his articles after the proclamation of the republic that reveal the difference between the concepts.

Since the author made the book by using very few of his works and since his ideas are just reached from the newspaper articles, this study concluded in accordance with available resources that has been studied to understand his ideas on the subject.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	vi
------------------	----

ÖNSÖZ.....	viii
------------	------

GİRİŞ

I.Çalışmanın Konusu.....	1
--------------------------	---

II. Çalışmanın Kapsamı ve Yöntemi.....	1
--	---

III. Çalışmanın Kaynakları.....	5
---------------------------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

I. Kılıçzâde Hakkı'nın Hayatı ve Eserleri.....	8
--	---

I.I. Çocukluğu, Eğitimi ve Meslek Hayatı (1872-1966).....	8
---	---

I.II. Yayın Hayatı.....	15
-------------------------	----

I.III. Eserleri.....	25
----------------------	----

I.III.I. Kitapları.....	25
-------------------------	----

I.III.II. Tefrikaları.....	26
----------------------------	----

I.III.III. Tercümeleri.....	27
-----------------------------	----

I.III.IV. Ansiklopedi Maddeleri.....	28
--------------------------------------	----

İKİNCİ BÖLÜM

DİN KONUSUNA DAİR GÖRÜŞLERİ

I.Din Kavramının Tanımı.....	30
------------------------------	----

II. Dinlerin Maksudı ve Dinde Tekâmül Anlayışı.....	37
---	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YARATICI TASAVVURU

I. Yaratılış ve Yaratıcı Tasavvuru	44
I.I Kâinatın Yaratılışı	46
I.II İnsanın Yaratılışına Dair Fikirleri.....	50

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

NÜBÜVVET ANLAYIŞI

I.Vahyin Kaynağı, Peygamberliğin Tanımı ve İmkânı	53
II.Peygamberlerin Amaçları ve Görevleri	62
III. Mucize Anlayışı	73
IV. Şakk-ı Sadr Olayı Bağlamında İsmet Anlayışı	80
V. Kur’ân-ı Kerîm ve Hz. Muhammed Hakkındaki Görüşleri	84
VI. Tarih-i Nebeviyyeye Bakışı ve Değerlendirmeler	95
SONUÇ	109
KAYNAKÇA	114

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı Geçen Eser

a.g.m : Adı Geçen Makale

a.mlf : Aynı Müellif

ÜİFD : Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

İSAM : İslâm Araştırmaları Merkezi

çev. : Çeviren

DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

HF. : Hür Fikir

H.F. : Hürriyet-i Fikriye

Hz. : Hazreti

İFAV : İlahiyat Fakültesi Araştırmaları Vakfı

mlf : Müellif

mad. : Madde

no : Numara

(s.a.v) : Sallallahu Aleyhi Vessellem

(as) : Aleyhisselam

sy. : Sayı

s. : Sayfa

TDVİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

thk. : Tahkik Eden

trc.: Tercüme Eden

ts. : Tarihsiz

Üniv. : Üniversite

yay. : Yayınları

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti, ondokuzuncu asrın sonları yirminci asrın başlarında, Avrupa'nın büyük devletlerinin çıkar çatışmalarına sahne olmuştur. Bu dönemde, Osmanlı aydınları, düşünürleri, gazetecileri vb. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş sürecinden kurtulması için kendi fikirlerini ortaya koymuşlardır. Söz konusu dönemde yetişmiş olan Kılıçzâde Hakkı da, bu bağlamda ideal bir devletin ve dinin nasıl olması gerektiği, İslâm dininin kadına bakışı ve kadın hakları, tekke - zaviyelerdeki yozlaşma, lâiklik ve önemi vb. konulardaki görüşlerini özellikle gazete yazıları vasıtasıyla aktararak toplumu uyandırmayı ve hareketlendirmeyi kendine görev edinmiştir. Yazılarından, batıdan çok etkilendiği anlaşılan müellif, din adına halkı yanlış yönlendirdiğini düşündüğü herkese karşı cephe almaktan çekinmediğini pek çok gazete yazısında vurgulayarak, dini konuları ele almıştır.

Biz bu çerçevede Kılıçzade'nin üzerinde en çok durduğu konular arasında yer alan peygamberliğe bakışını tez konusu yapmaya karar verdik. Giriş'te çalışmanın kapsamı, metodu ve kaynaklarıyla ilgili birinci bölümde yazarın hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Kılıçzâde Hakkı'nın *İtikâd-ı Bâtılâya İlân-ı Harb* adıyla kaleme aldığı eserden son dönem gazete yazılarına uzanan fikir dünyasındaki değişim ve geçişler Cumhuriyet öncesi ve sonrası (ilk dönem ve ikinci dönem görüşleri) olarak ikiye ayrılmış ve ilk bölümden itibaren yazarın fikir dünyasını daha iyi anlamak adına bu ayrışmaya dikkat çekilmiştir.

İkinci bölümde nübüvvet bahsine giriş olması münasebeti ile Kılıçzâde Hakkı'nın din konusuna dair kaleme aldığı görüşleri incelenmiştir. Yazarın din tanımı, dini nasıl anladığı yazılarından hareketle açıklanmıştır. Bununla beraber çeşitli İslâm âlimlerinin yapmış oldukları din tanımları üzerinden konu daha anlaşılır hale getirilmeye çalışılmıştır. Kılıçzâde'nin din algısına ait görüşlerinin ardından kendisinin dinlerin maksadına dair yapmış olduğu açıklamalara değinilmiştir. Ayrıca her anlamda tekâmülün zaruretinden bahseden Kılıçzâde'nin din alanında da tekâmülün zaruretiye inanması tarihi süreç içerisinde dinlerin aslında bir tekâmül neticesinde şu anki hallerini kazanmış olduğunu düşünmesi, onun bu husustaki görüşlerini ayrı bir başlık altında incelememizi gerektirmiştir. Kılıçzâde'nin dinlerdeki tekâmül anlayışı ortaya

konulduktan sonra onun görüşleri dönem arkadaşlarının görüşlerinden katkılarla daha anlaşılır hale getirilmeye çalışılmıştır.

Tezimizin üçüncü bölümünde ise Kılıçzâde'nin yaratıcı tasavvuru hakkında bilgi verilmiştir. Bu bölümde Kılıçzâde'nin Allah inancı hakkındaki anlayışı çözümlenmeye çalışılmış ve yaratıcının tekvin yani yaratma sıfatı örneği üzerinden kâinat üzerindeki hâkimiyeti ile dinlerin ve peygamberlerin muhatabı olan insanın yaratılış süreci ele alınmıştır. Böylelikle nübüvvetin muhatabı olan insan olgusu da, konunun daha net anlaşılması için araç kabul edilmiştir.

Dördüncü bölümde, müellifin nübüvvet konusuna dair görüşleri çeşitli açılardan tetkik edilmeye çalışılmıştır. Kendisinin nübüvvet tanımı, nübüvvetin gayesi ve özellikleri gibi konulardaki görüşleri yazılarından hareketle açıklanmıştır. Özellikle Hz. Muhammed örneğinden yola çıkarak bir peygamber nasıl olmalı, nasıl anlaşılmalı, Hz. Muhammed'in yanlış anlaşılma sebepleri gibi pek çok husustaki görüşleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Kılıçzâde Hakkı'nın *İçtihâd* gazetesinde yazmış olduğu din, peygamberlik ve Allah tasavvuru hakkındaki görüşleri ile daha sonra *Hür Fikir* adıyla çıkardığı kendi gazetesinde aynı alanlara dair görüşlerinde farklılığın olması dikkati çekmektedir. İlk dönem yayın hayatı süresince kendi tabirince softa ve dervişler olarak adlandırdığı kişileri, yer yer ağır bir dille eleştirerek onların dini nasıl kullandıklarını okuyucularına açıklamaya ahdetmiş Kılıçzâde'nin Allah tasavvuru ve nübüvveti dair görüşlerindeki ılımlı tavır ile sonraki dönemdeki özellikle biyolojik Materyalizmi savunan görüşleri arasındaki farklılık, lisânına da etki etmiştir. Bu nedenle onun nübüvveti dair görüşlerinde ilk dönem yazılarında övgü cümlelerine rastlanırken hayatının son dönemlerinde kaleme aldığı makalelerinde Hz. Peygamberi eleştirmekten geri durmadığı gözlemlenmiştir. Kılıçzâde Hakkı'nın ele aldığımız konulara bağlı olarak genel bir değerlendirmesi bölümün son kısmında zikredilerek nübüvvet konusuna dair bahis noktalanmıştır.

Araştırmamızı yaparken bazı zorluklarla karşılaştık. Bu bağlamda Kılıçzâde Hakkı'nın yazılarını kitap haline getirmekten ziyâde gazete ve mecmuâlarda kaleme alması günümüz açısından kendisinin belirli kavramlara yaklaşımını daha net bir şekilde

görmemize engel teşkil etmiştir. Ayrıca eserlerinin gazete makalelerinden oluşması ve bu makalelerin toplu halde bulunmayışı yazarın görüşleri arasındaki geçişi anlamlandırmakta güçlük oluşturmaktadır. Ancak yazarın arkadaş çevresiyle genel olarak fikir birliği içerisinde bulunması, geçiş sürecindeki değişim ve dönüşüm hakkında eksik kalan noktaları anlayabilmemiz konusunda katkı sağlamıştır. Bu anlamda, tez konumunun belirlenmesindeki katkıları için Prof.Dr. Hatice K. Arpaguş'a, başlanmış bir çalışmayı üstlenerek, yöntem belirleme, üslup ve süreci yakından takiple desteklerini esirgemeyen değerli tez danışmanım Doç. Dr. Mehmet Ümit'e ve tezin metod ve akademik üslup ile ilgili değerlendirmeleri konusunda yol gösteren Dr. Hayrettin Nebi Güdekli'ye ve yazım hatalarıyla beraber metnin akışında yumuşak geçişleri sağlamam konusunda katkıda bulunan Doç. Dr. Adem Arıkan'a teşekkür ederim. Kendilerinin rehberliği sayesinde yazarın değişen düşünce dünyasını daha sistematik halde ele alarak eldeki verilerin birbirleri ile karşılaştırılmasına imkân bulunmuştur.

Hülya ÇİLEK

İstanbul 2019

GİRİŞ

1.Çalışmanın Konusu

Kılıczâde Hakkı (ö. 1960) Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yetişmiş ve askeri eğitim almış bir yazardır. Askerlik süresi boyunca önemli işlere imza atmakla birlikte kendi tabiriyle iç çalkantıların devletin iç işlerinde liyakatsiz tutumlara sebep olması sebebiyle kısa bir zaman sonra isteği dışında emekliye ayrılmıştır. Emekliliğinden sonra çeşitli mecmularda yazılar kaleme almıştır.

Bu çalışmanın konusunu oluşturan Kılıczâde Hakkı'nın Peygamberlik algısında, yazarın ortaya koyduğu görüşleri arasındaki farklılıklar sebebiyle, düşüncelerini genel anlamda iki döneme ayırarak incelemeyi uygun bulduk. Böylelikle yazarın din ve yaratıcı hakkındaki görüşlerinden edindiğimiz katkıyla nübüvvet anlayışını daha bütüncül ve anlaşılır kılmaya çalışmak çalışmamızın ana hedeflerindendir.

Tezimizde Kılıczâde'nin günümüze ulaşan bütün metinleri incelenerek yazarın İslâm dini ve dini kavramlarla ilgili tutumu ve bunları algılayış şekli özellikle Hz. Muhammed örneği üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır.

Yazarın düşünce dünyasında meydana gelen değişim ve dönüşümde çevresinin etkisini de gösterebilme amaçlı yazarın arkadaşlarının yazıları okunarak ilgili bölümlerde bunlara atıflarda bulunulmuştur. Tezimiz Kılıczâde örneği üzerinden son dönem Osmanlı aydınlarına etki eden materyalizmin, onların din, yaratıcı özellikle peygamber algısında oluşturduğu değişim ve dönüşümü ortaya çıkarması açısından önemlidir.

II. Çalışmanın Kapsamı ve Yöntemi

Peygamberliğe ilişkin görüşleri çerçevesinde Kılıczâde'nin günümüze ulaşan tüm eserleri okunarak tarihsel dönemi ve konusu dikkate alınacak şekilde bir ön tasnife tabi tutulmuştur. Yazarın siyaset, askerlik, eğitim, din vb. her alana dair fikirler beyan etmesi kişiliği, algı dünyası hakkında fikir edinmemizi sağlamakla beraber biz çalışmamızda sadece onun peygamberlik algısı üzerinde derinleşmeye ve bu bağlamda dine ilişkin diğer görüşlerini ele almaya çalıştık. Ayrıca yazarın hem yayın hayatı hem

de sosyal hayatında etkili olmuş arkadaş çevresinden alıntılarla düşünce dünyasını daha anlaşılır hale getirmeye çalıştık.

Yazarın ilk dönem görüşlerini kaleme aldığı *İçtiḥad* mecmuasındaki yazılarında Allah'ın varlığını ve birliğini, Hz. Muhammed'in insanlığa her yönden rehber olarak gönderilmiş peygamber olduğunu kabul ettiği anlaşılmaktadır. Ancak özellikle *Hür Fikir* gazetesinde ele aldığı görüşlerinde *İçtiḥad*'dakilerle temelde taban tabana zıt fikirler öne sürdüğünü görmekteyiz.

Bu nedenle tezimizin ilk kısmında, yazarın değişen fikirleri ve nübüvvete dair dile getirdiği görüşlerin arka planını görebilmek için onun özel ve yayın hayatı da incelenmiştir. Ayrıca Kılıçzâde'nin dini görüşündeki değişim ve dönüşümü, nübüvvet başlığı çerçevesinde incelemenin daha isabetli olacağı düşünülerek bu çalışmayı kaleme almış bulunmaktayız. Zira Kılıçzâde'nin dine dair görüşleri temelde, iki aşamada değişim ve dönüşüm içermektedir. İlk aşamada bütün insanlığa rehber ve üstün özellikleriyle örnek olan Peygamberin izinden gidilmesi gerektiği ve sahte hocalara uymanın dini yozlaştırdığı görüşünü aktaran yazar,¹ ikinci aşamada peygamberlerin sadece dâhiler ve siyasî olarak toplumu şekillendiren bireyler oldukları ve bu dâhilerin sunduğu Allah, yaratıcı, ilâh vb kavramların sadece onlara hizmet ettiği görüşüdür. Ayrıca bilimin tek gerçek ve öncelik olması gerektiğine de işaret eden yazar, dinlerin ilkel toplumların ihtiyaçlarından doğduğunu, pek çoğunun kadim Mısır inancı ve kültüründen etkilendiğini ve tekâmülün gereği olarak artık yerini bilimin verilerine bırakması gerektiğini savunur.²

Bununla birlikte Kılıçzade'nin değişen düşüncelerinin çeşitli konu başlıkları ile ele alındığı elinizdeki çalışmada, yazarın nübüvvete dair görüşlerini ortaya koymanın yanında onun yazıları üzerinde dönemin siyasî ve sosyo-kültürel ortamının –gerek düşünce gerek uygulama- etkisini net bir şekilde görmek mümkündür. Böylelikle hem yazarımızın dine ve nübüvvete bakış açısı hem de düşüncelerinde geçirdiği dönüşüm açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede *İçtiḥad* mecmualarındaki ilk yazılarında İslâmcılık akımının etkisiyle dinde reformun toplumun birlik ve beraberliği

¹ Kılıçzâde, *İtikâd-ı Bâtılâya İlân-ı Harb*, Matbaa-i Şems, 1332, s.6-12.

² Kılıçzâde, "Ulu Peygamberlere Yazmakta Tecrübe-i Kalem – Musa", *Hür Fikir*, sy: 134, 15 Eylül 1926; "Azardamar Gazetesi Sermuharrirliğine", *İçtiḥad*, sy:70, 4 Temmuz 1329, s.1539.

noktasında ehemmiyet taşıdığını vurgulayan yazarın zamanla – özellikle Balkan topraklarının kaybedilmesi, Araplarda başlayan milliyetçilik ve devletleşme arzusu-bunu, Türk milliyetçiliği düşüncesi çatısı altında gerçekleştirmeye çalıştığını görmekteyiz. Cumhuriyetin kurulmasından çok kısa bir zaman öncesine kadar Osmanlı'nın kurtuluşu adına çeşitli yol ve öneriler sunan yazarın, Cumhuriyetin kuruluşu ile birlikte ağır bir dille Osmanlı'yı eleştirmesi ve yeni yönetim şekli olan Cumhuriyet'i övmesi, dönemin siyasî ortamının, düşüncelerinin şekillenmesi ve ifadesindeki etkisinin en açık göstergedir. Yazarın İslâm'a bakışı da bu değişimden nasibini almıştır. Özellikle ilk dönem yani Osmanlı döneminde *İctihâd* mecmuâsındaki yazılarında İslâm'ı ve Hz. Muhammed'i öven ve her ikisinin de yanlış anlaşıldığına dair düşünceleri ön plana çıkarır. İslâm'ın daha çok softalar tarafından halka uygun olmayan ve dinin özünde bulunmayan masallarla, hurafelerle aktarıldığını belirtir. Bununla birlikte Osmanlı ordusunun ıslâhı, toplumda kadınlara nasıl davranılması gerektiği, eğitim sisteminde yapılması gerekenler, ekonominin düzeltilmesi noktasında ticaret vb konularda Osmanlı'yı yeniden canlandırma amacı taşıyan ve bunun dini öğretilere bağlı yapılandırmacılıkla olacağını bazen sert de olsa net ifadelerle belirten yazılarına rastlamaktayız.

Yazarın, Cumhuriyet'in ilânından sonra kendi çıkardığı *Hür Fikir* gazetesinde bu görüşlerinden kademeli olarak uzaklaşan görüşler aktardığına şahit olmaktayız. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında Allah'ın varlığını ve birliğini kabul ederek onun kudretiyle her şeyi yarattığına olan inancını yazılarında paylaşmaya devam eden yazarın, peygamberlik müessesesi hakkında Hz. Muhammed'in peygamberliği üzerinden onun, tabiat kanunlarına diğer insanlara nispeten daha çok hâkim olduğunu bu sebeple aslında bir dâhi olup, peygamberliğin bu dehânın getirisi olduğunu vurgular. İnkılâplar dönemi ve laikliğin ilânıyla birlikte yazar, Peygamberlerin sadece menfaatleri uğruna, inananlarının hayatına mal olsa bile, devrimini gerçekleştirmeye çalışan dâhiler olduğunu dile getirerek önceki düşüncelerinden bir adım ileriye gitmiştir. Ayrıca Kader inancının temelini oluşturan Tanrının adaleti, hidâyet meselesi gibi konulara dair makalelerinde yer yer değindiği hususlarla Tanrı figürünü sorgulaması ve eleştiriye tabi tutması, bu noktada da görüşlerinin değiştiğini göstermektedir. Ayrıca Cumhuriyet öncesi yazılarında peygamberimize ithafen onun özellikle beşeri yönünü açığa çıkararak

fazilet-i ahlâkiyesi üzerinde durur. Hz. Muhammed'in neseb yönüyle de temiz ve asil bir soydan geldiğini dile getirir. Cumhuriyet sonrasındaki yazılarında ise, onun sadece Arap birliğini sağlamak ve kral olma amacını taşıyan ve bu noktada kendisine inananları ölüme göndermekten çekinmeyen ve vahiy alış şekilleri noktasında kitaplarda aktarılanlardan hareketle bunun marazlı (hastalıklı) bir insana ait olabileceğini ifade eder. Hz. Muhammed'in nesebinin bile belli olmadığı³ yönündeki görüşleri destekleyerek aktarması, düşünceleri arasında oluşan uçurumun göstergesidir. Yazarın düşüncelerindeki bu değişimde çevre, siyasal düzen ve zamanın etkisi olmakla birlikte salt bu üç nedene dayandırmak indirgemeci bir yaklaşım olur. Bu sebeple yazarın inanç ve düşüncelerine etki eden tüm hususların, dönemin karmaşık yapısı sayesinde (hem fikri hem siyasi hem de savaş-barış dengesini yürütmeye çalışan yeni bir yapılanmanın oluşması) açığa çıkmak için uygun bir zemin bulduğunu söyleyebiliriz. Tezimizdeki ana amacımız da, onun peygamberlik müessesine dair görüşlerindeki bu farklılaşmayı ve zıtlıkları net bir şekilde ortaya koyabilmektir. Zirâ yazar oldukça geniş bir okuyucu kitlesine sahip olmakla beraber dönemin üst düzey siyasetçileriyle de yakın dostluklar kurmuştur. Bu da düşüncelerini hem dönemine hem de döneminin ötesine taşımasını sağlamıştır. Bu nedenle köklü siyasal ve sosyal değişimin yaşandığı Cumhuriyet döneminden itibaren toplumun inanç ve sosyal yaşamına dair yazılar kaleme alan Kılıçzâde ve arkadaşlarının görüşlerini bilmemiz hem dönemi anlamlandırmak hem de günümüze yansıyan din ve peygamberlik algısındaki etkisi üzerine düşünebilme imkânı sağlaması hasebiyle önemlidir.

Tüm bunlara ek olarak yazarın dine ilişkin düşünce dünyasındaki dönüşüm ve farklılaşmayı somut bir konu üzerinden incelemek daha anlaşılır bir sonuç elde etmemizi sağlayacağı için tezimizin adına Kılıçzâde Hakkı'nın Peygamberlik Anlayışı başlığını vermeyi uygun gördük. Ayrıca yazarın yaratıcı ve din algısından başlayarak peygamberlik anlayışını işlemiş olmamız ve peygamberlik algısını da somut bir örnek olarak yazılarına kaynaklık eden Hz Muhammed üzerinden ele alma fırsatımızın olması yöntemsel olarak hem tüme varım hem tümünden gelim tekniğinden çift yönlü istifade edebilmemize olanak sağlamıştır.

³ Kılıçzâde, "Ulu Peygamberlere Yazmakta Kalem Tecrübeleri", *HF.*, sy:321, 17 Temmuz 1930, s.2.

III. Çalışmanın Kaynakları

Çalışmamızda Kılıçzâde Hakkı'nın konuyla ilgili olsun olmasın ulaşabildiğimiz tüm yazıları taranmış böylelikle yazarın algı dünyasına dair her hangi bir şüpheye mahal verilmemesi amaçlanmıştır. Bununla birlikte yazar üzerine yapılan tezler ve özgün çalışmalar da ayrı ayrı incelenmiştir. Yazarın çalışmamızda kullandığımız kaynaklarını zikretmeye geçmeden önce kendisi hakkında yapılan çalışmalardan kısaca bahsetmek yerinde olacaktır.

Bu hususta Celal Pekdoğan, “Batıcı Bir Düşünür Olarak Kılıçzâde Hakkı 1872-1960)” adlı doktora tezinde, Türk tarihindeki batılılaşma çabalarının Türk tefekkür hayatında meydana getirdiği tartışma ve bölünmeleri Kılıçzâde örneği üzerinden incelediğini dile getirmiştir.⁴ Pekdoğan, Kılıçzâde'nin hayatı, eserleri, tarihi kişiliği, siyasî duruşu ve Garpcılık düşüncesi üzerine kapsamlı bir çalışma yapmıştır.

Yazar üzerine yapılmış başka bir çalışma Sibel Zeren'in “İsmail Hakkı Kılıçoğlu'nun Eserleri ve Görüşleri”⁵ isimli yüksek lisans tezidir. Bu çalışmada müellifin hayatı hakkında bilgi verilmiş ve iki eserinden yola çıkılarak kadın-siyaset ve batılılaşmaya ilişkin görüşleri incelenmiştir.

Zekeriya Akman'ın “Kılıçzâde Hakkı'nın Siyer Yazılığıyla İlgili Görüşleri”⁶ isimli çalışmasında Kılıçzâde'nin İslâmcılık düşüncesini savunan Düzceli Yusuf Suad, Filibeli Ahmet Hilmi, İzmirli İsmail Hakkı vb şahsiyetlerin mucizeleri de kabul eden görüşlerine reddiye niteliğinde sergilediği görüşlerine değinilmiştir.

Yapılan bu çalışmaların hepsinden istifade etmekle birlikte konumuzun farklı olması tezdeki odak noktamızın yazarın kendi yazıları üzerinde yoğunlaşmasını sağlamıştır. Bu bağlamda yazarın *İctihad* mecmuasındaki bazı yazılarından derlediği *İtikâd-ı Bâtlaya İlân-ı Harp* eseri ilk başvuru kaynağımız olmakla birlikte “Son Cevap”

⁴Celâl Pekdoğan, *Batılı Bir Düşünür Olarak Kılıçzâde Hakkı (1872-1960)*, Hacettepe Üniv. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 1999, s.1.

⁵ Sibel Zeren, *İsmail Hakkı Kılıçoğlu'nun Eserleri ve Görüşleri*, Marmara Ü. Türkiyât Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1999.

⁶ Zekeriya Akman, “Kılıçzâde Hakkı'nın Siyer Yazıcılığı ile İlgili Görüşleri”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SAUİFD)*, sy:14/26, Aralık 2012, s.55-73.

risalesi de ilk dönem düşüncelerini anlamamızda oldukça verimli bir çalışmadır. Bu iki kaynağın dışında yazarın istifade ettiğimiz belli başlı gazete yazıları şunlardır:

- 1) *İçtihad*, “Pek Uyanık Bir Uyku 1”, sy: 55 21 Şubat 1328/1912, s.1226-1228; sy: 57, 7 Mart 1329/20 Mart 1913, s. 1261-1264.
- 2) “Neden Mağlup Olduk?”, sy:56, 28 Şubat 1328/1913, s.1242-1246; sy: 57, 7 Mart 1328/1913, s.1265-1267; sy:58, 14 Mart 1329/28 Mart 1913, s. 1283-1284; sy:59, *Cehd*, 21 Mart 1329/3Nisan 1913, s. 1291-1293.
- 3) “Sahte Softalığa ve Dervişliğe İlân-ı Harb”, sy: 58, 14 Mart 1329/28 Mart 1913, s. 1277-1281.
- 4) “Kadınlar ve Mekâtib-i İbtidaiyye Muallimleri”, sy:60, 4 Nisan 1329/17 Nisan 1913, s. 1310-1312.
- 5) “Dervişlik ve Softalık Meselesi”, sy:62, 18 Nisân 1329/1 Mayıs 1913, s.1349-1352.
- 6) “Dinsizler”, sy:65, 9 Mayıs 1329/22 Mayıs 1913, s. 1421-1425; “Zabit”, sy: 67, 23 Mayıs 1329, s.1454-1459.
- 7) “Akvamı’s-Siyer”, sy: 66, 16 Mayıs 1329/29 Mayıs 1913, s.1434-1444.
- 8) “Müslümanlık ve Hristiyanlık”, sy:68, 30 Mayıs 1329/12 Haziran 1913, s.1478-1482.
- 9) “Kadınlara Nasıl Hürmet Ediyoruz”, sy: 69, 27 Haziran 1329/10 Temmuz 1913, s. 1520-1521.
- 10) “Âzadamard Gazetesi Ser Muharrirliğine”, sy:70, 4 Temmuz 1329/17 Temmuz 1913, s.1539-1541.
- 11) “Yunus Hoca’nın Kendisi”, sy: 73, 25 Temmuz 1329/7 Ağustos 1913, s. 1601-1604.
- 12) “Zenbilli Ali Efendi Meselesi”, sy: 75, 8 Ağustos 1329/21 Ağustos 1913, s.1648-1651.
- 13) “Yunus Hoca Talebe (Yunus Hoca Hikâyeleri), sy: 77, 22 Ağustos 1329/4 Eylül 1913, s. 1703-1711.
- 14) “Tamamen Hal Olmadıkça Bitmeyen Bir Mesele”, sy: 92, 6 Şubat 1329/19 Şubat 1914, s. 2967-2070.
- 15) “Kılıçzâde Hakkı Bey ve İki Mektubu”, sy: 151, 1 Şubat 1923, s.3132-3134.
- 16) “İzmir İktisâd Kongresinde Harfler”, sy:154, 1 haziran 1923, s. 3175-3176; sy:155, 1 Temmuz 1923, s.3196-3199; sy:156, 1 Ağustos 1923, s.3214-3215.
- 17) “Harflerimiz, İmlâmız”, sy:157, 1 Eylül 1923, s.3227-3235.
- 18) “Adaletsizliğe Karşı Mücadele”, sy: 159, 1 Teşrin-i Sâni 1923, s.3261-3262; sy: 160, 1 Kanun-i Evvel 1923, s.3282.
- 19) “Lâtin Harfleri”, sy:218, 15 kanun-i Evvel 1926, s.4193-4194.
- 20) *Hürriyet-i Fikriyye*, “İman”, sy:1, 3 Şubat 1329, s.2-4.
- 21) “Ordumuzun Gençleştirilmesi”, sy:2, 10 Şubat 1329, s.5-7.
- 22) “Hatemül Enbiya ve Celal Nuri Bey 1“, sy:7, 20 Mart 1330, s.2-4.

- 23) “Hatemü’l-Enbiya Celal Nuri Bey 2”, sy:8, 27 Mart 1330, s.4-5.
- 24) “Teaddüd-ü Nikâh Teaddüd-ü Zevcât”, sy: 9, 3 Nisan 1330, s.14-16.
- 25) “Yunus Hoca Kavgalarından”, sy:10, 10 Nisan 1330, s.10-16.
- 26) “*Tarihte Mezhep Firavunu*”, sy: 13-1, 1 Mayıs 1329/ 1913; sy:15-3, 15 Mayıs 1329/ 1913; sy:18, 27 Mart 1330/1914, s.13-15.
- 27) Serbest Fikir, “Darbe-i Necât”, sy:16/4, 22 Mayıs 1330, s. 2-4.
- 28) *Hür Fikir*, “*Bir Küçük Hatıra*”, sy:111, 24 Mart 1926.
- 29) “*Ankara’da Bir Hafta- Diyanet İşleri Reisi ile Mülakat*”, sy: 116, 5 Mayıs 1926.
- 30) “*Cevap Yerine Dayak*”, sy: 139, 20 Teşrin-i evvel (Ekim) 1926.
- 31) “*Kandid yahut Nikbinlik*”, sy.145, 1 Kânûn-i Evvel (Aralık) 1926.
- 32) “İngiltere İhlal Tarihi 1603-1688 Birkaç Söz”, sy: 157, 7 Mart 1927; sy: 205, 20 Şubat 1928.
- 33) “*İnsanların Serencamlarından Garip Yiğidin Başına Neler Gelmez*”, sy.163, 25 Nîsân 1927; sy:164, 5 Nîsân 1927; sy:166, 16 Mayıs 1927; sy:278, 5 Eylül 1929; sy:301, 13 Şubat 1930.
- 34) “*Adli Bir Mesele*”, sy:136, 29 Eylül 1926.
- 35) “*Ulu Peygamberlere Yazmakta Kalem Tecrübeleri*”, sy: 308, 10 Nisân 1930; sy: 309, 17 Nisân 1930; sy: 310, 24 Nîsân 1930; sy: 313, 22 Mayıs 1930; sy: 314, 29 Mayıs 1930; sy: 317, 18 Haziran 1930; sy:319, 3 Temmuz 1930; sy:320, 10 Temmuz 1930; sy:321, 17 Temmuz 1930; sy: 322, 24 Temmuz 1930; sy.324, 7 Ağustos 1930; sy: 325, 14 Ağustos 1930.
- 36) “*Süleyman Nazif Üstadımla İlhad ve Mülhidden Sonra İrtidad ve Mürted*”, sy:137, 6 Teşrin-i Evvel 1926.
- 37) “*Harflerimiz*”, sy:143, 17 Teşrin-i Sâni 1926.
- 38) “*İlhad ve Mülhid Üstadım Süleyman Nazif Beyefendiye*”, sy:112, 31 Mart 1926.
- 39) “*İlhad ve Mülhid*”, sy:121, 9 Haziran 1926, sy:148, 22 Kanun-i Evvel 1926.

BİRİNCİ BÖLÜM

KILIÇZÂDE HAKKI'NIN HAYATI VE ESERLERİ

I. Çocukluğu, Eğitimi ve Meslek Hayatı (1872-1960)

Asıl adı İsmâil Hakkı olan Kılıczâde Hakkı, 1288/1872 yılında, Niş'te⁷ dünyaya gelir. Babası, çiftçilik yapan Ali Efendi, annesi ise Nazife Hanım'dır.⁸ İsmâil Hakkı'nın doğduğu yıllarda Balkanlardaki milliyetçi hareketler ve Avrupa devletlerinin çakışan çıkarları, Osmanlı devletini zayıflatmıştır. Bu dönemde çocukluk çağında olan Kılıczâde Hakkı Doksanüç Harbi'nde⁹ ailesi ile birlikte Manastır'a göç etmiştir. İsmâil Hakkı beş yaşındayken Manastır'da babasını kaybetmiştir.¹⁰

Her yönden stratejik bir öneme sahip olan Manastır, Makedonya'nın da önemli askeri merkezlerinden biridir. Kılıczâde on üç yılını burada geçirmiştir.

Kılıczâde Hakkı babasız hayat geçirmesine rağmen eğitimiyle, okuma yazma bilmeyen fakat oğlunun okumasını çok isteyen annesinin ilgilendiğini belirtmiştir. Bu sebeple annesinin onu mekteplere, camilere göndererek medrese ve cami hocaları nezdinde ders almaya zorladığını zikretmiştir. Kılıczâde Hakkı başarılı bir çocuk olmasının yanında çok defa hocalarından cezalar aldığını dile getirmiştir. Bununla beraber ebcedi de bir çırpıda öğrendiğini ve çok çabuk kıraate geçtiğini vurgulamıştır.

Kılıczâde Hakkı'nın medrese âlimleri hakkındaki sert tutumunda, çocukluğunda yaşamış olduğu ve aktardığı olumsuz hâdiselerin¹¹ payı olduğu düşünülebilir. Kılıczâde, Osmanlı'nın geri kalmasının nedenleri arasında ilk sıralarda yer aldığını söylediği medrese kurumlarını şiddetle eleştirir. Buralarda yetiştirilen kişilerin de bu zihniyete büründürölmek istendiğini dile getirir ve bu sebeple Osmanlı'yı gericilik ile suçlar.¹²

⁷ Sırbistan'ın güneyinde yer alan bu şehir; konum olarak ülkenin Bulgaristan sınırına yakın tarihi ve büyük şehirlerindendir.

⁸ Celâl Pekdoğın, "Kılıczâde Hakkı", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, XXV, s. 415.

⁹ 1877-1878 yılında gerçekleşmiş olan Osmanlı- Rus savaşının adıdır.

¹⁰ Pekdoğın, *a.g.m.*, s.415.

¹¹ Kılıczâde, "Cevap yerine dayak", *Hür Fikir (HF.)*, sy:139, 20 Teşrin-i evvel (Ekim) 1926, s. 3-4. Bu hususu, Cumhuriyet'in ilânı sonrasında dile getirmiştir.

¹² Kılıczâde Hakkı, *İtikâd-ı Bâtılâya İlân-ı Harb*, s.40-68

Onun söz konusu tutumunda, içinde bulunulan şartların ve dönemin siyasî ortamının etkili olması muhtemeldir.

Kılıczâde'nin Cumhuriyet'in ilânından sonra Lâtin harflerinin kabulü konusunda oldukça ısrarlı olduğunu görmekteyiz. Ayrıca dönemin Diyânet İşleri Başkanı Rıfat Efendi (1941) ile yaptığı görüşmelerde Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçeleştirilmesi ve Türkçe ibadet¹³ hususuna dair yapmış olduğu konuşmalar, onun yapılan inkılâplardan etkilendiğinin açık bir tezâhürüdür.¹⁴ Bununla birlikte kendisini bu düşünceye sevk eden en önemli isimlerden biri, yazarın henüz 11 yaşında Askeri Rüştîye'de eserleriyle tanıştığı Namık Kemâl'dir. Namık Kemâl görüşleri itibariyle Fransız İnkılâbının etkisinde kalmış, ancak bu düşüncesini milli bir görüşe büründürerek İslâm'a uyarlamaya çalışmıştır. Bu sebeple kendisi, eğitim dilinin ve pek tabii halkın benimsediği İslâm dininin kitabı olan Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçeleştirilmesini istemiştir.¹⁵

İbtidâî, Rüşdî, İdadî tahsilini Manastır'da tamamlayan İsmâil Hakkı, İttihâd-ı Osmanî Cemiyeti'nin kurulduğu ve örgütsel bir yapıya kavuşma çabası içinde olduğu bir ortamda 23 Nisân 1890 senesinde İstanbul, Halıcıoğlu'ndaki Mühendishâne-i Berr-i Hümâyûn'da eğitime başladı.¹⁶

Manastır'da geçirdiği süre zarfında derslerinde oluşan niçinlerine sınırlı bir şekilde de olsa Mühendishâne-i Berri Hümâyûn'daki riyâziye (matematik), hikmet-i tabîiye (fizik), hendese-i resmiye (geometri) gibi dersleri sayesinde cevap bulmaya çalıştı. Öbür yandan ordunun batılılaştırılması çalışmalarının sonucu olarak 1845'lerden sonra pek çok askeri öğrencide görülen materyalist fikirlerin ve entelektüel çevreleri etkisi altına alan biyolojik Materyalizmin etkilerinin, Kılıczâde üzerinde de etkisini görmekteyiz.¹⁷ Askeri Rüştîye'de başlayan soru ve sorunların, Mühendishâne-i Berri Hümâyûn'da artarak devam ettiğini görmekteyiz. Bununla birlikte materyalist

¹³ Nerimân Tongul, *Türk Harf İnkılabı*, Ankara Üniv. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, *Atatürk Yolu Dergisi*, s:33-34, Mayıs-Kasım 2004, sy.108-109.

¹⁴ HF., "Ankara'da Bir Hafta – Diyânet İşleri Reisi ile Mülâkât", sy: 116, 5 Mayıs 1926, s.2.

¹⁵ Pekdoğan, "Batıcı Bir Düşünür Olarak Kılıczâde Hakkı", s.15.

¹⁶ Pekdoğan, a.g.m., s.415.

¹⁷ M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Düşünür olarak Dr. Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1981, s.8.

yazarlardan yapılan çevirilerin bu okullarda okutulması, öğrencileri tabii olarak pozitivist- materyalist görüşe yatkın hale getirmiştir. Yazarın kaleme aldığı makalelerdeki atıflarından, öğrenimi sırasında ve meslek hayatının ilk yıllarında Ömer Hayyam'ın görüşlerinden de etkilendiği anlaşılmaktadır.

Mühendishâne-i Berr-i Hümayun'daki öğrenimini dört yılda tamamlayan İsmâil Hakkı, buradan sahra topçu mülâzım-ı evveli olarak mezun olmuş ve Üçüncü Ordu-i Hümayun'a tayin edilmiş; Manastır, Bağdat, Yemen, Selânik, Edirne ve İstanbul kolordularında görev yapmıştır. Ayrıca Bağdat Askeri İdâdisi'nde kitâbet muallimliği yapmıştır. 1911 senesinde Mustafa Kemal'in düzenlediği erkan-ı harbiye seyahatine iştirâk etmiş, ancak rahatsızlığı sebebiyle İstanbul'daki Sütluçe Mâlumat Ambarı Müdürlüğü'ne ve 1912'de önce İstanbul Merkez Kumandanlığı Divân-ı Harb Riyâseti'ne ve daha sonra muhafızlık mahiyetindeki Divân-ı Harb Âzâlığı'na nakil ve tayin edilmiştir. Bu görevi sırasında binbaşılığa kadar yükselen İsmâil Hakkı, Topçu Endâht (Atış) Mektebi ikinci kursuna iştirâk etmiştir.¹⁸

1913 yılında kendi ifadesiyle, özellikle softa ve dervişler, ayrıca saray mensupları ile ilgili yazdığı eleştiri yazıları sebebiyle hukukî bir gerekçe gösterilmeden emekli edilmiştir. Yazarın bu aşamada, yirmi üç sene sekiz ay dokuz gün fiilî hizmeti vardır. Bir müddet sonra araya girenler vasıtasıyla İstanbul muhafızı bulunan miralay Cemal Bey'in maiyetindeki Divân-ı Harbiye'ye â'zâ tayin edilen Kılıçzâde Hakkı'nın buradaki memuriyeti, Enver Paşa'nın (1922) harbiye nâzırı olduğu zamana kadar devam etmiştir.¹⁹ Bu memuriyetinden sonra emekliye ayrılan Kılıçzâde, bu husustaki görüşünü şu sözleri ile dile getirmekten de geri durmamıştır:

“Enver Şah, harbiye nâzırı olunca, ben, birinci deftere dâhil edilerek, üstümde ihtiyat zâbitliği kalmak şartıyla tekâüde sevk edildim. O zaman ancak kırk beş yaşında

¹⁸ Topçu Endâht Mektebi günümüzde Piyade Okul Komutanlığı olarak bilinmektedir. Bu okul 5 Kasım 1909'da Mahmut Şevket Paşa'nın Harbiye Nâzirliği sırasında Maltepe'de açılmıştır. 1910'da Soğanlı Köyü Kartal'a taşınmış ve 1. Dünya savaşının ilânıyla 1914-1919 arasında “Yedek Subay Tâlimgahı” olarak kullanılmıştır. 1919'da Gülsuyu'na taşınmıştır. Detaylı bilgi için bkz. www.kkk.tsk.tr, Piyade Okul Komutanlığı, erişim tarihi: 26 Mayıs 2015.

¹⁹ Pekdoğan, a.g.m., s.415.

ve zinde idim. Bunun için mâkul hiçbir sebep göstermediler. Göstermediler değil gösteremediler...”²⁰

Müellif, bu sözleri ile döneminde vuku bulan hâdiselerde özellikle iltimâsın olduğuna da işaret etmektedir. Bununla birlikte emekliye sevk edilmesinin Enver Paşa’nın harbiye nâzırı olarak gelmesinin dışında bir sebebe daha dayandığını şu sözleri ile dile getirmiştir:

”Softalığa ilân-ı harb etmiştim. Hanedân-ı Saltanat aleyhinde yazmışım. O dönemde ise softalar henüz vaziyete hâkim idi. Pamuk sultan²¹ da hâlâ Hakanü’l-Berreyn ve Bahreyn(!), Hâdimü’l-Hameyni-ş-Şerifeyn²² idi. Enver Şâh ise o hakanın bir bendesi ve bir sultan hanımın kocası idi. Belki de benim cinâyetim işte bu idi...”²³

Yazar kaleme aldıklarıyla aslında dönemini kritize etmiştir. Onun şahsi görüşüne göre padişah etkisizdi, etkili olan I. Abdülmecit’in kızı Naciye Sultanla evli olan Enver Paşa’ydı. Yazara göre sorunun kendisi de, softaların şikâyet edeceği bir malumatın Enver Paşaya ulaşmasıydı. Yukarıda bahsi geçen bu durumun da yazarın yeni rejimi kabullenme ve ayakta tutma yolunda ciddi çabalar sarf etmesine katkı sağladığı düşünülebilir.

Emekliliğinden sonra geçinmek için farklı yollar aramaya başladığını belirten Kılıçzâde’nin karşısına, düşüncelerini Hürriyet-i Fikriye’de aktarma fırsatı çıkmıştır. Celal Nuri Bey (1938) ile Abdullah Cevdet (1932) arasında oluşan ‘Şime-i Husumet-Şime-i Muhabbet’²⁴ sorunu, Celal Nuri Bey’de *İçtiḥâd*’a rakip bir mecmuâ çıkarma

²⁰HF., “Bir Küçük Hatıra” sy:111, 24 Mart 1926, s.1.

²¹ Kılıçzâde’nin ifade ettiği Pamuk Sultan VI. Mehmet yani Sultan Vahdettin’dir. Sultan Vahdettin 1918-1922 yılları arasında Osmanlı Devleti’ni yönetmiştir.

²² Hakanü’l- Berreyn ve Bahreyn: Karaların ve denizlerin hakani; Hâdimü’l- Hameyni-ş- Şerifeyn: Şerefli beldelerin (Mekke ve Medine) hizmetkârı (Ayrıntılı bilgi için bkz. Devellioğlu)..

²³HF., “İnsanların Serencamlarından-Garip Yiğidin Başına Neler Gelmez”, sy.163, 25 Nisân 1927, s.2.

²⁴ Şime-i Husumet, Celal Nuri İleri ve arkadaşlarının savunduğu Batı’nın teknik anlamda gelişmelerini ve bilimsel metodlarını alıp Osmanlı toplumuna uyarlama anlayışıdır. Bu anlayışta Batı’nın her daim Osmanlı karşısında düşman olarak tarihteki yerini koruduğunun unutulmaması önceliklidir. Şime-i Muhabbet ise Abdullah Cevdet ve taraftarlarının oluşturduğu Batı’nın her yönden örnek alınmasını savunur. Bu görüşte her türlü uygulamanın -gerek teknik gerek sosyal yaşam anlamında- seveerek kabullenilmesiyle tam anlamda gelişme ve dönüşümün gerçekleşeceğine inanılmaktadır.

isteği uyandırmıştır. O da, bu bağlamda *Hürriyet-i Fikriye*'yi kurarak Kılıçzâde'yi yazar kadrosuna dâhil etmiştir.²⁵

Hürriyet-i Fikriye ve sonrasında kurulacak olan *Hür Fikir* mecmuâlarındaki bazı yazılarında Lâtin harfleri ile ilgili görüşlerini paylaşan Kılıçzâde hakkında, dönemin Dâhiliye Nâzırı Talât Paşa'ya kadar şikâyetler gitmeye başlayınca müellif nazırlığa çağırılmıştır. Talât Paşa, Kılıçzâde'nin harfler meselesine dair neşriyatta bulunmamasını istemiştir. Bunun üzerine yazar "Harfler, valileriniz mutasarrıflarınız değildir ki siz onlara dilediğiniz emri veresiniz. Onlar da derhal yerine getirsinler. Bu bir bilim meselesidir..." diyerek yazmaya devam edeceğini belirtmiştir. Talât Paşa ise "... Sizin harflerinizi için bir sürü sarıklıyla uğraşamam... Son defa olarak emrediyorum yazmayacaksınız, aksi halde derginizi geçici değil tamamen kapatırım." diye cevap verince müellif, "Biz görevimizi yaparız siz de sizinkini" diyerek nâzırlıktan ayrıldığını ve peşinden son makalesiyle mecmuânın kapatıldığını dile getirmiştir.²⁶ Sonrasında *Serbest Fikir* kurulmuş fakat bu da çok uzun ömürlü olmamıştır. Gelişen bu süreçle beraber Kılıçzâde'nin *İtikâd-ı Bâtılâya İlân-ı Harb* adlı eserinin ikinci baskısı piyasaya çıkmış ve birkaç gün sonra kendisi Bekir Ağa Bölüğü'nde²⁷ nezâret altına alınmıştır. (1332/1916) ve taklib-i hükümetle²⁸ ithâm edilmiştir. Ancak Nafiz Bey'in reis olarak bulunduğu Divân-ı Harb-i Örfi²⁹ beraatine karar vererek Kılıçzâde'yi serbest bırakmıştır.

Bu olaydan sonra İstanbul'dan ayrılan Kılıçzâde, İskân Beyi Ali Suat Bey'in isteği üzerine Çanakkale'ye çok az bir ücret karşılığında muhacirin kâtibi olarak gönderilmiştir.³⁰ Bu dönemde oldukça sıkıntılı bir hayat geçiren Kılıçzâde Hakkı 1917

²⁵ A.mlf., a.g.m., aynı yer.

²⁶ Sabahattin Özel, "Yazdıklarının Işığında Kılıçzâde Hakkı Bey'in Fikirleri", *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Kocaeli 2015, s. 1500.

²⁷ Bekirağa Bölüğü, Beyazıt'ta Osmanlı döneminde harbiye nezâreti olan bugünkü İstanbul Üniversitesi merkez binasının avlusunda yer almış askeri tutukevi. II. Abdülhamid, II. Meşrutiyet ve Mütâreke dönemlerinde siyasî suçluların kapatıldığı tutukevi. Adını, ilk müdürü olan Binbaşı Bekir Ağa'dan almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/politik-sosyal-kulturel-arastirmalar-merkezi/2009/02/13/2574/bekir-aga-bolugu>, erişim tarihi: 02.02.2018.

²⁸ Taklib-i Hükümet: Hükümetin başındakileri veya idare şeklini kanunsuz olarak değiştirmek. Bkz: Devellioğlu, a.g.e., s.1026.

²⁹ Divân-ı Harb-i Örfi: Sıkı Yönetim Mahkemesi. Birinci Dünya Savaşı sonrasında İstanbul'da kurulmuş savaş mahkemeleridir. Günümüzdeki Savaş Suçları Mahkemeleri'ne benzemektedir. Bkz: Devellioğlu, a.g.e., s.189.

³⁰ HF, "İnsanların Serencamlarından...", sy:164, 5 Nisân 1927, s.2.

yılında İzmit Muhâcirin Müdüriyeti'ne tayin edilmiştir.³¹ Milli Mücadele döneminde sürekli olarak Mustafa Kemâl'in madden ve manen yanında bulunan Kılıçzâde, Paşa'nın emriyle milli kuvvetlerde çalışmaya başlar ve halkı Mustafa Kemâl ile birlikte yürümeye çağırır. Kurtuluşun, onun yaptığı inkılâplar etrafında birleşmekte olduğunu sık sık vurgular ve bu husustaki görüşlerini de yazılı olarak dile getirmekten sakınmaz.³²

Yazarın görüş ve düşüncelerinde en çok dikkat çeken durumlardan biri, kendisinin yeni rejimde uygulanması planlanan inkılaplara dair görüşlerini, onlar hayata geçmeden yazılarına yansıtması ve savunmasıdır. Bu anlamda yazarın ciddi bir okuyucu kitlesine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Mustafa Kemâl Atatürk'ün kendisine gazete kurması yönündeki teklifini de bu bağlamda düşündüğümüzde, yazarın yeni rejimin sözcülerinden biri olduğu söylenilebilir. Bununla birlikte yazarın yayın hayatının ilk dönemlerinde Panislâmizm'i siyasî gaye edindiği ve İttihâd-ı İslâm çatısı altında mezhep birliğini savunarak halifelik çatısında Osmanlı Devletini birleştirmeyi istediği anlaşılmaktadır. Bu dönemde İslâm'ın ana ilkeleri dışındaki alanlarda reformlar yapılması gerektiği, içtihad kapısının açılması ve softalardan arındırılan dinin gerçek ulemâ ile ihyâsı üzerine düşüncelerini dile getirmiştir. Kendisinin, Cumhuriyet'le birlikte, Panislâmizm düşüncesinden uzaklaşarak Türk milliyetçiliğini savunduğu ve Latin harfleri konusundaki ısrarcı tutumunda bu düşüncesinin yanında, dini algılamalarındaki değişimin önemli bir etken olduğu anlaşılmaktadır. I. Dünya Savaşı sonrasında özellikle 1923 İzmir İktisâd Kongresi sonrasında -başta harfler mevzusu olmak üzere- pek çok konuda Müslümanların derin cehalet içerisinde bulunup, düzelemeyeceğini ifade etmiştir.³³ Bu sebeple bilimin her şeyin önünde tutulması gerektiğine vurgu yapan yazarın dönemine etki eden Pozitivizm ve Materyalizmden etkilendiği anlaşılmaktadır.

İzmit'in kurtuluşunu takip eden dönemde, *Hür Fikir* yazıhânesini açarak arzuhalcilik ve avukatlık yapan Kılıçzâde, bir müddet sonra yeni çıkan adli kanunlar karşısında bir şey yapamadığını dile getirerek dostu olan Selânikli Osman Bey'in

³¹HF., "İnsanların Serencamlarından...", sy:166, 16 Mayıs 1927, s.3.

³²HF., "İnsanların Serencamlarından...", sy:278, 5 Eylül 1929, s.2.

³³ Özel, "Yazdıklarının Işığında Kılıçzâde Hakkı Bey'in Fikirleri", s.1499-1500;

<https://docplayer.biz.tr/16397324-Yazdiklarinin-isisiginda-kiliczade-hakki-bey-in-fikirleri.html>

yardımıyla onun müdür olarak bulunduğu Duhân Şirketi'nin³⁴ İzmit şubesinin rejisinde, makâm-ı vilâyette ve mahkemedeki işlerini takip eden hukuk müşâviri olduğunu yazmaktadır.³⁵

Eğitim öğretim alanında da pek çok görevde bulunan yazar, Bağdat Askeri İdâdisi'nde³⁶ kitâbet muallimliği, Çanakkale Muallim Mektebi'nde müdürlük ve riyâziye muallimliği ve bir yıl süreyle de İzmit Muhtelit Orta Mektebi'nde fahri olarak Tarih, Coğrafya, Türkçe, Mâlumat-ı Medeniye derslerini okutmuştur.³⁷

Üçüncü yasama döneminde Kocaeli; dört, beş, altı ve yedinci yasama dönemlerinde ise CHP Muş Milletvekili olan Kılıçzâde Hakkı, Milli Eğitim komisyonunda da çalışmıştır. Ayrıca Genel Kurul'da değişik konulara dair çeşitli konuşmaları mevcuttur. Milletvekilliği yaptığı dönemde Necip Fâzıl Kısakürek'in çıkardığı *Büyük Doğu Mecmuası*'nda yer alan bir resim üzerine kendisine eleştiri yazısı yazmış ve dini demogoji üzerinden halkın duygularıyla oynamak ve yeni cumhuriyetin sistemini kabullenememe ithamıyla yargılayarak ağır sözlerle eleştirmiştir. Yazdığı yazıda Büyük Doğu'nun "Allah'a inanıyor musunuz?" başlıklı önceki sayısına ithâfen buna hayır diyebilecek sadece birkaç babayiğit tanıdığını belirtmiş ve pek çok kimsenin toplumsal baskı sebebiyle kabullenmeyi tercih ettiğini ifade etmiştir. Bu durum, aslında değişen fikir dünyasında, dönemin siyasî rejimi ve anlayışının ne derece etkili olduğunu göstermektedir.³⁸ Bununla birlikte yazarın *İctihâd* mecmuasında dervişlik ve softalık, Balkan yenilgisinin sebepleri, kadınlara hürmet, örtünme, hânedan ve orduyla ilgili görüşleri ve önerileri, dinin öğretimi ve ulemânın eksikleri vb. pek çok konuda yazı yazdığını görüyoruz. Bu yazılarında arzu ettiği pek çok hususun –dini kurumların tasfiyesi, tekke ve zaviyelerin durumları, Türkçeleşme faaliyetlerine dair söylemleri ve önerilerinin- Cumhuriyet sonrası inkılâplarda tam da onun savunduğu şekliyle hatta fazlasıyla gerçekleşmiş olması, kendi dönemini iyi tahlil ettiğinin açık bir göstergesidir. *İctihâd* Mecmuâsı'nda bu ve benzeri konularda önerilerini bazen sert bazen ironi ile dile

³⁴ HF., "İnsanların Serencamlarından...", sy:301, 13 Şubat 1930, s.2.

³⁵ HF., "Adli Bir Mesele", sy:136, 29 Eylül 1926, s.1.

³⁶ Bağdat Askeri İdâdisi: Bağdat Askeri Lisesi. Bkz: Devellioğlu, *a.g.e.*, s.409.

³⁷ Pekdoğan, *Batılı...*, s.26-27.

³⁸ Necip Fâzıl Kısakürek, "Mebusa Cevap", *Büyük Doğu*, sy:4, 23 Kasım 1945, s.9; "Milletvekilinin Mukabelesi", sy:5, 30 Kasım 1945, s.8.

getiren yazarın *Hür Fikir* ve *Hürriyet-i Fikriye*'de bu söylemlerini daha açık ifadelerle ve daha ısrarlı zikretmesinde, muhtemelen yine içinde bulunduğu koşulların etkisi söz konusudur.

İstanbul Kadıköy Cafer Ağa Mahallesinde nüfusa kayıtlı olan Kılıçzâde'nin Makbule ve Hacer adında eşleri ve onlardan Burhân, Visâl, Sabahattin, Nihâl, Ali Ekrem, İclâl, Muzaffer, Kemâl adında sekiz çocuğu olmuştur. 14 Nisân 1960'ta vefat eden Kılıçzâde, Sahrâ-yı Cedit mezarlığında toprağa verilmiştir.³⁹

I.II Yayın Hayatı

Kılıçzâde'nin yayın hayatını özellikle ele almayı isteğimizizin sebebi; kendisinin bu alanda pek çok konu hakkında fikirlerini dile getirmiş olmasıdır. Çalkantılı yayın hayatında yazar, kimi zaman soruşturma geçirmiş, kimi zaman nezarete kalmıştır. Yazıları sebebiyle çeşitli grupların tepkisini çekmiş ve bu tepkiler, bazen bir eleştiri yazısıyla bazen de mensubu olduğu dergi ve gazeteler kapatılarak gösterilmiştir. Fakat başına her ne gelirse gelsin, aldığı bu tepkilere inat yazılarına devam ettiği kendi açıklamalarından anlaşılmaktadır. Onun karakterini anlayabilmenin bir yolu da, yayın hayatında bu inişli çıkışlı zamanlardaki tepkilerine bakmaktır. Bu hareketlilik ve canlılık, yazılarında, fikirlerinin sertleşmesine sebebiyet vermiştir.

Elimizdeki verilere göre Kılıçzâde Hakkı'nın ilk yazısı *İctihâd*'daki 21 Şubat 1328 (9 Mart 1913) tarihli "Pek Uyanık Bir Uyku" adlı makalesidir.⁴⁰ Bu yazısıyla *İctihâd* ailesine katılan Kılıçzâde, Balkan yenilgisinin sebepleri üzerine makaleler yazar.⁴¹ Ayrıca "Sahte Softalığa ve Dervişliğe Karşı İlân-ı Harb"⁴², "Dervişlik ve Softalık Meselesi"⁴³, "Kadınlar ve Mekâtib-i İbtidâiyye Muallimleri"⁴⁴, "Kadınlara Nasıl Hürmet Ediyoruz"⁴⁵, "Yunus Hocanın Kendisi"⁴⁶, "Yunus Hoca Talebe (Yunus

³⁹Pekdoğan, "Kılıçzâde İsmâil Hakkı", *DİA*, s.416.

⁴⁰ Kılıçzâde, "Pek Uyanık Bir Uyku", *İctihâd*, sy: 55, 21 Şubat 1328 (6 Mart 1913).

⁴¹a.mlf., "Neden Mağlup Olduk", *İctihâd*, sy:56, 28 Şubat 1328 (13 Mart 1913), s.1242-1246; "Neden Mağlup Olduk", sy: 57, 7 Mart 1328 (20 Mart 1912), s.1265-67; "Neden Mağlup Olduk", sy:58 14 Mart 1328 (27 Mart 1912), s. 1283-1284; "Neden Mağlup Olduk", sy:59, 21 Mart 1328 (3 Nisan 1912), s.1291-93.

⁴²*İctihâd*, sy:58, 14 Mart 1329 (28 Mart 1913), s.1277-1281.

⁴³ *A.g.m.*, sy:62, 18 Nisan 1329 (1 Mayıs1913), s.1349-1352.

⁴⁴ *A.g.m.* sy:60, 4 Nisan 1329 (17 Nisan 1913),s. 1310-1312.

⁴⁵ *A.g.m.*, sy:69, 27 Haziran 1329 (10 Temmuz 1913), s.1520-1521.

hoca hikâyeleri)⁴⁷ gibi eğitim, tesettür, din vb konulara dair farklı başlıklarla fikirlerini dile getirmiştir.

Müellifin *İçtiḥâd Mecmuâsı*'nda kaleme aldığı pek çok konu ve fikrinin, *İtikâd-ı Bâtılaya İlân-ı Harb* ismiyle sonrasında kitaplaştırılmış olması mecmuâda erişemediğimiz bazı konular hakkında da yazarın düşüncelerini kısmen anlamamıza katkı sağlamıştır.

Genellikle yazılarında din ve toplum, dinin toplum hayatı üzerindeki etkileri gibi konulara değinen yazar; kaleme aldığı bazı makalelerinde İslâm'ın en ulvi din olduğunu bazı makalelerinde ise onun katı kurallarının yıkılması gerektiğini dile getirmiştir. Milletimizin ancak bu yolla muasır medeniyetler seviyesine ulaşabileceğini belirtmiştir. Özellikle softa ve dervişler dediği medrese âlimlerine ithâfen yazdığı yazılarda geri kalmanın ana nedenlerinin en önemlisi olarak bu grubu gördüğünü söylemektedir. “Sahte Softalığa ve Dervişliğe İlân-ı Harb” adlı *İçtiḥâd* mecmuasında 14 Mart 1329 (28 Mart 1913) tarihli makalesinde bu husustaki görüşünü şöyle ifade etmiştir:

“...Hükûmât-ı İslâmiyenin terakkiden berî kalmasında pek çok esbâb meyânında softaların, dervişlerin ve İtikâd-ı Bâtılâ'nın mühim rol oynadıkları inkâr edilemez. Hurafât ve masallarla hakâik-i diniyeyi gölgede bırakıp hatta unutturacak suretle araya nasıl girdikleri ve ne vecih ile icrâ eyledikleri tatbik edenlerce bi't-tab'îi malumdur...”⁴⁸

Kılıçzade, onlarla hayatı boyunca mücadele edeceğini ve bu mücadeleyi kendisi gibi yenilik taraftarı aydın insanlarla başlattığını şu sözleriyle ifade etmiştir:

“...Ahkâm ve nusûs-i Kur'âniye'yi bir hakikât-i tâmmе dairesinde şerh ve tefsir ile bizi tenvirden menfaatlerine terakkî sebebiyle yani kasten veya cehâlet-i mütemerridelerinden dolayı, iba' ve istinkâf eden softalara, şeyhlere ilân-ı cihâd etmek artık farz olmuştur. Bu karar verilmiş ve ilk adım atılmıştır. Bundan sonra geri dönülemez. Bu cihâd, İslâm'ın Gazve-i Bedir'i kadar mühim ve mukaddes olacaktır. Vaka-i Bedir hak ile bâtılı nasıl tefrîk ettiyse bu cihâd-ı kalem, bu müsâdeme-i fikriye de, nur ile zulmeti aynen öyle tefrîk edecektir. Acizâne, fakat kemâl-i metânet ve

⁴⁶A.g.m., sy:73, 25 Temmuz 1329 (7 Ağustos 1913), s.1601-1604.

⁴⁷A.g.m., sy:77, 22 Ağustos 1329 (4 Eylül 1913), s.1703-1711.

⁴⁸a.mlf., *İtikâd-ı Bâtılâ...*, s. 6.

celâdetle râiyyetkeşten olduğum iş bu cihâdda, şuyûh-i mütefekkiye ve şübbân-ı münevvereyi bana nusrete davet ediyorum! Ey İslâm'ı ve İslâmî vatani yaşatmaya çalışan genç, hür ve münevver fikirliler, haydi silâh başına! Hakikât ve marifetin en keskin kılıcı olan kalemlerinize sarılınız, kalplerinize metânet, lisânlarınıza kuvvet veriniz. Zafer müdafî ve nâşiri olacağınız hakâik-i celile-i Kur'âniye ile onlardan asla başka bir şey olmayan ulûm ve fûnûndur...⁴⁹

Bu husustaki sözlerinin devamı ve dini siyasete alet ettiklerini söylediği medrese âlimlerine karşı açtığı savaşa son vermeyeceğini belirtmesi üzerine, dönemin iktidarı karşı bir tedbir olarak mecmuânın kapatılmasına karar vermiştir.⁵⁰ *İtikâd-ı Bâtılaya İlân-ı Harp* isimli kitabının ikinci basımında yazar, tekke ve zaviyelerin eskiden yetiştirdiği gibi ulemâ yetiştiremediğini, tümüyle kaldırılarak gelirlerinin maarif bütçesine katılmasını dile getirmiştir. Medreselerin ise çağa uygun hale getirilmesini teklif eden yazar, Süleymaniye medresesi yerine College de France düzeninde Edebi Bilimler Medresesi, Fatih medresesi yerine Ecoli Poli Teqnique düzeninde okulların açılmasını istemiştir.⁵¹ Yazar sahte softalığın düşünce sistemine karşı savaştığını dile getirerek, bilimsel ve ilerlemeye katkısı olan görüş ve unsurların yeni düzene ayak uydurabileceğine işaret etmiştir. Bu sebeple kökten değişim yapılmadıkça ilerleme kaydedilemeyeceğini düşünmektedir.

Yazarın ilân ettiğini söylediği savaşta onunla beraber olduğunu dile getiren ve aynı şekilde *İctihâd*'da yazıları bulunan Abdullah Cevdet vuku bulan bu olaylar üzerine şu sözleriyle Kılıçzâde'yi savunmuştur:

“...Mantık ve marifet silâhıyla size gâlip olan rakibinizi siz başka bir silâh kullanarak ona iskât ve galebe ederseniz müebbeden mağlup ve mahv olduğunuz gündür. Kılıçzâde Hakkı Bey'in, isminden gayri hiçbir cihetinde silâh ve maddiye dâl (maddi güç) bir şey yoktur. Onun yazdıklarında küfür varsa bu kâfiriyet ona değil Tarih-i Osmaniye'ye aittir. Çünkü küfrü nakl ve hikâye eden adam kâfir olmaz. Bizim

⁴⁹ a.mlf., “Sahte Softalığa ve Dervişliğe İlân-ı Harb”, *İctihâd*, sy:61, 14 Mart 1329 (27 mart 1913), s. 1277-1281.

⁵⁰ Server Bedî (İlhami Safa), “Haftaname”, *İctihâd*, sy:100, 3 Nisân 1330 (16 Nisan 1914), s.2261-62.

⁵¹ Sabahattin Özel, a.g.m., s.1502.

düşmanımız softalar değil, hem softaların hem de âlem-i İslâm'ın mütereddidi olan softalıktır...⁵²

Bundan dolayı tahmin edilmektedir ki daha sonradan Abdullah Cevdet ve Celal Nuri İleri arasında vuku bulacak olan “şime-i husumet - şime-i muhabbet” tartışmasında Kılıçzâde, Celal Nuri Bey ile ortak çalışmasına rağmen onun yandaşları gibi Abdullah Cevdet hakkında eleştiri yazısı yazmamıştır. *İctihad*'da beraber çalışan ve aynı görüşleri savunan batıcı aydınlar, bu olay sonrasında iki gruba ayrılmıştır. Abdullah Cevdet'in öncülük ettiği grup Batılılaşmanın sadece teknik anlamda değil, kültürel alanda da gerçekleşmesi ve “tam Batıcılık” yani Batıyı sosyal, ekonomik, bilimsel, kültürel ve teknik alanda birebir örnek almayı öngören bir anlayışın yerleşmesini savunurken; Celal Nuri İleri'nin öncülüğündeki grup, Avrupa'nın tarih boyunca Türklere karşı düşmanlık içerisinde olduğu, bu sebeple teknik anlamda kendilerinden faydalanmanın gerekli olduğu fakat onlara karşı mevcut olan husumetin korunması gerektiğini savunmuşlardır.⁵³ Celal Nuri İleri ile beraber hareket eden Kılıçzâde'nin bu tartışmada, Abdullah Cevdet ve görüşleri hakkında, yandaşları gibi eleştiri yazısı yazmamış olması, onun bu konuda geçiş aşamasında olduğunun da işaretidir. Nitekim Cumhuriyet'in ilânından sonra Celal Nuri ve grubunun yazılarına bakıldığında her alanda Batıcılık anlayışına geçiş yaptıkları anlaşılmaktadır. Hatta bu hususta İleri'nin şu sözleri grubun değişen düşüncelerini anlamamız hususunda fikir vermektedir:

“ Orijinal değil taklitçi bir medeniyet. İddia ediyoruz ki orijinal ve ne olacağı belli olmayan deneylere girişmektense sonuçları belli bir metodu benimsemek daha akıllıcadır.”⁵⁴

Atılması gereken somut adımlar ne olmalıdır? sorusuna Batıcıların cevabı olarak da Kılıçzâde “Pek Uyanık Bir Uyku” ismiyle yazısını kaleme almıştır. Kendisinin bu konudaki görüşleri, *İtikâd-ı Batılaya İlân-ı Harb* adlı eserinde maddeler halinde aktarılmıştır.⁵⁵

⁵² Abdullah Cevdet, “Softalığa Dair”, *İctihâd*, sy:60, 4 Nisân 1329 (17 Nisan 1913), s.1303.

⁵³ Şükrü Hanioğlu, “Batıcılık”, *Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi (TCTA)*, İletişim yay., İstanbul 1985, V, s. 1386.

⁵⁴ Celâl Nuri İleri, *Türk İnkılâbı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2000, s.86.

⁵⁵ Kılıçzâde, *İtikâd-ı Bâtıla...* s.62-88

Müellifin *İçtihâd*'daki yazılarını kaleme aldığı dönemlerde kendisine karşı haksız tavırlar içerisinde olduğunu söylediği gruplara ithâfen “Dervişlik ve Softalık Meselesi” (18 Nisan 1329/1 Mayıs 1913) adlı bir makale yazmıştır. Bu makalesinde dervişliğin ve softalığın vatana ve millete zararlı olduğunu açık bir şekilde dile getirmesi,⁵⁶ daha fazla tepkiyle karşılaşmasına sebep olmuştur. İlerleyen dönemde ise *İçtihâd*'da yayınladığı makalelerini bir araya getirerek *İtikâd-ı Batılaya İlân-ı Harb* adlı kitabının ilk baskısını yapmıştır.⁵⁷ Bu kitabı meşihât tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Bir grup kendisini eleştiriye tabi tutarken;⁵⁸*İçtihâd*, *Rûbab* gibi mecmuâların yazarları onu büyük bir takdirle karşılamıştır.⁵⁹ Yazar sahte softalığa ve dervişliğe ilân-ı harp, dervişlik ve softalık meselesi başlıklı yazılarında akli olmayanın dini de olmayacağını bu sebeple İslâm'ın yüzyıllardır kapanmış olan içtihad kapısının açılması gerektiğini belirtmiş; Kur'ân ve hadislerin Türkçe'ye çevrilerek anlaşılır kılınması gerektiği ve Müslümanların her şeyden önce insanlık temelinde birleşmesinden bahsetmiştir. Vaizlerin insanlara vatanseverlik, çalışma, tasarruf, namuslu kazanç vb. konulardan bahsetmesinin ehem olduğunu belirten yazar, din kanunlarının ihtiyaç ve zamana uyum sağlaması gerektiğini zikretmiştir. Buna karşı duran sahte softalara ve dervişlere ve halkı bâtil inançlara boğan anlayışlarıyla savaşmanın farz olduğunu kaleme alan yazar, bunu Bedir savaşındaki hak ve bâtilin mücadelesi gibi nitelendirmiştir. Yazara göre softaların ve dervişlerin halkı tembelliğe iten dünyanın fâniliği, çok malın âhiretteki hesabı, aza kanaat gibi düşüncelerinin yanlışlığı öğretilerek, evliyânın ihtiyacı olmayan adak mantığının yasaklanıp bu gibi bağışların donanma ve milli savunma kasalarına girmesi sağlanmalıdır. Ayrıca sadaka verilmesi uygun görülen kişiler yapabilecekleri işleri yapma karşılığında darulacezelerde barındırılmalı, böylelikle Müslümanlara onurun ne olduğu öğretilmeliydi. Kendisinin softa ve dervişlerin şahsına değil, körelmiş düşüncelerine savaş açtığını dile getiren yazar, bu düşüncelerinin yirmi beş yıllık bir birikim olup,

⁵⁶a.mlf, “Dervişlik ve Softalık Meselesi”, *İçtihâd*, sy:62, 18 Nisân 1329 (1 Mayıs 1913), s. 1349-52.

⁵⁷a.mlf.,a.g.m., s.7.

⁵⁸Ahmed Şirâni, “Kılıczâde'ye Cevap”, *Medrese İtikâdları*, sy:9, 5Temmuz 1329 (18 Temmuz 1913)- 19 Temmuz 1331 (1 Ağustos 1915), s.67-69.

⁵⁹Süleyman Şehabeddin, “*Yeni Bir Kitap*”, *Rûbab*, II, sy:64, 6 Haziran 1329 (19 Haziran 1913), s.310-311; ayrıca bkz., *İçtihâd*, sy:72, 18Temmuz 1329 (31 Temmuz 1913); sy:73, 25 Temmuz 1329 (7 Ağustos 1913); sy:74, 1 Ağustos 1329 (14 Ağustos 1913); sy:76, 10 Ağustos 1329 (23 Ağustos 1913).

kendisini susturmak adına şeyhüislâmlık, harbiye nezareti gibi güç odaklarına başvurmanın boş bir çaba olduğunu belirtmiştir.

Davasından hiçbir şekilde vazgeçmeyeceğini her yazısında belirten yazar, *İçtiḥād*'ın 55-58. sayılarında (Pek Uyanık Bir Uyku, Neden Mağlup olduk, Sahte Softalığa ve Dervişliğe İlân-ı Harp yazıları), Balkan savaşı günlerinde Şeyhüislâmlığın ilk ve orta dereceli okullara her öğrencinin 4444 defa okuması için bir dua metni gönderdiğini dile getirmiştir. Yazara göre Rumeli'de kan gövdeyi götürürken, Kur'ânlar yerlere atılıp bekâretler kirletilmekte, camilere haçlar takılıp, evliyâ sandukaları tahrip edilmek suretiyle kadın ve çocuklara ölüm korkusunu yaşatanlara karşı sadece duayla zafer kazanmak mümkün değildir. Konuyla alakalı Mahmut Paşa'nın hâtıratına atıf yapan yazar; softaların din adını kullanarak çok ateşliymiş gibi davranıp halkı ayaklandırıken muharebe meydanlarında görünmemelerinin sebebini kurşun korkusunun Allah korkusunu aşmasına bağlamıştır. Bu bağlamda Süleymaniye ve Fatih'teki ulemânın –yazara göre softaların- kendi çıkarlarına dokunulduğu zaman yeniçeri kıyâmı yaptığını söyleyen yazar, tasavvufun zehirli olduğunu da sözlerine eklemiş ve içtiḥād kapısının bir an önce açılması gerektiğine vurgu yapmıştır. Sahte softalar başlıklı yazısında ise özellikle ulemâyı üç gruba ayırarak tahlil etmiştir. İlk grubun bozguncu ve ikiyüzlülerden oluşup üst gücü ellerinde bulundurduklarını ve devlet kademesinde değer gördüklerini, ikinci grubu oluşturan cahil ulemânın, sahte derviş ve softalardan oluşup halkla birebir temas halinde olduğu ve ilk grup tarafından yönlendirildiği, üçüncü grubun ise gerçek ulemâdan oluştuğu ancak bunların neredeyse yok denecek kadar az olduğunu belirtir.⁶⁰ Müellifin bu türden yazıları sebebiyle mecmuânın yayınına hükümet tarafından bir süre ara verilmiştir. Daha sonra yeniden faaliyete geçen mecmuâda yazılarına devam eden Kılıçzâde hedefinden vazgeçmeyeceğini belirterek tepkilere rağmen düşüncelerini aktarmaya devam etmiştir. İnişli çıkışlı olan bu yayın hayatı içerisinde *İçtiḥād*'ın 73. ve 77. sayılarında kaleme aldığı “*Yunus Hoca'nın Kendisi; Yunus Hoca Talebe (Yunus Hoca Hikâyeleri)*”⁶¹ adlı

⁶⁰ Kılıçzâde, “Dervişlik ve Softalık Meselesi”, *İçtiḥād*, sy: 62, 18 Nisan 1329 (1 Mayıs 1913), s.1349-1352. Ayrıca bkz. Sabahattin Özel, *Yazdıklarının Işığında Kılıçzâde Hakkı Bey'in Fikirleri*, s.1503-1504.

⁶¹ Kılıçzâde, a.g.m., *İçtiḥād*, sy:73, 25 Temmuz 1329 (7 Ağustos 1913), s.1601-1604; sy: 77, 22 Ağustos 1329 (4 Eylül 1913), s.1703-11.

makalelerinde meşihata karşı hikaye üzerinden yaptığı eleştiriler,⁶² meşihat tarafından eleştiriyeye tabi tutulmuş ve *İçtihad* 24 Ağustos 1329'da (6 Eylül 1913) kesin olarak kapatılmıştır. Ancak bu kez de *İşhâd* adıyla dergi yayına devam etmiştir.⁶³

Grubun hiçbir şekilde davalarından vazgeçmeyeceklerini belirtmeleri ve farklı adlarla yayına devam etmeleri, meşihâtın daha çok tepkisine sebep olmuştur. Bu nedenle, yayınlarına isim değiştirerek devam eden mecmuânın tamamen kapatılması için sadrazamlık nezdinde girişimlerde bulunulmuştur. Bu çalışmalar neticesinde Meclis-i Vükelâ⁶⁴ toplanarak *Cehd*, *İçtihad*, *İşhâd* gibi adlarla yayına devam eden mecmuâların kapatılması yanında Abdullah Cevdet ve onun gibi düşünen pek çok yazar hakkında da kanunî takibat kararı vermiştir.⁶⁵

Yazarın, 22 Ağustos 1329 (4 Eylül 1913) tarihli “Yunus Hoca–Talebe” adlı makalesinden sonra, Hürriyet-i Fikriye’de 3 Şubat 1329 (16 Şubat 1914) tarihinde yayınlanan “İmân” başlıklı yazısına kadar herhangi bir yerde yazısına rastlanmamıştır. “Yunus Hoca- Talebe” başlıklı makalesinden sonra geçirdiği soruşturma, yazılarına bir süre ara vermesine sebep olmuştur. Ayrıca bir önemli husus daha vardır ki *İtikâd-ı Bâtılaya İlân-ı Harb* adlı eserinin ikinci baskısının piyasaya çıkmasıyla müellif, daha önceki yazılarındaki soruşturma kararına ek olarak tutuklanarak Divân-ı Harb-i Örfî’de yargılanmıştır.⁶⁶ Ancak bu süreçte de eski bir dostu ve merkez kumandanı olan Halil Bey’in araya girmesiyle serbest bırakıldığını belirten yazar, bir ay sonra Divan-ı Harb-i Örfî’nin kararıyla suçundan beraat ettiğini belirtmiştir.⁶⁷ *İçtihad*’a yazmış olduğu softalık, din, kadın, eğitim, devlet hayatı, askerlik gibi pek çok alana ait yazıları sebebiyle -kendine göre hiçbir neden gösterilmeden- kendi isteği dışında hükümet tarafından emekli edildiğini ifade eden yazar, bu husustaki şikâyetlerini de yazıları aracılığı ile paylaşmaktan geri durmamıştır. Bundan sonraki dönem ise Abdullah Cevdet

⁶² Bu iki hikâyede Yunus hoca adındaki kişinin pek çok ahlaksızca hareket ve düşünceye sahip olmasına rağmen fihri konulardaki değişmez tavır ve uygulamaları olduğu ayrıca öğrenciler tarafından sevilen ve hataları görülmeven bir hoca olarak beğeni ve takdir gördüğü anlatılmaktadır. Bu hikâye üzerinden Yunus hoca ve talebelerinin her devirde yaşamış ve yaşamakta olduğunu belirten yazar, onları öldürmek için çok ciddi savaşmak gerektiğini vurgular.

⁶³ Ayrıntılı bilgi için bkz. *İşhâd*, sy:78, 29 Ağustos 1329 (11 Eylül 1913).

⁶⁴ Meclis-i Vükelâ: Kabine Meclisi Toplantısı. Bkz: Devellioğlu, a.g.e., s.1153.

⁶⁵ Pekdoğan, *Batıcı* ..., s.37.

⁶⁶ *Hürriyet-i Fikriye (H.F.)*, sy:8, 27 Mart 1330 (9 Nisân 1914), s.16.

⁶⁷ Kılıçzâde, “Garip Yiğidin Başına Neler Gelmez”, *HF.*, sy:163, 25 Nisân 1927, s. 2.

ile Celal Nuri İleri arasında daha önce bahsi geçen ‘şime-i husumet, şime-i muhabbet’ tartışmasının yoğunlukta olduğu zaman dilimine tesadüf etmektedir. Celal Nuri *İctihad*’a rakip olması gayesiyle *Hürriyet-i Fikriyye*’yi çıkartmıştır. Kılıçzâde yazılarını yeni çıkartılan bu mecmuâda yayınlamaya devam etmiştir.⁶⁸

Mecmuânın yedinci ve on ikinci sayıları arasında mesul müdür olan müellif,⁶⁹ aynı mecmuâda bir yandan toplumsal hayat, din, kadın, ekonomi ve askerlik alanlarında makaleler yazarken bir taraftan da Voltaire’den çevirilerde bulunur.⁷⁰

Kılıçzâde’ye göre kıyafet dinin konusu değildi. Bu sebeple fesin yerine yeni bir başlık, asker kalpaklarının yerine miğfere benzer zamanın koşullarına uygun bir başlık kullanılmalı, özellikle kadınların tesettür noktasında savurganlığa kaçmamak şartıyla istedikleri gibi giyinmelerine izin verilmelidir. Kızların eğitim süresince ve bekâr kaldıkları sürece Boşnak ve Çerkezlerde olduğu gibi örtünmemeleri gerektiğini, peçeli veya örtülü olmanın iffetle bağlantılı olmadığını, sarık ve cübbenin ise sadece ulemâ kesimini ayırmak için gerçek ulemâ tarafından giyilen özel bir kıyafet olması gerektiğini belirtmiştir.⁷¹ Yazar *İctihad*’ın 60. sayısında “Kadınlar ve Mekâtib-i İbtidâiyye Muallimleri”⁷² başlıklı yazısında kadınlara hürmet, örtünme ve mekâtib-i ibtidâiye muallimlerinin öneminden bahsetmiş, aynı mecmuânın 92. sayısında (kapatılıp tekrar açıldıktan sonra) “Tamamen Hallolunmadıkça Bitmeyen Bir Mesele”⁷³ adlı makalesinde örtüyü terk eden bir bayanın gazeteye yazmış olduğu yazı üzerinden daha sert bir dille iffet ve örtünmenin paralellik arzetmediğini vurgulamıştır. Bu ayrımın toplumda fitne unsuru oluşturduğunu belirten müellif, *İctihâd*’ın 55 ve 57. sayılarında kaleme aldığı “Pek Uyanık Bir Uyku”⁷⁴ isimli yazılarında değindiği tesettür, Kur’ân ve hadislerin Türkçe yazılması ve Cuma hutbelerinin halkın anlayacağı şekilde Türkçe okunması, medreselerin dini eğitimlerden ziyâde bilimsel gelişmeleri takip edecek donanımda düzenlenmesi gerektiği gibi konularda serdettiği düşünceleri, daha sert bir

⁶⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. *H.F.*, sy:18, 27 Mart 1330 (9 Nisan 1914), s.16.

⁶⁹ Kılıçzâde, “İnsanların Serencamlarından”, *HF.*, sy: 163, s.2.

⁷⁰ a.mlf., “Tarihte mezhep Firavunu”, *H.F.*, sy:13-1, 1 Mayıs 1329 (14 Mayıs 1913), s.5-7; sy:15-3, 15 Mayıs 1329 (28 Mayıs 1913), s.13-15.

⁷¹ Özel, a.g.m., s.1501.

⁷² *İctihâd*, sy:60, 4 Nisan 1329 (17 Nisan 1913), s.1310-1312.

⁷³ *İctihâd*, sy:92, 6 Şubat 1329 (19 Şubat 1914), s.2067-2070.

⁷⁴ *İctihâd*, sy:55, 21 Şubat 1328 (6 mart 1913); sy:57, 7 Mart 1329 (20 Mart 1913), s.1261-1264.

dille fakat mecmuadaki diğer yazarlara paralel çizgide aktarmıştır. Mecmuâdaki yazarların, Lâtin harflerini kullanmamaları gerektiği yönündeki uyarılarına rağmen, buna uymayarak yazılarına Lâtin harfleriyle devam etmeleri sonucunda mecmuâ Mayıs 1914'te kapatılmıştır. Yerine önce *Serbest Fikir* yayınlanmış, ancak Haziran 1914'te bunun da yasaklanması sebebiyle *Uhuvvet-i Fikriye* çıkarılmıştır. Fakat bu dergi de Ağustos 1914'te kapatılmıştır. Sonrasında Kılıçzâde İstanbul'dan ayrılarak önce Çanakkale'de çeşitli görevlerde bulunmuş, ardından İzmit'e gelerek *Kocaeli Gazetesi*'nin kuruculuğunu ve müdürlüğünü yapmıştır.⁷⁵ *Kocaeli Gazetesi*'ndeki yazılarında yeni hükümetin, Cumhuriyetin takip ettiği politikanın ve inkılâplarının ülkenin gelişimi için yararlı olduğuna dair övgü dolu sözler yer almaktadır. Atatürk'ü, "Türk'ün bi'l-hakk emiri" yani Türkleri yönetme hakkına sahip en ideal yönetici olarak tavsif eden yazar, halkın daima onun yanında yer aldığını ifade etmiştir.⁷⁶

İctihad"tan ayrıldıktan dokuz sene sonra mecmuâdaki yazılarına geri dönen yazarın bu dönüşünü, *İctihâd* ekibi 1 Şubat 1923'te manşetten okuyucularıyla paylaşmıştır.⁷⁷ Yazar mücadelesine yazılarını destekleyen yeni bir hükümetle kaldığı yerden devam etmiştir. Müellifin Mustafa Kemâl'le olan yakınlığı ve onun isteği üzerine 11 Ocak 1924 tarihinde *Hür Fikir* gazetesini kurduğu bilinmektedir.⁷⁸ Yazar, bu gazetenin kuruluşu ile birlikte daha önceden Celal Nuri'nin kurmuş olduğu *İleri Gazetesi* kadrosundaki muhabirlik görevinden ayrılmıştır.

Kılıçzâde 21 Haziran 1934'te ilan edilen soyadı kanunundan sonra 4 Kasım 1935'ten itibaren Kılıçoğlu Hakkı adını kullanarak yazılarına devam etmiştir.⁷⁹ Yazar daha önceki yazılarından ötürü kendisine açılmış olan üç ayrı davada yargılanmış ve onların hepsinden beraat etmiştir.⁸⁰ *Hür Fikir Gazetesi*'nin yayın hayatının 1931'de

⁷⁵ Kılıçzâde, "İnsanların Serencamlarından-Garip Yiğidin Başına Neler Gelmez", *HF.*, sy:298, 23 İncikanun 1930, s.2.

⁷⁶ Kılıçzâde, "Garip Yiğidin...", *HF.*, sy:298, s.2.

⁷⁷ *İctihâd*, sy:151, Şubat 1923.

⁷⁸ Kılıçzâde, "Garip Yiğidin...", *HF.*, sy:301, 13 Şubat 1930, s.2.

⁷⁹ Pekdoğan, *a.g.m.*, *DİA*, s.416.

⁸⁰ (İmzasız), "Din Davası- Hür Fikir'in Beraati", *H.F.*, sy:80, 17 Ağustos 1925, s.2; *a.g.m.*, sy:82,31 Ağustos 1925, s.3.

sona ermesinden sonra, Servet İskit'in (1975) çıkardığı *Aylık Ansiklopedi*'de 1948-49 yılları arasında astronomi ve tarihle ilgili yazılar yazmıştır.⁸¹

Yayın hayatı ile ilgili aktarılan tüm bu bilgilerden hareketle şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki onun karakteri hakkında edindiğimiz en önemli intiba, düşüncelerini açık bir şekilde toplumsal veya bireysel baskıları umursamadan kaleme almasıdır. Osmanlı siyasî düzeninden duyduğu rahatsızlığı çeşitli şekillerde dile getirmiş, özellikle Balkan savaşları sonrasında kaleme aldığı “Ordumuzun Gençleştirilmesi”⁸², “Neden Mağlup Olduk”⁸³, “Pek Uyanık Bir Uyku”⁸⁴ gibi makalelerinde, yeniliğin şart ve kaçınılmaz olduğunu vurgulamıştır. Bununla Birlikte gerek Lâtin harfleri⁸⁵ hususu, gerek Diyanet İşleri Başkanı ile yaptığı mülakatlar⁸⁶, gerekse İtikâd-ı Bâtılaya İlân-ı Harb⁸⁷ adlı eserindeki düşünce felsefesine bakıldığında, her alanda yeniliğin şart olduğunu, en fazla dini alanda buna ihtiyaç duyulduğunu düşünmekte ve yazılarına yansıtmakta olduğunu görmekteyiz. Hakkında yazılan küçümseme yazılarının hiç birine aldırış etmeyerek yoluna devam eden müellifin, Batının örnek alınması ve hiç vakit kaybetmeden uygulamaya koyulması gerektiğine dair de bu eserlerde işaretler vardır. Yazarın kaleme aldığı, “Kadınlara Nasıl Hürmet etmeliyiz?”⁸⁸, “Kadınlar ve Mekâtib-i İbtidâiye Muallimleri”⁸⁹, “Müslümanlık ve Hristiyanlık”⁹⁰, “Dinsizler”⁹¹ gibi başlıklarla kaleme aldığı pek çok yazısında batı sevgisini açıkça görmek mümkündür.

Yazar, Latin harfleri, kadınların batılı kıyafetler giyinmesi ve eğlence mekânlarına eşleri olsun veya olmasın gidebilmesi, erkeklerin cübbe sarık vb kıyafetlerden kurtulması vb. pek çok konuya dair yetkili gördüğü makamlara müracaatta bulunmuştur. Özellikle İslâm dini içerisindeki ahkâma dair ilerlemeye engel olan her ne

⁸¹ Pekdoğan, *DİA*, a.g.m., s.415.

⁸² Kılıçzâde, “Ordumuzun Gençleştirilmesi”, *H.F.*, sy:2, 10 Şubat 1329, s.5-7.

⁸³ A.mlf., “Neden Mağlup Olduk”, *İctihâd*, sy:57-58-59* (59. Sayısı Cehd adıyla çıkarılan mecmuada yer almıştır.), 20-28 Mart ve 3 Nisan 1913, s.1261-64; 1283-84; 1291-93.

⁸⁴ A.mlf., “Pek Uyanık Bir Uyku”, *İctihâd*, sy:55;57, 6 Mart 1913; 13 Mart 1913, s.1226-28; 1261-64.

⁸⁵ A.mlf., “İzmir İktisad Kongresinde Harfler 1-2-3”; “Harflerimiz ve İmlamız”, *İctihad*, sy:154-155-156; 157, 1 Haziran, 1 Temmuz, 1 Ağustos 1923; 1 Eylül 1923, s.3175-76, 3196-99, 3214-15; 3227-35.

⁸⁶ Kılıçzâde, “Ankara’da Bir Hafta- Diyanet İşleri Reisi ile Mülakat”, *HF.*, sy:74;116, 29 Haziran 1925; 5 Mayıs 1926, s.2.

⁸⁷ Kılıçzâde, *İtikâd-ı Bâtılaya İlân-ı Harb*, Sancakçıyan Matbaası, Dersaadet, 1331.

⁸⁸ Kılıçzâde, “Kadınlara Nasıl hürmet Etmeliyiz?”, *İctihâd*, sy:69, 10 Temmuz 1913, 1520-21.

⁸⁹ Kılıçzâde, “Kadınlar ve Mekatib-i İbtidâiye Muallimleri”, *İctihâd*, Sy:60, 17 Haziran 1913, 1310-12.

⁹⁰ Kılıçzâde, “Müslümanlık ve Hristiyanlık”, *İctihâd*, sy:68, 12 Haziran 1913, s.1478-82.

⁹¹ Kılıçzâde, “Dinsizler”, *İctihâd*, sy: 65, 22 Mayıs 1913, s.1421-25.

varsa onların da kaldırılması gerektiğini vurgulayan Kılıçzâde, yeni yönetimin kurulmasıyla bu düşüncelerini daha rahat bir şekilde dile getirme imkânına kavuşmuştur.⁹² Onun Diyanet İşleri Başkanı ile yaptığı görüşmelerde⁹³ ve bazı yazılarında yer yer Materyalizmden ateizme doğru geçişler yapacak şekilde keskin yazılarına ve mülâkatlarına da rastlanılmaktadır. Yazarın İslâm'ın özü itibariyle gelişime açık olması ve batının teknik anlamda örnek alınarak ülkenin gelişmesi yönünde şekillenen görüşlerinden; Batının her anlamda örnek alınması ve bilimin ispat etmediği her hangi bir şeyin geçerliliği olamayacağı yönündeki görüşlerine geçişi, onun düşünce dünyasındaki değişimin en açık örnekleri arasında yer alır. Düşünce dünyasındaki bu değişimin yazılarına yansımalarının, siyasî rejim değişikliğiyle doğru orantılı olması, müellifin dönemin siyasî düşünce ve alt yapısından da oldukça etkilendiğini göstermektedir. Hatta bu bağlamda pek çok inkılâba fikri alt yapı hazırlayacak şekilde düşüncelerini, söz konusu inkılâplar devreye girmeden önce kaleme almıştır. Özellikle Harf İnkılâbı henüz yürürlüğe girmeden bu hususta yazılar kaleme alması, kılık kıyafet uygulaması gelmeden örtünme ve batılı yaşam tarzına uygun kıyafetlerin kullanılmasına ilişkin yaptığı vurgular, hem dikkat çekici hem de geleceğin sosyal- kültürel alt yapısına hâkim ve siyasal yapısını çözmüş olduğuna da işaret etmektedir. Bu bağlamda inkılâpların kabulü noktasında da hararetli savunma yaptığını söylememiz gerekir.

I.III. Eserleri⁹⁴

I.III.I. Kitapları

- 1) *İtikâd-ı Bâtılaya İlân-ı Harb*, Birinci tab'ı, Sancakçıyan Matbaası, İstanbul, 1329(r);⁹⁵

⁹² Bkz., Kılıçzâde, "Hür Fikir seyahatte- İsmet Paşa Hazretleri Nezdinde", *HF.*, sy:75, 13 Temmuz 1925, s.1; "İlmi İnkılap Başlıyor", *HF.*, sy:108, 3 Mart 1926, s.1; "Ankara'da Bir Hafta- Maarif Vekili Muhterem Necati Beyefendi Hazretleriyle Mülakat", *HF.*, sy: 118, 19 Mayıs 1926,s.2; "Ankara'da Bir Hafta- Ankara Büyüyor ve Yükseliyor", *HF.*, sy: 115, 28 Nisan 1926, s.1-2.

⁹³ Kılıçzâde, "Diyanet işleri Reisi Pek Muhterem Rifat Efendi Hazretleriyle Mülakat", *HF.*, sy:205, 20 Şubat 1928, s.1; "Mülakatı Tahlil" *HF.*, sy: 207, 5 Mart 1928, s.1.

⁹⁴ Bu başlıkta, Celal Pekdoğan'ın "*Batıcı Bir Düşünür Olarak Kılıçzâde Hakkı*" adlı çalışmasında yaptığı tasniflerden yararlanılmıştır.

⁹⁵ Bu eserin birinci baskısı Sancakçıyan matbaasında yapılmış olup ilk basılan eserlerde 1329 tarihi kullanılırken sonrasında 1331 tarihinin kullanıldığı görülmüştür. 1329 tarihli eserde Rumî takvim, 1331 tarihli eserde ise Hicri takvim yılı yazılmış olup aslen her iki yıl da aynı zaman dilimine tekâbül etmektedir.

İtikâd-ı Batılaya İlân-ı Harb, İkinci tab'ı, İkbâl Kütüphanesi, Matbaa-i Şems, Dersaadet, 1329. Eserde yazar *İçtiḥâd* mecmuasında kaleme aldığı, ulemalar,⁹⁶ kılık kıyafet, hurafe ve batıl inançlar, mucizeler ve anlaşılması, peygamberimizin hayatına dair argümanlar gibi farklı alanlara dair yazılarını kitap haline getirmiştir.

- 2) *Ekvamü's- Siyer Münâsebetiyle Son Cevap: Yusuf Suad Efendi'ye Tahsisân, Softalara Ta'minen*, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, İstanbul, 1331. Eser Düzceli Yusuf Suad Efendi'nin kaleme aldığı Ekvam'üs- Siyer adlı esere eleştiri amaçlı kaleme alınmıştır. Bu eser, mucizeler ve peygamberimizin hayatının bilimsel gerçekliklerle anlaşılması gerektiğine vurgu yapar.
- 3) *Peygamberler Dedesi İbrahim*, Kocaeli Vilâyet Matbaası, İzmit- 1926. Eser, adından da anlaşılacağı üzere Hz. İbrahim'in hayatını konu almaktadır. Burada, pek çok peygamberin atası olarak bilinen Hz. İbrahim'in Yahudi ve İslâm kaynaklarında geçen hayatı yazar tarafından eleştiriye tabi tutulmuştur. Ayrıca dünyanın ve insanların evrim kanunları neticesinde oluştuğu ve ilmi esasa dayanmayan hiçbir görüşün kıymetinin olmadığı konu edilmektedir.
- 4) *İki Felâketli Sene*. İzmit'in işgalini konu alan ve müsvedde halinde olduğu belirtilen bu eserin bazı bölümleri, *Hür Fikir Gazetesi*'nde yayınlanmıştır.⁹⁷
- 5) *Masallar ve Efsaneler*, iki cilt halinde bu eser, yazarın *Hür Fikir* gazetesindeki yazılarından müteşekkil olup 1945 yılında basılı hale getirilmiştir. Ancak günümüze kitap haliyle ulaşamamıştır. Bundan dolayı eserin içeriği *Hür Fikir* gazetesindeki "Masallar ve Efsaneler" dizi serisiyle anlaşılmaktadır. Bu eserde dinlerin doğuşu, çeşitli dini kavramlar ele alınarak, yazarın Hz. Muhammed'in hayatı (Siyer-i Nebi) hakkındaki düşünceleri aktarılmıştır.⁹⁸ Ancak kendisinin siyer-i nebi hakkındaki görüşlerine zaten Yusuf Suad Efendi'ye yazdığı Son Cevap isimli eserinden ulaşabilmekteyiz.

I.III.II. Tefrikaları⁹⁹

⁹⁶ Yazara göre ulema adı verilen âlimler üç gruba ayrılır. Birinci grup ikinci grubu oluşturan sahte softa ve dervişleri kendi emelleri doğrultusunda yönlendirebilen sayısı ikinci gruba göre az ama etkisi büyük olan gruptur. İkinci grup onların elinde oyuncak olmaya mahkûm olan körü körüne bağlı gruptur. Üçüncü grup ise yeniliğe ve değişime açık olup sayıları oldukça az olan ve seilmeyen gerçek ulemâ kısmını oluşturmaktadır.

⁹⁷ Bkz. *H.F.*, sy:54, 2 Şubat 1925

⁹⁸ Pekdoğan, *a.g.e.*, s.44

⁹⁹ Tefrika: gazete ve dergilerde kısım kısım çıkarılan uzun yazı. Bkz. Devellioğlu, s. 1058

- 1) “*Ulu Peygamberlere Dair Yazmakta Tecrübe-i Kalem – Hür Fikir ve Hür Vicdanlılara İthâf*”, *Hür Fikir* ’in 1925 tarih ve 94 sayılı nüshasından itibaren yayınlanan bu yazı dizisi, Hz. İbrahim, Hz. Musâ ve Hz. Muhammed hakkında itikadî, tarihî ve felsefî bilgiler vermektedir. Hz. İbrahim ile ilgili yazı dizisi *Hür Fikir*’in 98-132. sayıları, Hz. Musâ ile ilgili yazı dizisi 134-198. sayıları, Hz. Muhammed ile ilgili yazı dizileri 308-328. sayıları arasında yayımlanmıştır.
- 2) “*İnsanların Serencamlarından-Garip Yiğidin Başına Neler Gelmez*”, *Hür Fikir*’in 163-301. sayıları arasında aralıklı olarak yayımlanan yazı dizisi, Kılıçzâde’nin hatıralarını içermektedir.
- 3) “*İki Ateş Arasında*”, *Hür Fikir*’in 246. sayısından itibaren başlayan bu tefrika, Kılıçzâde’nin yakın bir dostunun başından geçen bir olayı anlatan masal formunda yazıdır.¹⁰⁰
- 4) “*Günahtan Koruyan Resim*”, *Hür Fikir* ’in 266-269. sayıları arası yayınlanan bu tefrika, Kılıçzâde’nin yakın bir dostunun başından geçen bir olayı anlatan masal formunda yazıdır.¹⁰¹
- 5) “*İngiltere İhtilal Tarihi 1603-1688*” *Hür Fikir* ’in 157-211. sayıları arasında yayınlanan bu yazı dizisi, İngiltere İhtilâl Tarihi’nin insan hayatına çok pahalıya mâl olduğunu belirterek, bundan ders alınması gerektiğini dile getirmektedir. Ayrıca bu tefrikalara yer yer dipnotlar düşülerek Atatürk’ün, Kromvel ve Napolyon’un düştüğü hatalara hiçbir zaman düşmediği ve diğer liderlerden üstün bir kişiliğe sahip olduğu vurgulanmıştır.¹⁰²

I.III.III. Tercümeleri

- 1) “*Tarihte Mezhep Firavunu*”, *Hürriyet-i Fikriye*’nin 13-1 ve 15-1 sayılarında yayımlanan yazı Voltaire’den tercüme edilmiştir. Söz konusu yazıda toplumsal çarpıklıklarla ilgili olarak tarihten örnekler verilmektedir.¹⁰³

¹⁰⁰ *Hür Fikir*’in 246. sayısında başlayan bu tefrikanın hangi sayıda sona erdiğine, gazetenin devam eden sayılarının mevcut olmaması sebebiyle ulaşılamamıştır.

¹⁰¹ Bu yazı dizisi 269. sayıda sona ermemiştir, ancak gazetenin devam eden sayıları mevcut olmadığından son sayı bilinmemektedir.

¹⁰² Kılıçzâde, “İngiltere İhtilâl Tarihi 1603-1688 Birkaç Söz”, *H.F.*, sy: 157, 7 Mart 1927, s.1; a.g.m., sy: 205, 20 Şubat 1928, s.2.

¹⁰³ a.mlf., “Tarihte mezhep Firavunu”, *H.F.*, sy:13-1, 1 Mayıs 1329 (14 Mayıs 1913), s.5-7; sy:15-3, 15 Mayıs 1329 (28 Mayıs 1913), s.13-15.

- 2) “Kandid Yahud Nikbinlik”, *Hür Fikir*’in 105-145. sayıları arasında yayınlanan bu yazı dizisi, “Kandid Yahud Nikbinlik- Voltaire’den Mealan Nakli: Müderris Karaosman” başlığı ile verilmiştir. Tercümenin bitiminde ise “Ez’âf-ı İbâd:¹⁰⁴ Asr-ı Müderris Karaosman” ibâresi geçmektedir. Milletvekillerinin bizzat kendilerinden alınan Tercüme-i Hâl Varakası’na göre Kandid, Kılıçzâde’nin tercümeleri arasında gösterilmiştir.¹⁰⁵

Müderris-i Kara Osman adını takma ad olarak kullandığı anlaşılan yazar, Voltaire’nin Kandid adlı eserini farklı görüşler olmakla birlikte¹⁰⁶ Türkçe’ye çeviren ilk kişi olarak bilinmektedir. Tanilli’ye göre Voltaire’nin bu eseri, aşk öyküsü olmakla birlikte içerisinde Leibniz’in İlâhîyatını, Pope’un iyimserliğini, dinin yolsuzluklarını, manastırdaki aşkları, adliye ve mahkemelerin iç yüzünü, ceza yasalarının barbarlığını, köleliğin adaletsizliğini ve savaşın yıkıcılığını bütün gerçekliği ile gözler önüne sermektedir.¹⁰⁷ Kılıçzâde böyle bir eseri çevirmedeki maksadını, *Hür Fikir*’in 145. sayısındaki şu sözleriyle dile getirmektedir: “ ...Bu derin ve düşündürücü eserin ruhu kararındadır. Bende bu kararı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Âzâ-i Kirâmına ithâf ediyorum. Bunu okur, içindeki nasihatlerle amel olur ve bunlardan mülhem olarak bize kanunlar vücuda getirirlerse, Türk vatanını mesud ve ma’mur etmiş olurlar. Tehlikeli olan hırs ve iştihâ tohumlarını halka saçmamak için, o tohumların öz nefislerimizde neşv-ü nema bulmamalarına çalışmalıyız. İşte bir memleketi idarededeki en büyük hakikat!”¹⁰⁸

I.III.IV. Ansiklopedi Maddeleri

- 1) “Mısır’da Firavunlar Devri Mumyaları”, *Aylık Ansiklopedi*, (çıkaran: Server Rifat İskit), İskit Yayınevi, V, sy:54, Ekim 1948, İstanbul 1945-1950, s.1558-1561.
- 2) “Güneş Manzûmesi”, *Aylık Ansiklopedi*, sy:2, Ağustos 1949, İstanbul, s.19-21.
- 3) “Güneş Manzûmesi Felsefesi”, *Aylık Ansiklopedi*, sy: 3, Eylül 1949, İstanbul, s.38-39.

¹⁰⁴ Bu kelime “halkın en zayıfı” anlamına gelmektedir. Evvelce saygı göstermiş olmak için “ben” zamiri yerine kullanılırdı. Ayrıntılı bilgi için bkz; Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 245.

¹⁰⁵ Pekdoğan, *a.g.e.*, s.46

¹⁰⁶ Server Tanilli’ye göre bu eser, ilk kez Fehmi Baldaş tarafından 1938 yılında Türkçe’ye çevrilmiştir. Detaylı bilgi için bkz; Tanilli, Server, *Voltaire ve Aydınlanma*, Cem Yay, İstanbul 1994.

¹⁰⁷ Tanilli, *a.g.e.*, s.140-141.

¹⁰⁸ Kılıçzâde, “Kandid yahut Nikbinlik”, *H.F.*, sy.145, 1 Kânûn-i evvel (Aralık) 1926, s.3.

4) “İsrailoğulları Tarihçiliği”, *Aylık Ansiklopedi*, sy: 4, 1 Ekim 1949, İstanbul, s.53-57.¹⁰⁹

Eldeki verilere göre siyaset hayatının son dönemlerinde sık sık hastalandığı anlaşılan müellifin 1950’den vefatına kadar süren on yıllık zaman diliminde yazılarına rastlamamaktayız.¹¹⁰

¹⁰⁹ Celâl Pekdoğın, *Batıcı Bir Düşünür Olarak...*, s. 48.

¹¹⁰ Pekdoğın, “Kılıczâde”, *DİA*, s. 416

İKİNCİ BÖLÜM

DİN KONUSUNA DAİR GÖRÜŞLERİ

Bu başlık altında yazarın din kavramına bakışı, dinlerin maksadı ve dinlerdeki tekâmül anlayışına dair fikirleri incelenecektir. Ayrıca dinin insanlara sağladığı yarar veya zararlar, tarih boyunca insanoğlunun din alanında geçirmiş olduğu evreler, beşerîyetin gelişen süreç içerisinde din anlayışlarındaki değişim gibi konular da ele alınacaktır.

I. Din Kavramı

Kılıçzâde'ye baktığımızda ise Cumhuriyet öncesinde dine dair bir tanımlamaya gitmediğini görmekteyiz. İslâm'ın yüceliği, peygamberimizin fazilet-i ahlâkı üzerine pek çok yazısı olmasına rağmen salt tanımlama yaptığı bir din anlayışına, ulaşabildiğimiz yazılarında rastlayamadık.

Kılıçzâde'nin, hayatının ikinci, yani Cumhuriyet döneminde yaptığı din tanımlaması şu şekildedir:

“Dinler; ruhî, siyasî, ictimâî ve bilhassa iktisâdî ihtiyaçların ifadesi olmaktan başka bir şey değildir. Ayrıca her din, birer felsefe ve nazariyat sistemidir. Çünkü tecrübe ve müşâhedeye dayanmaz; bilakis zan ile ifade edilen akîdeden doğan imâna veya imândan doğan akîdelere bağlıdırlar. ...Din göklerden geldiği iddia olunan kanunlar mecmuâsıdır. Bu kanunlar değişmez oldukları için cemiyet hayatı için çok tehlikelidir. Bunların çemberinden kurtulmak için onu parçalamak lâzımdır. Aslında basit olan bu akâid teşkilâtı, ulemânın eline geçtikten sonra içinden çıkılmaz hale gelmiştir. Hâlbuki kâinata hükümlen olan, tabiatın değişmez ve değiştirilmez umumi kanunlarıdır.”¹¹¹

Kılıçzâde Hakkı'nın yukarıda ifade ettiği görüşlerinden hareketle dinleri, birer felsefî sistem; kaynağını da zanna dayanan imân ve akîdeler olarak kabul ettiği anlaşılmaktadır. Onun bu düşüncesi, dinlerde ilâhîlik bağlamını kabul etmediğine açık bir işarettir. Müellif dini, ihtiyaçlar neticesinde doğmuş bir sistemden ibaret görmekte,

¹¹¹ Kılıçoğlu, “Ulu Peygamberlere Dair Yazmakta Kalem Tecrübeleri – Muhammed”, *HF*, sy.308, 10 Nisân 1930, s.2.

bu nedenle ihtiyaçlar doğrultusunda değiştirilmesi gerektiğini dile getirmektedir. O bu söylemleriyle, bir taraftan dinlerde ilâhilik kavramını kabul etmeyip, tüm dinlerin insan kaynaklı olduğuna dikkat çekerken diğer taraftan insanların fitratında herhangi bir dine inanma ihtiyaı olduğuna, dünyadaki içtimai, ekonomik, sosyal düzenin de kişiye buna bağlı hale getirdiğine işaret etmektedir. Hangi açıdan yaklaşmış olursa olsun ister ilâhi ister beşeri, dinlerin değişmez birer kanun olarak algılanmasının, cemiyet hayatı için bir felaket olduğunu dile getirmesi, dinlerde zaman ve koşullara bağlı değişim ve reformun olması gerektiğine işaretidir. Bununla birlikte bu düşünce aslında dinin kendi muhtevasında tehlike barındırmadığını; insanların dini anlayış tarzlarındaki yanlışlıkların onu cemiyet hayatı için tehlikeli hale getirdiğini de vurgulamaktadır. Onu katı kurallar sistemi olarak görmek, içeriğine zamanın ve mekânın şartlarına göre esneklik katmamak aslı felsefeye dayanan bu sistemi tabu haline sokmaktadır. Bu bağlayıcılığın toplumun gelişimi önündeki en büyük engel olduğunu ifade eden yazar dini hükümlerin değişmez olmaması gerektiğini belirtmektedir. Ona göre değişmeyen tek kanun tabiat kanunlarıdır, geri kalan her şey insanların yanılığları ve vehimleridir.

Kılıçzâde'nin değişimle ilgili ileri sürdüğü fikirleri, dinin, inanç ve pratik hayatı ile ilgili farklılıklar olarak iki ayrı temada işlemek gerekir. Kılıçzâde'nin ilk dönem eserlerinde karşımıza çıkan temel eleştirisi, İslâm'ın pratik hükümler bağlamında zaman, mekân ve koşullara uyumlu hale getirilmesi ve bâtil itikâdlardan arındırılmasıdır.¹¹²

Yazarın ilk dönem eserlerinde işaret ettiği bu değişimle ilgili Mecelle'nin 39. maddesinde “Ezmânın tagayyuru ile ahkâmın tagayyuru inkâr olunamaz” (zamanın değişmesiyle ahkâmın değişmesi inkâr olunamaz) ibaresi bulunmaktadır. Bu mevzuya dair fikir beyan eden en eski âlim sayılan İmâm-ı Âzâm'a göre din tevhidi, tevhid ise imanın altı şartını zorunlu hale getirir. Fakat dini hükümleri ifade etmede kullanılan şeriat değişkendir çünkü bütün peygamberler aynı dini farklı şeriâtlerle getirmektedirler.¹¹³

¹¹² Kılıçzâde, *İtikâd-ı Bâtıla*, s.58-62.

¹¹³ Beyazizâde Ahmet Efendi, *İmam-ı Âzam Ebu Hanife'nin İtikadi Görüşleri* (ev. İlyas Çelebi) İFAV Yay. İstanbul 2000, s.38.

İmam-ı Âzam'ın vurguladığı düşünceye paralel olarak, takip eden süreçte pek çok ulema dinin ahkâma dair kurallarının zamanın değişimine ayak uydurmasının zaruri olduğunu açıklamıştır ki bu değişim pratik alanı kapsamaktadır. Kılıçzâde'nin kastettiği şey eğer bu pratik hükümlere dair argümanlarsa bu husus zaten asırlar önce yaşamış olan Hanefilik mezhebinin imamı, pek çok takipçisi tarafından dillendirilmiştir. Aslen Kılıçzâde'nin, hayatının ilk dönemlerinde içtihad kapısının yeniden açılması¹¹⁴ ısrarında vurgulamak istediği şeyin İmam-ı Âzam'ın değindiği konuya kısmen de olsa paralellik arzettiği kanaatine sahip olsak da, tam olarak İmam-ı Âzam'ın belirttiği açıklamaya uymadığı da anlaşılmaktadır. İkinci dönem yazılarında kastettiği değişim ise ilk dönem vurguladığındantamamen ayrı ve zıt düşüncelerle şekillenmiştir. Yazarın ilk dönem kaleme aldığı düşüncelerinde değişimin kaçınılmazlığından bahsederken ayet veya hadis bazında bir ayrıma gitmeden, bilimsel gerçekliğe uymayan ayet ve hadisleri yeniden yorumlamayı önerdiğini de görmekteyiz. Bu dönemde kendisi inandığını ifade etmekle birlikte zaman ve mekanın şartları nasıl bir değişim gerektiriyorsa onun uygulanması gerektiğini savunması fıkhn önemli bir kanunu olan “mevrid-i nassda içtihada mesağ yoktur” hükmüne ters bir anlayış tarzıdır. Bununla birlikte ikinci dönemde dile getirdiği değişiklikten kastın tekâmülün gereği olarak zikrettiği dinlerin inkârına uzanması ve toplumlardan din olgusuna dair izlerin uzaklaştırılması olarak şekil değiştirdiğini ifade edebiliriz. Bu yüzden yazarın dönüşüm ve değişimden kastı da ilk dönem ve ikinci dönem düşünceleri olarak birbirinden uzak çizgidedir.

Mehmet Erdoğan'a göre Mecelle'deki ahkâmın değişmesi tabirinden kastedilen mana, -hakkında nass bulunsun bulunmasın- herhangi bir konu ile ilgili hüküm ya da uygulamada, zaman süreci içerisinde gözlenen değişiklikler, farklılıklardır. Ayrıca ahkâmın değişmesinin, nesh konusundan farklı olduğunu dile getiren Erdoğan'a göre, neshte hükmün tamamen ortadan kalkması söz konusu iken ahkâmın değişmesi hususunda, zamanın şartlarına göre bir yenileme olmakta ve aynı ortamın oluşması halinde aslî hükme (ahkâma) geri dönülmesi gerekmektedir. Erdoğan dini hükümleri mekâsıd ve vesâil olmak üzere iki grupta incelemiştir. Ona göre mekâsıdda değişim olamaz, ancak vesâilde değişim olabilmektedir. Örneğin namaz kılmak mekâsıddır bu nedenle hükmü ortadan kaldırılamaz ancak namaz vakitleri vesâildir. Vakitlerin

¹¹⁴ Bkz. Kılıçzâde, “Dervişlik ve Softalık Meselesi”, *İctihâd*, sy:62, s.1350-51.

oluşmadığı bölgelerde vakit şartının düşmesi, vesailde oluşabilecek değişikliklerinde açık bir göstergesidir. Değişimde etkili olan amilleri iç ve dış etkenler olarak ayıran Erdoğan, iç etkenlerin başında ahlâkın bozulmasını (fesadü’z-zaman) zikrederken, dış etkenleri hâkimiyetin genişlemesiyle farklı kültürlerle karşılaşma, basit hayattan medeni hayata geçiş, siyasî etkenler, iktisâdî âmiller, bilim ve teknolojidaki gelişmeler, coğrafi faktörler, örf farklılıkları gibi sebeplere dayandırmaktadır.¹¹⁵ Bu açıdan bakıldığında dini hükümlerin, Kılıçzâde’nin ikinci dönemde kastettiği şekliyle bir tabu değil, zamana ve mekâna göre değişiklik gösterebilecek esnekliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Lâkin inanç konusundaki hükümlerde değişim olamaz çünkü bir dini tanımlayan sahip olduğu inanç hükümleridir ki bu değerlere zamanın ve mekânın etkisi olamaz.

Kılıçzâde’nin bu açıdan ilk dönem yazılarını incelediğimizde kendisi İslâm dininin israiliyât bilgilerinden, sahte softalardan, tasavvuftan arındırılarak Müslümanların bu dünyayı da önemseyecek şekilde dini anlamlandırması gerektiğinden bahseder. Yazar böylelikle dini hükümlerin değişiminden ziyâde ihtiyaca binaen şekillenmesinin önemine de işaret etmiştir. Bu görüşleri pek çok zaman meşihat tarafından eleştirilse¹¹⁶ de yazarın okuyucuları ve arkadaş grubu tarafından hayranlık ve takdirle karşılık bulmuştur.

Kılıçzâde’nin ikinci dönem yazılarında ise dinin oluşumunu, korku ve cehalet olmak üzere iki ana faktöre bağladığı, dini cemiyet hayatı için tehlikeli gördüğü anlaşılmaktadır. Yazara göre insanın tabiî felaketler karşısındaki acziyeti, yaratılışında başlangıç noktası aramasına ve hayalinde kurduğu başlangıç noktasına şekil vermesine sebep olmuştur. Bu nedenledir ki ilk dinlerin temelini korku ve cehalet oluşturmuştur. İnsanlar tabiat kuvvetlerini anlamlandıramadıkları için zevklerine göre oluşturdukları her bir maddeye umut bağlayarak onları ilâhlaştırmışlar ve ilâhlaştırdıkları bu maddeler uğruna kan dökmekten geri durmamışlardır. Bundan dolayı siyasî, içtimâî, iktisâdî kaynaklı olan her yeni fikir ve bunlardan doğan sistemleri yeni birer din olarak

¹¹⁵ Detaylı bilgi için bkz: Mehmet Erdoğan, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, İFAV Yay. İstanbul, 2007, s.94-134.

¹¹⁶ Özellikle yazarın bar ve içkili mekân işletmeciliğini Müslümanların da yapabilmesi, örtünmeye dair serbestiyetin tanınması, eğlence mekânlarına kadın erkek her iki grubunda katılabilmesi, Müslümanların zenginleşmesi yolunda Batı’nın kazanç sistemini takip etmesi vb. konulara dair sunduğu fikirler döneminde meşihat tarafından tepkiyle karşılanmış ve bu tepkiler sebebiyle de yazılarını kaleme aldığı gazeteler çoğu zaman yayın hayatına ara vermiştir.

tanımlayan yazara göre aslolan bunlara inanan ve inkâr edenlerin menfaatlerinin çatışmasıdır.¹¹⁷ Mitolojik devirlerden dinsizliğin konu edildiği zamana kadar tarih sahnesinde yerini almış bütün din ve mezheplerin siyasî çıkar uğruna çatıştıklarını belirten yazar hakikatte çarpışan bu menfaati, siyasî çıkar olarak başka bir yazısında açıklamıştır.¹¹⁸ Bu anlamda yazar insanlığın tekâmülü için bilimin verilerine ve tabiat kanunlarına dayanması gerektiğine vurgu yapmış ve insanlığın din adına tekâmülde varacağı son noktayı ateizm olarak belirlemiştir.¹¹⁹

Kılıczâde'nin yakın arkadaşları olan Celal Nuri İleri ve Abdullah Cevdet de yazarla aynı fikirleri paylaşmaktadır. Celal Nuri İleri, *Tarih-i İstikbâl* adlı eserinde dinin nihai bir bilinmezlik içerisinde halkın anlayamayacağı (adalet, merhamet, ideal vb.) kavramları somutlaştırdığını ve bu bağlamda emirler ve yasaklar düzenleyerek bunları Allah adına icraata geçirdiğini belirtir.¹²⁰ Abdullah Cevdet ise, dinlerin, insanların uydurması olduğunu ve menfaat amacı taşıdığını şu sözleriyle ifade etmiştir:

“Uyanınız! Uyanınız! Ey iğfal edilip saptırılmış kimseler! Sizin dinleriniz eskilerin kurduğu hile ve kandırmacadan başka şey değildir. Bu vasıta ile onlar dünya menfaati elde etmek istediler ve buna da muvaffak oldular...”¹²¹

Görülen odur ki yazarın yakın arkadaşları da ifade ediş şekilleri farklı olmakla beraber aynı görüşü paylaşmaktadır. Bu bağlamda Kılıczâde'nin dönem arkadaşlarının da onun düşünceleri üzerinde etkisi olduğu görülmektedir.

Dinin menfaatten ibaret olduğunu ileri süren Kılıczâde, bu husustaki görüşlerini şu şekilde izah etmiştir:

“Hiç bir yeni din, halinden memnun zengin ve âsude bir adamın kafasından çıkmamış ve zenginler ona tabi olmamışlardır. Din uzun mücadelelerden ve kat'î zaferle temelleştirildikten sonradır ki zengin zümrenin malı olur ve bunlar onun müdafii kesilir. Vakti ile onu müdafaa etmiş, uğrunda kanını akıtmış olan fakir zümre derhal kenara

¹¹⁷ Kılıçoğlu, *HF.*, “Ulu Peygamberlere...”, sy 309, 17 Nisân 1930, s.2.

¹¹⁸ Kılıczâde, “Azardamard Gazetesi Sermuharrirliğine”, *İctihâd*, sy:70, s.1539.

¹¹⁹ Kılıczâde, “Ulu Peygamberlere...”, sy:309, 17 Nisan 1930, s.2.

¹²⁰ Celal Nuri İleri, *Tarih-i İstikbal*, I, Mesâil-i Fikriye, s.107.

¹²¹ Demir, *Cumhuriyet Dönemi Aydınları...*, s.105.

atılır. Görülüyor ki hakiki dava hâkimiyet ve mide davasıdır: yaşamak ve çok iyi yaşamak endişesinden doğan ebedi mücadeledir. Binaenaleyh; din menfaattir.”¹²²

Kılıczâde'nin ikinci dönem görüşlerini kapsayan bu ve benzeri yazılarından anlaşılan odur ki ona göre din, insanların ihtiyaçlarına binaen ortaya attıkları çeşitli fikirler dolayısıyla oluşmuş bir sistemdir. Bu sistemi ayakta tutan güç menfaatlerdir. Bu sebeple dinlerin çatışması aslında menfaatlerin çatışmasından başka bir şey değildir.

Dini menfaat olarak tanımlamakla yetinmeyen yazar, bu menfaati tam olarak ortaya çıkarıp beşerîyete yaymakta dinlerin yetersiz kaldığını da vurgulamaktadır. “Cemiyet hayatı sırf zekâ yani dimağ eseridir.” diyen yazarın bu konudaki asıl gerekçesini şu sözlerinden anlamaktayız:

“...Menfaat çatışmaları karşısında zarar görenler ile görebilecek olanlar harekete geçerler. Fakat bu harekete geçme teşebbüsleri, çok defa tehhür eder ve bu yüzden de birçok kimse elemzede olur, birçok aile söner, birçok insan yok edilir. Bu faciaların cereyanı sırasında dinlerin ve dindarların Allah'ı hiç harekete geçmez, mağdurlar nafile feryat ederler. O bu dram sahneleri karşısında, hissiz bir seyirci gibi lâkayt kalır. Bu halde dinlerin bize o kadar rahim ve şefik olarak tanıtmak istedikleri Allah ve O'nun rahmeti-şefkati nerede kaldı? Bu itiraza karşı, dinciler şu cevabı verirler: ‘Bunların hesabı âhirette yani hayata ikinci gelişte görülecektir. Zâlim ve mazlum orada ceza ve mükâfat görecektir’ derler. Peki, bu söylediklerinizin senedi ve delili nedir, bu geciktirme nedendir diye sorulduğu zamanda; işte peygamberler böyle diyorlar ve buna böylece inanmak lâzımdır derler. Bu imânın ise teselliden başka hiçbir kıymeti yoktur. Ancak itiraf etmelidir ki bu tesellinin hayatı uzatmada büyük bir kudreti vardır. Belki bu tesir ile insanlar ‘sırrîliğe’ çok kıymet ve ehemmiyet vermiş bulunuyorlar; bilhassa cahil tabaka buna çok mütemâyildir. Yine bu tesir iledir ki, inanmayan kudretli zümre bunun en ziyâde mürevviç ve müdâfiidir. Çünkü bunda, o tabakayı istismâr etmek emeli saklıdır. Dine istinât etmiş olan bütün hükümdarlar ve hükümetler daima böyle hareket etmişlerdir”.¹²³

Müellifin, *Hür Fikir*'in 310. sayısında, yukarıda zikrettiklerine benzer eleştirilere devam ettiğini görmekteyiz. Yazara göre dünyada sürekli kanlı mücadeleler

¹²² Kılıçoğlu, “Ulu Peygamberlere....”, sy:309, s.2

¹²³ Kılıçoğlu, “Ulu Peygamberler...”, sy:309, s.2.

gerçekleşiyor ve dinlerin peygamberleri, bu olaylar, gözleri önünde gerçekleşen ve hissiz davranan bir tanrıyı kabul ettirmeye çalışmaktadırlar. Yazara göre eğer peygamberlerin anlattığı şekilde bir tanrı varsa ve bütün bu fenalıklar O'nun gözü önünde oluyorsa, bütün bunlar, O'nun nazarında iyi veya fena diye bir şeyin olmadığını gösteriyor demektir. Bu demektir ki onda daimi bir hareket vardır ve bu durumda en iyi yapılacak iş, tüm bu manasız soru ve sorunlar arasında iyi yaşamaya çalışmaktır. Yani din yaşamının kendisidir. Yazar, dinin yaşamak olduğunu belirttikten sonra, tabiatın hayır – şer olmak üzere iki kuvvetin tesiri altında olduğunu ifade eder ve yaşamın tabiatıta var olan zıtlıklar manzumesi olduğunu dile getirir.¹²⁴ Dini yaşam, yaşamı da zıtlıklar manzumesi olarak tanımlayan yazarın, yaşam ve din arasındaki bağlantısını düşünürsek kendisinin, dini de zıtlıklar manzumesi olarak gördüğü fikrine ulaşabiliriz. Zira kendisi bu görüşte olduğunu şu sözleriyle dile getirmektedir:

“Dinleri tetkik ettiğimiz zaman hep aynı akîdeleri görürüz; hayır ve şer kuvvetleri. Zerdüşt de böyle düşünmüş ve onlara bir ad takmıştır: Hürmüz ve Ahrimân. Bunların birincisi iyilik, ikincisi fenalık Allah'ıdır. Bu iki kudret daimi bir mücadele halindedir. İsimleri değişmek suretiyle Musâ'da, İsâ'da, Muhammed de başka türlü düşünmemişlerdir, çünkü düşünmeye de imkân yoktur...”¹²⁵

Yazar, iyilik ve kötülük kuvvetlerinin dinlerde konumları veya isimleri değişse de bütününde aynı düşünme sistemine dayandığını savunmaktadır. İyiliği ortaya çıkaran güç ve kötülüğü ortaya çıkaran güç olmak üzere iki kuvvet her dinin akîdesinde mevcut olup sürekli bir mücadele içerisinde. Bu türden bir genelleme, ne İslâm'ın özüne ne de düalist inanca yer vermeyen diğer bazı dinlerin özüne uygun bir yaklaşım tarzı değildir. Hz. Musâ'nın, Hz. İsâ'nın, Hz. Muhammed'in akîdelerinin özünde tek Tanrı inancı mevcuttur ve bu İlâh, her türlü gücü ve kudreti elinde bulundurmaktadır.¹²⁶

Kılıczâde'nin burada iyilik ve kötülük diye ayırdığı bu iki kuvveti hangi yöntemle ayrıştırarak genellediği bilinmemektedir. Bu husus, pek çok filozof ve âlim tarafından kötülük problemi başlığı altında incelenmiştir.¹²⁷ Fakat kötülük probleminin

¹²⁴ Kılıçoğlu, “Ulu Peygamberler...”, *HF.*, sy:310, 24 Nisân 1930, s.2.

¹²⁵ A.mlf., a.g.m., sy:314, 29 Mayıs 1930, s.2.

¹²⁶ el-Bakara, 2/109

¹²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz: Nurten Kiriş, “Tarihsel Olarak Kötülük Problemi ve Çözüm Yolu Olarak Teodise”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, sy: 5, 2008, s. 81-99; John Locke Mackie, *Klasik ve*

varlığı da dâhil olmak üzere, iyilik ve kötülük nedir; iyinin veya kötünün özü itibariyle mi iyi veya kötü olduğu, yoksa değişen sonuçları açısından mı böyle bir nitelemeye sahip olduğu mevzusuna kadar pek çok tartışma konusu mevcuttur.¹²⁸ Bu konular hakkında yapılan açıklamalar farklılık göstermekle birlikte tamamen zıt görüşlerin de üzerinde tartışılabileceği konumdadır. Bu nedenle yazarın yaptığı genelleme, üzerinde pek çok ana konu ve yan konuların derinlemesine tartışılmasını ve delillendirilmesini gerektirir. Yazarın bu ve benzeri soru – sorunları akli gerekçelere dayandırmaksızın görüş belirtmesi ve öne sürdüğü argümanları temellendirmeye gitmeyerek mutlak doğrular olarak aktarmaya çalışması yazılarındaki en büyük açmazdır.

II. Dinlerin Maksudı ve Dinde Tekâmül Anlayışı

İnsandaki din duygusu fitri bir özellik olarak insanın kendi öz varlığı hakkındaki şuur ile birlikte ortaya çıkmakta ve bu şuur ile birlikte gelişmektedir. İnsanoğlu varoluşundan beri yüce, kudretli ve ulu bir varlığa sığınma; ona güvenme ve ondan yardım dileme ihtiyacı hissetmiştir. Bu istek ve arzusunu ise din olgusu karşılamıştır.

Kur’ân-ı Kerîm’de de dinin fitri oluşuna dair Rûm Suresinde “ Sen yüzünü bir hanif olarak dine, Allah’ın fitratına çevir ki O, insanları bu fitrat üzerine yaratmıştır. Allah’ın yaratması değiştirilemez”¹²⁹ buyrulmaktadır.

Şu halde, yapısı itibariyle dine muhtaç olan insanın bedeni ihtiyaçları kadar ruhî ihtiyaçları ve sığınma güdüsünden kaynaklanan boşluğu tamamlayan din, beşer için en köklü müessesedir. Yaratılışı anlamlandırmaya çalışan bireyin en mükemmel varlık inancına gidiş sürecinde ruhi doyumunu sağlayan din olgusu, aynı zamanda yüce kudretin varlığını kabul edip ona bağlanmanın, kişiyi ruhen kuvvetlendirdiğini de tarihten örneklerle ispatlamıştır.

Çağdaş Metinlerle Din Felsefesi “Kötülük ve Mutlak Kudret”, (çev. Metin Yasa), Etüt yay., Samsun 1997, s. 135-136.

¹²⁸Konuya ilişkin birkaç örnek için bkz. Metin Özdemir, *İslâm Düşüncesinde Kötülük Problemi*, Furkan Yay., İstanbul 2001; Emine Ögük, “İslâm Düşüncesinde Şer/Kötülük Probleminin İzahına Katkı Sağlayan Etkili Öğreti: Hikmet”, *Gaziosmanpaşa Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, c: 3, sy:1, Ocak 2015, s:11-38; Şaban Haklı, “Kötülük Problemi, Yaklaşımlar ve Eleştiriler”, *Gazi Üniv. Çorum İlahiyat Fak. Dergisi*, c:1, sy:2, 2/2002, s: 195-211.

¹²⁹er-Rûm, 30/30.

Din, insanları kutsal duygu ve alışkanlık dairesi içerisinde birleştiren, bireyin dolayısıyla bireylerden oluşan toplum yaşayışının düzen içerisinde seyrini sağlayan en önemli sebeplerden ve ilkelerden biridir. İnsanın psikolojik yapı ve yaşayışında da büyük bir öneme sahip olan dinin, insanda mevcut olan yalnızlık, çaresizlik, korkular, üzüntüler, sarsıntılar, hastalıklar, musibet ve felaketler karşısındaki tutumunda da belirleyici bir güç olduğu bilinmektedir.¹³⁰

Dinin maksadı pek çok İslâm âlimine göre ferdî gelişimle birlikte ruhu tatmin etmek ve böylece toplumsal faydayı yüce yaratıcının belirlediği ölçüde açığa çıkarmaktır. Kişinin hem dünya hayatını hem de âhiret hayatını şekillendiren dinden maksat pek tabiidir ki dünyadaki huzurun yanında ebedi saadeti elde etmektir.

Bu açılardan bakıldığında Kılıçzâde'nin, Cumhuriyet öncesi kaleme aldığı *Son Cevap* adlı eserinde din; ahlâkî gelişimi sağlayan bir vasıta ve dinin maksadı beşerîyetin saadetini temin etmektir. Bu saadeti temin etme yolunda değişimin kaçınılmaz olduğunu vurgulayan yazar görüşlerini şu sözleri ile ifade etmiştir:

“Beşerîyetin tarz-ı ictima-i hâzıra karşısında İslâm anâsırının mahvolmaması ve anâsır-ı sâireyle rekabet edebilmesi için namaz, oruç gibi bir takım ferâizler hakkında bazı yeni ictihâdlara mutlaka muhtacız. Biliyorum ve bana karşı bilenecek dışları şimdiden görüyorum bununla beraber hakikât diye imân ettiğim efkârımı söylemekten men-i nefis edemem. Zirâ yine biliyorum ki dinlerin maksadı, fazilet-i ahlâkiye ve onun da maksadı beşerîyetin saadetidir. İslâm ki en mükemmel bir dindir. Zaman-ı hâzıradaki sâlikleri şerâit-i mevcûde dâhilinde yani siyaset ve iktisât yollarında rakiplerine rekabet edemezler. Rekabet edemeyen anâsırların bu asırda hakk-ı hayatı yoktur. Hakikât-i imân ise yalnız âhirete inanmaktan ibaret değildir. Bizim için aslolan kemâl ve refah-ı umum-i beşerdir. Din bunun için bir gaye değil bir vasıta.”¹³¹

Müellif kaleme aldığı düşüncelerinden anlaşılacağı üzere namaz, oruç gibi ibadetlerle ilgili konularda yeni düzenlemelere ihtiyaç olduğunu savunmaktadır. Ona göre dinlerin amacı insanların faziletli bir ahlâka sahip olmasına çalışmaktır. Başka bir deyişle insanların saadetini temin etmektir. Bu sebeple din bir amaç değil araçtır. Bundan dolayı dinlere bir amaç gözüyle bakıp, onları zaman ve mekânın şartlarından ve

¹³⁰ Şinasi Gündüz, *Yaşayan Dünya Dinleri*, DİB yay, Ankara, Şubat 2007, s.21.

¹³¹ Kılıçzâde Hakkı, *Son Cevap*, s.17.

ihtiyaçlarından soyutlayarak ele almak doğru değildir. Onun beşeriyetin saadetine giden yolda mutlaka değişikliklere ve yeniliklere ihtiyacı vardır. Bu yüzden yazara göre, değişen şart ve koşullara bağlı olarak dinî ritüellerin yenilenmesi gerekir. Ayrıca yazar dini yaşamak için mücadele vasıtası olarak görmektedir. Yani din, yaşamak için mevcut olan mücadele gücünün temin edildiği merkezlerden biridir.¹³²

Dini yaşam olarak tanımlayan yazar, Cumhuriyet öncesi yazılarında İslâm'ın yeniliğe açık olduğunu vurgularken; Cumhuriyet sonrası yazılarında insanların korku ve cahilliğinden doğan dinlerin terk edilerek, yaşama-tekâmül sürecine ve daha da önemlisi bilime yönelmelerinin beşeriyetin saadetini sağlayacağını dile getirmiş olması onun dinlerde tekâmül anlayışına değinmemizi gerektirmiştir.

Bilindiği üzere dinin ne olduğu ve insanlığın gelişim veya diğer bir tabirle tekâmül (ilerleme) sürecindeki katkısı yüzyıllardır pek çok araştırmaya konu olmuştur.Özellikle 19. Yy.da geniş alanlarda yayılma imkânı bulmuş pozitivist-materyalist anlayışın hâkimiyeti sebebiyle metafizik değerler ve dine yönelik sorgulamalar, insanlık tarihinde dinin kökenine ve yerine yönelik yeni değerlendirmeleri de beraberinde getirmiştir. Pozitivist anlayışa göre din, tarihte insanlığın geçirdiği tekâmüle paralel tarzda bir tekâmül geçirmiş; ruhçuluk ve tabiata tapınma ile iç içe olan mitolojik dönemi, metafiziğe dayalı kavram ve değerler dönemi izlemiştir. Dolayısı ile ruhçuluk atalar kültü ve büyü, geleneksel din ve Tanrı düşüncesinin temelinde bulunmaktadır.¹³³ Pozitivist anlayışa göre ilkel olarak başlayan korku ve sığınma düşüncesi, teknik ile desteklenerek güçlenmiş olan beşer hayatı içerisinde erimiş ve yok olmuştur.

Dinler tarihi ve dinlerin gelişim süreciyle ilgilenen bilim insanları dinin kaynağı konusunda ortak bir kanaat sergilemedikleri gibi onun gelişimine dair öne sürdükleri argümanlarda da ortak kanaat elde edememişlerdir. Spencer ve Taylor'a göre dinin kaynağı Animizm, Max Müller'e göre Naturizm, E. Durkheim'e göre Totemizm ve P.W. Schmidt'e göre de Monoteizm'dir. Bu görüşler incelendiğinde ilk insanların dini

¹³² Kılıçoğlu, "Ulu Peygamberler", *HF*, sy:310, 24 Nisân 1930, s.2.

¹³³ Gündüz, *Yaşayan Dünya Dinleri*, s.17.

telâkkileri hakkında ortak hüküm vermenin mümkün olmadığı anlaşılmaktadır.¹³⁴ Kaynağı farklı gerekçelere dayandırılan dinlerin gelişim süreci de pek tabîî olarak farklılaşmaktadır.

Dinler tarihi alanında önemli araştırmalar yapan Frazer'e göre insanlık erken dönem tarihinde, doğayı kontrol edebilmek maksadıyla büyü ve sihir gücüne yönelmiştir. Fakat bu çabaları doğrudan başarılı olamayınca bu kez de kendilerinden üstün saydıkları ruhlara, Tanrılaştırılmış atalara ve diğer Tanrısal varlıklara yönelmeye başlamışlardır. Buradan anlaşılmaktadır ki Frazer'e göre insanların tabiat olayları karşısındaki korkuları, onları bir kutsal anlayışına yöneltmiştir ve insanların basit korkularından doğan Animizm, insanlığın ilk dini olarak ortaya çıkmıştır.¹³⁵ Bu manada Kılıçzâde Hakkı'nın görüşleri de benzerlik ihtiva etmektedir. Kılıçzâde'ye göre dinlerin doğuşu, insanların basit korkularına dayanmaktadır. İnsanlığın gelişimi ile birlikte Animizm'den Fetişizm'e ve ardından Putperestliğe dayalı bir din serüveninin olduğunu iddia eden yazar, bu süreçten sonra insanlığın Monoteizme yöneldiğini şu sözleri ile vurgulamaktadır:

“Kavânin-i tekâmül kendi cereyanını takip ederek insanların idrakleri nispetinde dinlerinde de bir tekâmül vücuda getirmiştir. Animizmi, Fetişizm onu da Putperestlik takip etmiştir ve nihâyet bidâyetinde pek basit olmak şartıyla asla görünmeyen bir İlâh-ı Vâhid'e imân etmek dini zuhur etmiştir.”¹³⁶

Yazar bu sözleri ile Animizmden başlayıp Monoteizme varan bir tekâmül anlayışının, dinlerin tarih serüveni içerisinde yer edindiğini belirtmektedir. Onun tekvin(yaratılış) konusunda sergilemiş olduğu tekâmüle dayalı anlayışının bir benzerini, dinlerin doğuşu ve tarihsel süreci hakkında dile getirdiğini görmekteyiz.

Müellifin Cumhuriyet öncesi dinlerdeki tekâmül anlayışını yansıtan bu anlayışa göre Allah, peygamberler göndererek insanoğlu için kural, emir ve yasaklarını açıklamıştır. Dini tebliğle vazifeli peygamberler ise, halkı tanıdıkları nispette o dini anlatma kabiliyetine sahip bireyler olarak bu emir ve yasakları aktarmışlardır. Bu konuda en mükemmel örnek olarak Hz. Muhammed'i zikreden yazara göre hiçbir

¹³⁴ İlyas Çelebi, *İslâm İnancında Gayp Problemi*, İFAV Yayınları, İstanbul 1996, s.13.

¹³⁵ Gündüz, , a.g.e, s.18.

¹³⁶ Kılıçzâde, *Son Cevap*, s.9.

peygamber halkını onun kadar iyi tanıyamamıştır. Her Peygamber halkının ihtiyacı olan kaideleri ve kuralları din vasıtası ile tebliğ etmeye çalışmıştır. Ama o, diğerlerinin vermeye çalıştığı mesajları bütün insanlığa ilân etmeye gayret göstermiştir. Bu nedenle Kılıczâde'ye göre Hz. Muhammed, Peygamberlerin en büyüğü ve en efdalidir. Hiçbir Peygamber onun gibi vicdanları tatmin edecek şekilde Allah'ı tanıtamamıştır. Bu sebeple yazar önceki görüşlerinde dinin en nihai tekâmül noktasının İslâm olduğunu belirtmiştir.¹³⁷ Bu hususta İslâm'ın ve onu tanıtan Hz. Peygamber'in en yüksek noktayı işgal ettiğini düşünen yazara göre Hz. Muhammed en son Peygamber olmasının yanında alemlere rahmet olarak gönderilmiş en üstün insandır. Çünkü beşerîyetin saadeti, kendi canından ziyâde insanlığın gelişimi ve saadeti için çalışan bir Peygamberin eliyle olabilir ki buna en kâmil örnek Hz. Muhammed'dir.¹³⁸

Yazara göre büyük bir tekâmül süreci neticesinde sistemleşen İslâm'ın, devam eden süreçte zaman ve mekânın getirdiği şartlara uyumlu olarak bu tekâmülü devam ettirmesi gerekir. Dinin yaşaması için bunu kaçınılmaz gören yazar, İslâm'ı tüm beşeriyete daha hızlı yaymak için onun, tekâmülün getirisi olan değişiklere bir an önce adapte olmasını sağlamak gerekir. İslâm'ı özünde korumakla beraber geliştirmek ve zamanın şartlarına uygun hale getirmek zarurettir. Yazara göre bu sebeple İslâm'ın bir an önce tadilata ihtiyacı vardır. Çünkü tekâmül süreci, bu şartı zaruri hale getirmektedir.¹³⁹

Bu hususta ilk adım olarak özellikle ulemânın reforma uğraması gerektiğini düşünen müellif, İslâm'ın bugün ve gelecekte beşeriyetin saadeti için şart olduğunu fakat mesut olması gerektiği halde bedbaht konumda olduğunu dile getirmiştir. Bundan dolayı yazar Şari-i Azam'ın maksadının hâsıl olmadığını vurgulamış ve bu durumu düzeltmek adına beşeriyet nasıl müreffeh ve bahtiyar oluyorsa, İslâm'ın kaidelerinin de bunlar olması gerektiğini söylemiştir. Reformun kaçınılmaz olduğunu savunan yazar bu kaidelerin, kafasız olarak nitelendirdiği sahte ulemâların tekelinden alınması gerektiğine vurgu yapmıştır.¹⁴⁰

¹³⁷ Kılıczâde, *Son Cevap*, s.10-11.

¹³⁸ Kılıczâde, *Son Cevap*, s.12

¹³⁹ Kılıczâde, *a.g.e*, s.13-17.

¹⁴⁰ Kılıczade, "Müslümanlık ve Hristiyanlık", *İctihad*, sy:68, 30 Mayıs 1329, s.1481.

Kılıczâde'nin dinlerdeki tekâmül anlayışına bakışı ve bu süreç doğrultusunda İslâm'ı, tadîlâtı ihtiyacı olmakla birlikte en tepeye yerleştirmesi, onun tekâmülü sadece maddesel manada kabul etmeyip, bu işleyişi din gibi insanların hem bu dünyadaki serüvenini hem de öte dünya algısını düzenleyen manevi bir bağın içerisinde kabullendiğini göstermektedir. Ancak yazarın daha ileri zamanlardaki yazılarında ifade ettiği düşüncelerini tetkik ettiğimizde, dinlerin, tekâmülü tamamlamak için araç olduğunu bu noktada İslâm dininin, tekâmülde en son araç olduğunu, artık en üst düzey erişimin, tanrı tanımazlık olduğunu vurgular. Dolayısıyla yazarın bu tutumu, hayatının son dönemlerinde Materyalizmin oldukça etkisi altında kaldığını göstermektedir. Müellifin yakın arkadaş çevresinden olan Celal Nuri ve Abdullah Cevdet de kısmi farklarla aynı görüşü paylaşmaktadır. Bu iki yazarın görüşlerine baktığımızda onların da ilk görüşlerinde Kılıczâde gibi din kavramına dair önce kabullenme ve reforma yatkınlık hâkim iken, sonrasında şiddetli bir şekilde karşı koyup, pozitif bilimlerin sancağı altında en ağır eleştirileri sarf ettiklerini görmekteyiz.

Kılıczâde bir yazısında hocası olarak gördüğü Süleyman Nazif'in Müslüman bir gencin dinden çıkarak Hristiyan olmasına binaen kaleme aldığı "Bir Mürted"¹⁴¹ isimli makalesine atfen şu sözleri sarfetmiştir:

"...İnan, sorma! Bütün dinlerin ve akâidin temeliyse bundan daha çürük bir bina bulunamaz. Ve eğer hep böyle düşüneceksek biz insanlar, daima bir kösemenin¹⁴² arkasından gidecek bir hayvan sürüsünden başka hiçbir şey olamayız. İslâm'ın ekmel-i edyan olduğunu kasemle te'min ettikten sonra bunu yirmi beş senelik tetkikat ve tettebbuatla vicdanınıza hakk' ettiğinizi ve buna hangi yollardan varmış olduğunuzu lütfen bize bildiriniz de biz tilmizleriniz yorulmak zahmetine katlanmadan kolayca elde edelim de dalaletten kurtulalım."¹⁴³

Yazarın bu yazısında iğneleyici olduğu dikkati celb etmekle birlikte net olarak düşüncelerini anlamamız açısından maarif vekili Necati bey ile harf inkılâbının gerekliliği üzerine yaptığı ropörtajdan alıntı yapmamız yerinde olacaktır.

¹⁴¹ Bkz., Süleyman Nazif, "Bir Mürted", *Yeni Ses*, sy:204, 21 Eylül 1926, s.1.

¹⁴² Kösemen: Sürünün önünden giderek ona kılavuzluk eden koç veya teke.

¹⁴³ Hakkı Kılıçoğlu, "Süleyman Nazif Bey Üstadımla İlhad ve Mülhidden Sonra İrtidad ve Mürted", *HF*, sy:137, 6 Teşrin-i evvel 1926, s.2.

“ ...Evvela biz Arap değil Turaniyiz, Türküz. Irkımızın teşkil ve tebellür ettiği günden beri de onunla tevsim olan bir dilimiz var. Araplardan çok evvel tarihte bir mevcudiyet göstermiş olan ırkımızın elbette harfleri vardır, kaideleri de vardır. Yalnız bizim mistik bir dinimiz yoktu. O belayı da Araplardan aldık. Daha doğrusu Arap istilasını bizi on dört asır evvel zayıf ve perakende bir halde bastırdı. Diniyle beraber bize dilini ve harflerini de soktu. Fakat biz bugün: Araplığı Araplara; ayakları çoraplara terk ettik... Bu kadar asırlık bir din ve dil esareti yeterli gelmedi mi? İsteyenleri Allah’ına Arapça ibadet etmekte hür bırakalım, dinler göklerden gelmiş olsunlar...”¹⁴⁴

Müellifin din ve dinlerin tekâmülü hakkında zikrettiği bu ve benzeri görüşlerine özellikle “Ulu Peygamberlere Yazmakta Kalem Tecrübeleri” isimli yazı serisinde rastlamakla birlikte, dinlerin ilâhi kaynaklı olmadığı, sadece toplumuna şekil vermek isteyen ezilen kimselerin şahsi ve siyasî çıkarları doğrultusunda olduğu, mevcut kitapların(yazarın burada kastettiği peygamberlere indirilen kitaplar) ise bu şahısların eserleri olduğunu vurgulayan görüşlerinin de yine aynı seride dile getirildiğini görmekteyiz. Bu türden yazıları, onun Müslümanlık için şart olan Peygambere ve getirdiklerine imân esasını kabul etmediğini göstermektedir. Yazarın son dönemlerdeki düşüncelerini kaleme aldığı yazılarından anlaşılan odur ki din tekâmül sürecinde bir araçtır ve tekâmülün devamı bu aracı görevi bittiğinde terk etmeyi gerektirmektedir. Kısacası gelişim ve ilerleme gerek dinleri gerek onların toplumları üzerinde yaptığı değişiklikleri silmeyi gerektirir. Bu manada tek dayanak bilimin verileri olmalıdır. yazara göre tekâmül süresi Tanrı, peygamber, din vb. kavramların manasını yitirdiği asıl doruk noktasına ulaşmıştır.¹⁴⁵

¹⁴⁴ A.g.mlf., “Harflerimiz”, *HF.*, sy:143, 17 Teşrin-i sâni 1926, s.1.

¹⁴⁵ Kılıçzâde, “Ulu Peygamberlere”, sy:310, s.2.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YARATICI TASAVVURU

I. Yaratılış ve Yaratıcı Tasavvuru

Bu bölümde Kılıczâde Hakkı'nın yaratıcı tasavvuruna bakışı, kâinatın ve insanlığın yaratılış serüveni hakkındaki yazıları ortaya konulmaya çalışılmıştır. İnsanın çevresindeki varlıkları ve kendi durumunu sorgulaması, onu var olanlara bir başlangıç bulma fikrine götürmektedir. İslâm âlimleri alemin sonradanlığı üzerinden bir yaratıcının varlığını ortaya koyma noktasında ittifak etmişlerdir.

Kılıczâde Hakkı'nın ilk dönem yazdıkları bir bütün olarak değerlendirildiğinde onun da bir yaratıcının varlığını, kâinatın var olmasından yola çıkarak kabullenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Kılıczade'ye göre Allah vardır ve birdir, koyduğu ilâhi kanunlarla ezelden ebede kâinatı idare ve idame etmektedir. İnsanlara verdiği akıl ile onların büyük işler yapmasını istemiş ve doğru yolu bulmaları için ayrıca onlara kendi içlerinden peygamberler göndermiştir. Bu peygamberler içerisinde Hz. Muhammed en yücesidir ve Allah, ilâhi emirlerini Kur'ân-ı Kerim ile açık şekilde bildirmiştir.¹⁴⁶ Kılıczâde'nin bu dönem kaleme aldığı yazılarında Tanrı algılamasına dair her hangi bir fikir beyân etmeyip yazılarının arasında inanan herkesin Allah adına genel olarak zikrettiği sonsuz ilim, hikmet, irade, kudret vs. pek çok sığata haiz bir ve tek olan Allah'a inandığı görünmektedir. Ancak yazarın Cumhuriyet sonrası kaleme aldığı yazılarında önce din üzerinden eleştirilerini kuvvetlendirip, sonrasında peygamberleri sıradan insanlar olarak kabul ettiğini görmekteyiz. Bu görüşlerle, İslâm âlimlerinin savunduğu fikirlerden uzak yorumlar yapan yazar, Cumhuriyet döneminde yaratıcı tasavvuru ve yaratılışla ilgili düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

“İnsanların iyi ve fena dedikleri şey yaratılışta yoktur. Orada yalnız mevcudiyet vardır. Bunların bütün faaliyetleri yaşamaya matuf ve masruftur. Başka hiçbir şey bilmezler yani fayda ve zararlarını bize hissettirenlerdir. Bir başka deyişle insan denilen mevcut sıkıştıkça icat kudretini artırıyor. Bütün bu kudret ve kabiliyetini düşmanlarını imha için sarf ediyor, kendi canı tehlikede kaldığı zaman karşısındaki kendi türünden

¹⁴⁶ Kılıczâde, *İtikâd-ı Bâtıla*, s.6-25.

birini titremeden öldürüyor. İşte bütün bu kanlı mücadeleler, Peygamberlerin bize inandırmak istedikleri Allah'ın huzurunda cereyan ediyor ve O, bunları hissiz ve lakayt seyrediyor. Sanki bunlardan mahzuz oluyor ve hiç müdahale etmiyor, bizzat vücuda getirmiş olduğu eserini temaşa ediyor. Hâlbuki Peygamberlerin bize temaşa ettirdikleri gibi bir Allah mevcut olsaydı yine aynı Peygamberlerin bize 'fenalık' diye öğrettiklerini bir irade ile vukua gelmekten men ederdi. Emretmiyorsa bütün bu fena şeyler onu alakadar etmiyor demektir. O'nun nazarında iyi de yoktur fena da, güzel de yoktur çirkin de, hayır da yoktur, şer de. O'nda başladığı yerde nihâyet bulan ve aynı faaliyetlere devam eden daimi bir hareket vardır. Ve bu hareket meşhur tabirince 'ezelden ebede' kadar devam edecektir. Ama ezel nedir? Ebed nedir? Bu suallere kimse cevap veremez. Esasen bunu düşünmek kadar manasız ve faydasız bir şey de yoktur. Yapılacak iş iyi yaşamak için mücadeledir. Binaenaleyh dinim, yaşamaktır."¹⁴⁷

Kılıçzâde Hakkı aynı dönemi takip eden bir başka yazısında ise hidayet dalalet mevzusu üzerinden eleştirilerini şu şekilde dile getirmiştir:

"Musâ değil fakat Muhammed de 4-5 bin sene sonra bile esareti tamamen ilga etmemiş bulunuyorlar. Allah ise nazarında müsavi olmaları icap edenlerin bir kısmını efendi bir kısmını köleler olarak tevci ediyor. Tabii ki istediğine hidâyet veren istemediğine de vermeyen dinlerin Allah'ından başka türlü de beklenmez."¹⁴⁸

Peygamberlerin insanlara aktardığı tanrının ayrımcı bir İlâh olduğunu vurgulayan yazara göre güçlü her zaman için zayıfı ezer çünkü bu bir tabiat kanunudur. Yazar bu kanunları büyük devlet idarecileri de dâhil kendilerine Peygamberlik görevi verilmiş şahısların bile çözemediğini belirterek, Ne Hammurabi kanunlarının ne Musâ'nın getirdiği emirlerin bu duruma çare olmadığını vurgulamıştır.

Yazar, dalalet ve hidayet meselesini Tanrı üzerinden eleştirdiği bu yazısının devamında kainatta iyilik ve kötülüğün gerçek manada var olmadığını dile getirmiş ve asıl meselenin bu iki kudretin hükümranlığı olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁹ Ona göre hayr ve şer, iyilik ve kötülük hem birlikteliğin hem de sürekli bir zıtlaşmanın kudret gösterisidir. Ona göre Tanrı her dinde farklı isimlerle bilinse de, ortada sürekli bir münakaşa ve

¹⁴⁷ Hakkı Kılıçoğlu, "Ulu Peygamberlere...", *HF*, sy.310, 24 Nisân 1930, s.2.

¹⁴⁸ Hakkı Kılıçoğlu, "Ulu Peygamberlere...", *HF*, sy.313, 22 Mayıs 1930, s.2.

¹⁴⁹ Kılıçoğlu, "Ulu Peygamberlere...", sy:314, s.2.

zıtlığın var olduğu aşikârdır. Bu durum yazarın düalist düşünce veya inancı tek Tanrılı dinlere uyarlama çabasının göstergesidir.

Müellifin Allah tasavvurunda bu denli zıtlıkları bağdaştıran kabullerinin yanında, Tanrı'yı cisimlendirmeyen din algısındaki asıl maksadı, hükmetme konusundaki kısıtlamaya temel teşkil ettiği için reddetmek gerektiği yönündeki düşüncelerini ise şu sözlerinden anlamaktayız:

“...Ezelî, ebedî ve her şeyi muhit olan Allah'ın; yiyen, içen, uyuyan, tegavvüt eden ve bunlara benzeyen pek çok ihtiyaçlar karşısında kalan bir insan kılığına girmiş olmasını akl-ı selîm kabul edemez” şeklinde dile getirmesi, aslında Musa örneği üzerinden zikredilen Tanrının, herhangi bir cismin veya bedenın hâizi olamayacağı, onun ihâtâsı altında hükmünü icrâ edemeyeceğine işaret etmek için olsa gerektir.”¹⁵⁰

I.II. Kâinatın Yaratılışı

Kılıçzâde Hakkı'nın ilk dönem aktardığı görüşlerine göre kâinatın yaratılışı ile ilgili iki ekol asırlardan beri çeşitli açıklamalar yapmaktadırlar. Bunlardan din ekolü, kâinatın bir yaratıcının takdiri ile oluştuğunu belirten dini anlayışı kabul ederken, fen ekolü kâinatın başlangıcına madde ve kuvveti koyan görüşü benimsemektedir. Bu iki teoriyi faraziye olarak nitelendiren yazara göre her ikisinin de cevaplandıramadığı sorular mevcuttur. Ona göre ortaya atılanların kanıtlanması mümkün olmadığı için her iki grubun görüşü de faraziye olmaktan öteye geçmemektedir. Zirâ din erbabı bu düşünceyi ortaya atarken, her şeyin bir anda ve yaratıcının emri ile aniden ortaya çıktığını savunur. Müellife göre böyle bir oluşum kabul edildiğinde, kâinata düzeni sağlayan kanunların hangi zaman diliminde ortaya çıktığı, Allah'ın bu emri vermeden önce nerede ve ne işle meşgul olduğu gibi pek çok soru kafaları karıştırır. Ayrıca yazara göre bu soruların her hangi bir cevabı da yoktur. Aynı durum yaratılışın başına madde ve kuvveti alanlar için de geçerlidir. Her iki taraf da, aslen mâhiyetini bilmedikleri bir kuvvet üzerine yaratılışı binâ etmektedir. Bu durum âlemin başlangıcından beri iki taraf arasında devam eden husumete sebebiyet vermektedir. Kılıçzâde'ye göre bu husus, kabul edilmesi gereken büyük bir sır olarak kalmıştır. Ayrıca beşerîyet bu sırların içinde mevcut boşluğu doldurmak için kâinatın yaratılışının ardına bir kuvvet koymayı tercih

¹⁵⁰ Kılıçoğlu, a.g.m. s.3.

etmiştir. Yazar durumun, fennin ve aklın getirileri sayesinde ileride ne derece açıklığa kavuşacağını bilinemeyeceğini ancak kat'î olarak söylenmesi gereken bir durum varsa o da ister yaratılış, madde ve kuvvetle; isterse de yaratıcı ile açıklansın, asıl olan bir 'meçhul-i mutlak'ın var olduğu gerçeğinin kabul edilmesi gerektiğidir.¹⁵¹ Ona göre her iki grubun, kullandıkları isimlendirme arasında aslen hiçbir fark yoktur. Çünkü iki grup da, mahiyetini bilmedikleri bir kuvvete yaratılışı isnat etmektedir. Bununla beraber bu iki grubun başa koydukları gücün fiilleri konusunda ayrıma gitmedikleri de açıktır. Çünkü din erbabı yaratılışın başını Allah'a dayandırıp onun fiilleri ve yaratma kudreti yani tekvin sıfatı bünyesinde tüm kâinatın yaratıldığını iddia ederken, fen erbabı madde ve kuvvetin tüm kâinatın başında var olduğunu ve onun hareketiyle diğer varlıkların oluştuğunu iddia etmektedir. Kısacası Kılıçzâde'ye göre her ikisi de başa koydukları güçten doğan kuvvetle kâinatı tekvin ettirmiş olurlar. Bu durum da, her iki grubun kendine ait inanç ve düşüncelerinden öteye geçmez.¹⁵²

İnsanlığın semâvi kitaplarda tasvir ettiği bir yaratıcıyı kâinatın başlangıcına koyduğunu belirten yazar; bu tutumları doğal bir durum olarak açıklar. Ona göre sonsuz olan âlem içinde ve eşi olmayan bir yerküre üzerinde hayatını idame ettiren beşerîyet çeşitli tabîi felaketlere mâruz kalmıştır. Acziyeti sebebiyle, sığınabileceği ulvî güce sahip bir zatı her şeyin başına koymayı ruhi yönden kendini kuvvetli hissedebilmesi için tercih etmesi doğaldır. Bu nedenle Allah'ın kabulü beşerîyet için en doğru yol görünmektedir. Müellife göre Kur'ân-ı Kerîm'deki yaratılış ve evrenin düzenine işaret eden âyetler mercek altına alındığında bu hususu en güzel açıklayan kitabın ne diğer semâvi kitaplar ne de bilim erbabının söylemleri olamayacağı açıktır. Çünkü bu güne kadar yapılan araştırmalar da göstermektedir ki Kur'ân-ı Kerîm diğer her şeyi aciz bırakacak kuvvette delillere sahiptir.¹⁵³ Müellif bu sözleri, Cumhuriyetin ilânı öncesinde *Son Cevap* adlı risalesinde zikretmiştir. Cumhuriyetin ilânından sonra kaleme aldığı "Ulu Peygamberlere Yazmakta Kalem Tecrübeleri" adlı yazısında Kur'ân-ı Kerîm'i Hz. Muhammed 'in (sav) yazdığını iddia etmektedir.¹⁵⁴ Müellifin pek çok alanda olduğu

¹⁵¹ Kılıçzâde, *Son Cevap*, s.5-9.

¹⁵² A.mlf., *a.g.e.*, s.8.

¹⁵³ A.mlf., *a.g.e.*, s.7.

¹⁵⁴ Kılıçoğlu, "Ulu Peygamberlere ...", s.2

gibi Kur'ân hakkındaki düşünce şeklinde de Cumhuriyet öncesi ve sonrası, iki zıt görüş ortaya çıkmaktadır.

Müellif ilk dönem görüşlerinde kâinatın var olması hususunu Yaratıcının varlığına bağlamış ve bu yaratıcıya Allah adını vermenin en doğru tutum olduğunu, ancak varoluşun başına Allah'ı geçiren din erbabının yaratılışı sadece bir 'ol' (Ol dedi oldu.)¹⁵⁵ emrine bağlamasının mantıklı bir tutum olmadığını dile getirmiştir. Çünkü yazara göre din erbabı tekvinde bir usul-i tekâmül olduğunu kabul etmemektedir. Oysa kâinatın yaratılışına dair yapılan incelemeler ve araştırmalar göstermektedir ki yaratılan her mahsusada bir gelişim ve değişim mevcuttur.¹⁵⁶ Yani kâinatın yaratılışından sonraki her adımın bir önceki adıma nispeten daha kapsamlı ve gelişim yönünden daha kuvvetli olduğunu belirtmektedir. Çünkü yazar kâinatın yaratılışında tekâmülün olduğunu kabul etmektedir. Hatta kendisi daha sonraki yazılarında bu hususa binaen bilim erbabının söylediklerinin dini söylemlerden önce gelmesi gerektiğini belirtmiş ve 'kâinatın bir lahzada oluştuğu' söyleminin küfür olduğunu dile getirmiştir.¹⁵⁷

Bununla birlikte salt tecrübe ve araştırmaya dayanarak maddeci bir görüş sergileyen fen erbabının sebepler zincirine dayalı gelişim anlayışını, tekâmül fikriyle destekleyerek bu grubun görüşünü kabullenmenin daha isabetli bir tutum olacağını belirten yazar, tekvin-i âlem konusunda zamanın ve yapılacak araştırmaların asıl hakikati keşfedeceğine olan inancının tam olduğunu dile getirmiştir.¹⁵⁸ Cumhuriyet sonrasına uzanan yazılarında "Allah kâinatı bir lahzada yarattı" demenin fennin kurallarına aykırı bir tutum olduğunu ve gerçeği bile bile reddetmenin açık bir küfür olduğu düşüncesinde ısrar eden yazar bu küfrü ortaya çıkarıp da onda ısrar eden Müslümanların kendi sonlarından korkması gerektiğini, bu söylemlerinde diretenlerin bir gün cezalarını çekeceklerini dile getirmiştir.¹⁵⁹

Son Cevap risalesinde fen erbâbının ortaya atmış olduğu maddenin devri ve tabiatın değişmez kanunlarını konu edinen yazar, sebeplerin devri hususunu kendine göre yorumlamıştır. Yazara göre yaratıcının koyduğu ezeli ve ebedi kanunlar; Allah'ın

¹⁵⁵ Âli İmran, 3/59.

¹⁵⁶ Kılıçzâde, *Son Cevap*, s.8.

¹⁵⁷ Kılıçzâde, "Azardamard Gazetesi Sermuharrirliğine", *HF.*, sy:70, 4 temmuz 1329, s.1539.

¹⁵⁸ A.mlf., *Son Cevap*, s.9.

¹⁵⁹ A.mlf., "Azardamard Gazetesi ...", *HF.*, s.1539.

sünneti olarak kabul edilen tabiat kuralları ve bunların devridir. Tabiat kurallarının aksine herhangi bir şeyin katiyen ortaya çıkmayacağını ve çıkamayacağını belirten yazar, bu açıklamasıyla sünnetullah hakkındaki görüşlerine kapı aralamış olmaktadır.¹⁶⁰

Yazara göre temelde var olan her şey kâinat adını verdiğimiz bir boşluğun içerisinde ezeli ve ebedi, değişmez ve değişmez kanunlarla idare edilmektedir. Tabi bu idareyi sağlayan kanunlar, kâinatı bi-zâtihî doğuran mevcut bir madde veya kuvvetin etkisiyle oluşmuştur. Yani kâinat içerisinde var olan her şey ya kendisini doğuran madde ve kuvvetin ezeli ve değişmez kanunlarıyla yaşar veya kendisi zaten o ezeli ve değişmez kanunlar taşır. Bu durum kâinat ve yaratıcı hakkında bilinmezliği beraberinde getirir. Bu görüşünü desteklemeye çalışan yazara göre İslâm Peygamberi bile bu konudaki acziyetini, ‘ben seni bilmem gerektiği gibi bilemedim’ sözleriyle dile getirmiştir.¹⁶¹ Çünkü bir şeyi vasıflandırabilmek için değişmez bir ölçüye ihtiyaç vardır. Bu sebeple müellife göre ölçülemeyen ve ölçülmesi mümkün olmayan bir şeye maddi bir vücut vermek nasıl mümkün değilse onu ihâta etmek de aynı şekilde mümkün değildir. Bu yüzden yazar Hz. Muhammed’in, kitabında –kendisi bu dönemde Kur’ân’ı Kerîm’i Hz. Muhammed’in görüşlerinden oluşan bir kitap olarak kabul etmektedir- Allah’a verdiği vasfın bir insanın yapabileceği en son ve en iyi vasf olduğunu belirtir. Hz. Muhammed’in Allah’ı vasıflandırmada kullandığı “Allah semâvâtın ve arzın nurudur.”¹⁶² Âyetinin de bu söylediklerine dayanak oluşturduğunu belirtir.

Kılıczâde’ye göre Peygamber bu tavsifini bu derecede bırakmış olsaydı daha doğru bir tutum olurdu. Ayrıca Peygamberin ifade ettiği nur tabirinin aslında hayat demek olduğunu ifade eden yazar, hayatın umumiliği itibarıyla ebedi ve ezeli olarak belirli kurallar dahilinde hep aynı seyirde devam ettiğini vurgular.¹⁶³ Bu düşünceleriyle Allah’ın maddi bir şekilde ölçülemeyeceğini ancak tabir olarak, onu hayatla eş değer tuttuğu nur kavramı ile vasıflandırmakla Peygamberin en doğru açıklamayı yaptığını belirten yazar, hayatın bir inkılâp ve istihâle olduğunu ifade eder. Kılıczâde, yaratılışın başlangıcına bu serüveni daha anlamlı kılmak adına vahdet-i mevcudu yerleştirmenin daha doğru olacağını vurgulamıştır. Vahdet-i mevcut hakkındaki görüşlerini şu

¹⁶⁰ Kılıczâde, *Son Cevap*, s.7.

¹⁶¹ Kılıçoğlu, “Ulu peygamberlere...”, sy:314, s.2.

¹⁶² en- Nur, 24/35.

¹⁶³ A.mlf., a.g.m. s.2.

sözleriyle ifade etmiştir: “Kâinatta mahvolan hiçbir şey yoktur, keza yeniden yaratılacak hiçbir şey de yoktur. Bir kelime ile aslında mahlûk yoktur, her şey bi-zatihi vardır: Vahdet-i mevcud! Kâinatta yine bizim tabirimize göre ne adalet vardır ne de zulüm; orada yalnız kendi kendine hükümlerini icra eden gayr-i müteessir bir kudret vardır. Bununla beraber teslim etmek gerekir ki kâinatta umumi bir muvazene kanunu vardır”.”¹⁶⁴

Bu yazdığını dikkatlice tahlil ettiğimizde yazar kâinatta yaratılma ve yok olmanın olmadığını söylemektedir. Ona göre her şey ezeli ve ebedi olarak kendiliğinden vardır. Bu düşünce maddenin ezeliliğini savunan materyalizme dayanak oluşturmaktadır. Materyalizm maddenin kendi kendine hükümlerini icra eden bir kuvvete sahip olduğunu vurgular ki bu kuvvetin icrasında adalet, zulüm vs. aramamak gerekir. Maddenin ezeliliğinden hareketle yaratılma sürecinin gereksizliğini savunan bu akım, yaratıcı figürünü de argümanlarının sonucu olarak reddeder.

I.III. İnsanın Yaratılışına Dair Fikirleri

Kâinatın yaratılışı hakkında yukarıda zikrettiğimiz görüşleri aktaran Kılıczâde insanın yaratılışı hususuna da değinmiştir. İlk dönem kaleme aldığı yazılarında Kılıczâde Hakkı’ya göre kâinatın yaratılması hususunda nasıl ki din ve fen erbabı iki farklı görüş öne sürdüyse insanın varoluşu hakkında da yine fen ve din erbabı iki farklı görüş zikretmiştir. Din erbabına göre insan çamurdan yaratılmış bir mahluktur ve yaratan onun çamurdan olan statüsünü belirledikten sonra bu cansız bedene kendi ruhundan üfleyerek bir can vermiş ve onu insan haline getirmiştir. Fen erbabına göre ise insanın kâinattaki varoluşu tekâmül sürecine dayalıdır. Milyonlarca yıl süren tekâmül neticesinde insanoğlu ortaya çıkmıştır.¹⁶⁵

Müellif *Son Cevap* isimli eserinde insanın yaratılışı hususundaki görüşlerini şu şekilde dile getirmektedir:

¹⁶⁴ A.mlf., “Ulu Peygamberlere...”, sy:314, s.2.

¹⁶⁵ Kılıczâde, *Son Cevap*, s.9.

“Avâlimin¹⁶⁶ mebde’i ve nuru olan kuvvet-i insanî merbut¹⁶⁷ olduğu arzın hâvisi¹⁶⁸ olduğu mev’ilden¹⁶⁹ merakip¹⁷⁰ olmak üzere milyonlarca seneler süren bir tekâmül neticesinde yine o arzın ferşi¹⁷¹ üzerinde araz-i kâmile¹⁷² ikdâr¹⁷³ etmiştir. Küre-i arz hareket-i garaziyesini¹⁷⁴ muhafaza ettikçe, bu neş’et-i ziyâ¹⁷⁵ ve hareketi oldukça üzerinde insanlar daima var olmaya devam edecektir.”¹⁷⁶

Yazar bu sözleriyle aslında Evrim teorisinde dile getirilen insanın yeryüzüne yayılma sürecine işaret etmektedir. Yazara göre insani kuvvet yeryüzünü kendisi için yaşanılır bir sığınak haline getirmiş ve milyonlarca yıl süren değişim ve dönüşümle beraber yeryüzü üzerinde kusursuz bir güç elde etmiştir. Dünya dönmeye ve ışığını almaya devam ettikçe insanlar var olacaktır diye sözlerini noktalayan yazar, bilimin öngördüğü üzere dünyanın yok oluş süreciyle insanın yok oluş sürecini birbirine bağlamıştır.

Yazar ilk dönem yazılarında da görüldüğü üzere bir tekâmülden bahseder. Ancak bu tekâmülün başına yaratıcı figürünü her daim eklemesiyle birlikte dinin bilimle çatışamayacağını ima eder. İlk dönem görüşlerinde kâinatın yaratılışında tekâmülü kabul eden yazar insanın ortaya çıkışında da tekâmülün olduğunu belirtmiştir. Yazarın yaşadığı dönemde etkili olan materyalist ve evrimci görüşlerin batıcı yazarlar arasında yaygın olduğu dönemde söz sahibi yazarların yazılarından anlaşılmaktadır. Örneğin geniş bir okuyucu kitlesine sahip olan Celal Nuri, ebedi şan sahibi olarak nitelendirdiği Darwin’in evrim teorisinin, dünyanın yuvarlak olduğunun tespiti veya Amerika’nın keşfinden daha az ehemmiyetli bir kanun olmadığını söylemekte ve evrimi bir teori değil, gerçeklik-kanun olarak kabul etmektedir. Ayrıca evrimin aslen İslâmıla çatışmadığını aksine İslâm’ın, özünde evrimi tasdik ettiğini ve desteklediğini

¹⁶⁶ Avâlim: alem, dünyalar, Bkz: Devellioğlu, Ferit, *Osmalıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara-2006, s.53.

¹⁶⁷ Merbut: Raptolunmuş, bağlanmış. Bkz: Devellioğlu, s.619.

¹⁶⁸ Havi: İhtiva eden, içine alan, kaplayan. Bkz: Devellioğlu, s.345.

¹⁶⁹ Mev’il: Sığınılan yer, sığınak. Bkz: Devellioğlu, s.635.

¹⁷⁰ Merakib: Binilen, taşınan. Bkz: Devellioğlu, s.618.

¹⁷¹ Ferş: Döşeme, yayma, yayılan şey. Bkz. Devellioğlu, s. 261.

¹⁷² Araz-ı Kâmile: noksansız, tam işaret. Bkz. Devellioğlu, s. 36,486.

¹⁷³ İkdâr: Kudret verme, gücünü artırma, kudretlendirme. Bkz. Devellioğlu, s. 423.

¹⁷⁴ Garaz: hedef, gaye, maksat. Bkz: Devellioğlu, s.278.

¹⁷⁵ Neş’et-i ziyâ: ışığın meydana gelişi, aydınlanma, Bkz: Devellioğlu, s. 825,1189.

¹⁷⁶ Kılıczâde, *Son Cevap*, s.9.

belirtmektedir. Abdullah Cevdet ise İslâm dinine mensup olan hiç kimsenin dini, dili, ırkı ne olursa olsun ilerleyemediğine, demek ki müslümanlığın ilerlemeye engel olduğuna değinerek evrimin hak ve gerçek olduğuna vurgu yapar ve yaratıcı fikrinden uzak bir anlayışla biyolojik evrimi kabul ettiğini vurgular. Bu konuda kendisinin şu sözleri bu dönem yazarlarının fikirlerini anlamamızda bize yardımcı olacaktır:

“İnsanın hayvandan gelmiş olması gerçeğinde insana hiçbir hürmetsizlik ve asla hakaret izi yoktur. Bir çömlekçinin çarkından ve elinden çıkmış bir testi olmaktansa; muazzam, başlangıçsız, sonsuz tabiatın muazzam labaratuvarında milyonlarca yıl işlenerek, evrim merhalelerinden geçerek kemale ermiş bir hayvan olmak daha şerefli değil midir? Kendisi için cehennemler yanan, cennetler bezenen ve bu sözlerle avutulan veya korkutulan bir çocuk seviyesinde kalmaktansa mevcudatın muazzam akışı içinde ezel ve ebed ortasında ümitsiz ve korkusuz her halde dik başla ve korkaklık ve tezellülü küçümseyen ve ölmeye hazır olan bir yiğit vakarıyla tabiat kanununun sonucunu karşılamak elbette şerefli ve izzetlidir.”¹⁷⁷

Böyle bir çevrede bulunan Kılıçzâde, ilk dönem görüşlerinde, tıpkı Celal Nuri gibi evrimin İslâm içerisinde olduğunu belirtip, evrimi kabul etmeyen din ulemâsını akıl dışı olmakla itham etmiştir. İlerleyen zamanla birlikte Abdullah Cevdet’in görüşlerine birebir benzer görüşler aktarmıştır.

¹⁷⁷ Ahmet İshak Demir, *Cumhuriyet Dönemi Aydınlarının İslâm’a Bakışı*, Ensar yay. İstanbul 2004, s.122-139.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

NÜBÜVVET ANLAYIŞI

Bu bölümde vahiy ve nübüvvet (peygamberlik) kavramlarını ayrı ayrı tanımlayarak yazarın hem vahiy ve vahiy alma yolları hem de genel çerçevede nübüvvet görüşü üzerinde durulacaktır. İslâm filozofları ve âlimlerinin her iki kavrama bakış açısının da ele alındığı bu bölümde Kılıçzâde'nin görüşlerinin, âlimlerin ve filozofların görüşlerine yakınlığı irdelenecektir.

I.Vahyin Kaynağı, Peygamberliğin Tanımı ve İmkânı

Kılıçzâde'nin vahiy hakkındaki ilk dönem görüşlerinde, genel olarak, klasik İslam anlayışını kabul etmesine rağmen Cebrâilin tasviri, vahyin geliş şekilleri gibi konularda eleştirileri bulunmaktadır. Cumhuriyet sonrası yazılarına baktığımızda ise ilk dönem düşüncelerinden oldukça uzak; vahyi, nübüvveti reddeden görüşleri mevcuttur. Her iki görüşünde de yazara göre vahyi tanımlamak için önce vahyi getireni tanımlamak yani Cebrâil'in gerçek manada anlaşılır olmasını sağlamak gerekmektedir. Ayrıca ona göre vahyin muhatabı olan insandaki en önemli unsur olarak nitelendirilen ruh kavramının da tanımı yapılmaksızın nübüvvetin anlaşılır olması imkânsızdır. Bu nedenledir ki yazarın ruh kavramına ve Cebrâil'e yüklediği manaya değinmeden onun nübüvvet hakkındaki görüşlerini detaylı olarak anlamak pek mümkün değildir.

Kılıçzâde'nin *İtikâd-ı Bâtıla İlân-ı Harp* adlı eserinde vahyi Allah'tan gelen mesaj olarak kabul eder ve Cebrâil'in, mir'at-i ilâhi olan zat-ı celil-i nebîye tebliğ-i vahiyle müşerref olmak dışında herhangi bir üstünlüğü olmadığını dile getirir. Yazarın ruhu yani Cebrâil'i bu şekilde tanımlamaya çalışması, yazılan İslâm tarihi kaynaklarındaki Cebrail tasvirine tepkidir. Yazara göre *Ekvamu's- Siyer* başta olmak üzere pek çok İslâm tarihi kaynağında Cebrail'in peygamberimizi oku emriyle sıkıktan sonra arşı kaplayarak onu ürküten kanatlı, rengarenk –yazarın tabiriyle Hint papağanına benzer şekilde- bir melek olarak aktarılmıştır. Yazar bu kitaplardaki anlatılanlara safсата nazarıyla baktığını ve mucize arayan körler için bu eserlerin neşredildiğini dile getirmiştir. Hakikatten uzak bu anlatımların ne tertemiz nebi hakkında ne de elçilik

vazifesini yerine getiren Cebrâil hakkında mümkün olamayacağını belirtmektedir.¹⁷⁸ Aynı dönem yazılarında, peygamberimiz ve diğer tüm peygamberleri, dünya ve âhiret saadetini temin etmek için Allah'ın kanunlarını tebliğ eden, ahlâk-ı beşeriyet için öncü ve düzenleyici olup yine insanlar arasından seçilerek en iyi örnekliği teşkil eden, kudret-i ilâhi tarafından belirlenmiş elçiler olarak kabul ettiğini anlamaktayız. İlâveten bu elçilerin en üstünü ve en son geçerli hükümlerle beşeriyetin tamamına gönderilen peygamberin, diğer peygamberlerin de önderi olan son peygamber Hz. Muhammed olduğunu yazılarında çok defa vurgulamaktadır.¹⁷⁹

Yazar, kitaplarda vahyin geliş yolları ve şekline ilişkin aktarılanları eleştirir. O, bazı kimselerin, Hz. Muhammed'e vahiy nâzil olurken sarsıntı geçirmesi, yüzünün kızarması, başının iki tarafa sallanması ve bunların hepsinden evvel kulağına çeres-çan sesleri gelmesini –yazara göre bu sonuncusu kendi itirafıyla da sabittir- ve yatarak ‘beni örtün, beni örtün!’ diyerek, uzun bir müddet bihuş bir halde kalmasını cinnetle bağdaştırdıklarını söylemektedir.¹⁸⁰ Fakat kendisi bu konuda şu sözleri sarfederek Hz. Muhammed'i vahiy alırken geçirdiği sarsıntılar yüzünden marazlı olarak addedenlerden farklı bir yol çizmiştir.

“...O muazzam iş, bir deli veya derin marazlı bir adamın işi değildir. Bu rivâyetlerin ciddi ve hakiki olarak telakki edilmelerine, ilmen, fennen, mantıken imkân yoktur. Ancak bütün bu masalların tek bir izahı ve ifadesi vardır: Peygamberin ruhunun ve kanaatlerinin tasfiyesi. Tabi ki bu da pek kolaylıkla olmadı ve büyük vicdani mücadeleleri icap ettirdi...”¹⁸¹

Yazar bir gün Dr. Rıza Tevfik'e Peygamberimiz hakkındaki bu iddialarla ilgili görüşünü sorduğunu, onun da şöyle cevap verdiğini dile getirir:

“ Muhammed'in asabi bir marazla malûl olduğuna şüphe etmiyorum. Çünkü bize kadar gelen bütün araz bunu müeyyittir. Bilhassa çrs-çkn seslerinin gelmesi sara

¹⁷⁸ Kılıçzâde, *İtikâd-ı Bâtıla...*, s.120-123.

¹⁷⁹ Kılıçzâde, *İtikâd-ı Bâtıla*, s.10-12; *Son Cevap*, s.13-17, 62-64 vb.

¹⁸⁰ Bkz. Kılıçoğlu, “Ulu Peygamberlere...”, sy: 310, 24 Nisan 1930, s.3.

¹⁸¹ A.mlf., a.g.m., s.2.

hastalığına delalet eden arazlardan biridir. Ancak hastalığın kuvveti hakkında bir şey söyleyemem, çünkü o zamandan çok uzagız.”¹⁸²

Her ne kadar Kılıçzâde onun bu konudaki açıklamalarını merakla sormuş olsa da, bu görüşe katılmadığını yukarıdaki sözleriyle teyid etmiş bulunmaktadır. Lâkin Cumhuriyet sonrası Peygamberimize atfen kaleme aldığı yazı serisinde zaruretin ve kimsesizliğin, insanda her zaman için ruh hastalığını doğurup yaşattığını söylemekten de geri durmamıştır.¹⁸³

Yazarın aynı isimle devam eden yazı serisinin başka bir sayısında nübüvvetle bağlantılı olan ruh, vahiy, Peygamberlerin görevleri ve ortaya çıkışındaki etkenlere dair şu açıklamaları yaptığını görmekteyiz:

“Eğer ruh kelimesinden kastedilen şey aklın azameti ise Musâ da İsâ da Muhammed de ve derece derece bütün insanlar da bu vasfa layıktırlar. Çünkü arz üzerindeki en âlî, ulvî hayvan odur(insandır). İnsan cemiyet halinde yaşadığı için elemeleri de saadetleri de içtimaidir. Büyük zekâ sahibi şahsiyetler birer içtimai nâzım olmaktan başka hiçbir şey değildir. Bunlar bütün ilham ve vahiylerini hayattan ve onların ihtiyaçlarından alırlar. Bu nedenledir ki hakiki Cebrâil, akıl ve ferasettir.”¹⁸⁴

Yazar bu sözleriyle peygamberleri toplumu şekillendirmeyi kendisine görev edinmiş üstün zekâ sahibi kimseler olarak gördüğünü belirtmiştir. Bununla beraber Cebrail yani meleklerin var olmadığına işaret eden yazar, peygamberlerin akıl ve ferasetini vahyin kaynağı olarak zikretmiştir. Aynı yazısının devamında peygamberleri kainat kitabını okuyabilen dâhiler olarak tanımlayan yazar vahyin ortaya çıkış sürecini de şu şekilde açıklamıştır:

“Bu zekâ sahipleri ki ‘dâhiler’dir, kâinat kitabını okumasını bilirler ve ondan hükümler istihrac ederler. Tâlim ve terbiyenin ve bunda âmil olan ‘talkının’¹⁸⁵ kudret-i tesiri hiçbir zaman inkâr edilmez. Bil vasıta ‘talkın’ olduğu gibi ‘Bi-n-nefs talkın’ da vardır. Sabit fikirleri, mütebellir¹⁸⁶ kanaatleri vücuda getiren işte bu nevi talkındır. İlave etmeliyim ki insanın

¹⁸² A.mlf., a.g.m., s.2.

¹⁸³ Kılıçoğlu, “Ulu Peygamberlere...”, sy:320, 10 Temmuz 1930, s.2.

¹⁸⁴ Kılıçoğlu, “Ulu Peygamberlere...”, sy.317, 18 Haziran1930, s.2.

¹⁸⁵ Talkın: Konuşma. Bkz. Devellioğlu, s.1030.

¹⁸⁶ Mütebellir: Beliren, belirgin. Bkz. Devellioğlu, s.761.

fitratında yüksek bir kabiliyet meknûz¹⁸⁷ ise onu tenvir etmek ve uyandırmak için tek bir ziyâ huzmesi yeterlidir. Musâ bu ışığı Menfus'un büyük mabedinde, İsâ Esseniyeler hücrelerinde Muhammed de –her ne kadar tarih bu cihetlerini söylemese de- muhakkak başka ve müşabih¹⁸⁸ bir yerde buldu. Bu gibi büyük insanlar böyle bir ışıktan bir güneş yaratabilirler. Bu nokta üstüne iğneyi sapladıktan sonra kendi kendine talkın başlar.”¹⁸⁹

Peygamberlerin tebliğ ettiği vahyi onların zekâ eseri olarak tanımlayan yazar, dimağlarının eseri olan bu içsel konuşmanın hem kendilerini hem de inandırdığı insanları ölüme götürecek kadar kuvvetli olduğunu şu sözleriyle dile getirmiştir:

“Dimağın bir merkezi bir kere faaliyete geçmeye görsün artık inkişafına hudut tanımaz. Bundan doğan kat’î kanaat ise, sahibini o fikri yaşatmak için çok kere ölüme kadar götürür ve bu ölüm endişesiz kabul edilir. Bütün fikir şehitleri bu suretle göçtüler ve geçtiler. İsâ için de iş başka türlü olmadı.”¹⁹⁰

Bu düşüncelerinde yazar, ruhun aslında, aklın büyüklüğü olduğunu vurgulamış ve bu ruha sahip yüce şahsiyetlerin başta Peygamber olarak kabul edilmiş yüksek fikir sahibi kişiler olduğunu belirtmiştir. Bu kişilerin toplumun içtimai nâzımları olabilecek kabiliyete sahip olduklarını belirten yazar, bu insanları dâhi sıfatıyla tanımlamıştır. Bu yüksek zekâyı, Peygamberlerin de sahip olduğunu vurgulaması, onun Peygamberliğin çıkış noktasına bakışını ortaya koyması açısından önemlidir. Çünkü ona göre üstün zekâ sahipleri, kâinat kitabını okuyarak onun kaide ve işleyiş esaslarına dair hükümler çıkarırlar. Tabiat kanunlarından faydalananarak çıkardıkları bu hüküm, akli çıkarıma yani istidlale dayandığı için Cebrâil’in asıl tanımı yazara göre dahilerin akıl ve ferasetleridir. Görüldüğü üzere müellif vahyin kaynağını tabiat, vahyi elde etme metodunu ise akıl olarak açıklamıştır.

Bu açıklamalar İslâm filozoflarından Farabi’nin bakış açısıyla bir nebze de olsa benzerlik ihtiva etmektedir lâkin arada fark vardır. Farabi vahyin kaynağı olarak en üstün akli yani faal akli¹⁹¹ baz alır. Vahiy, İslâm filozoflarınca adına ne derlerse desinler

¹⁸⁷ Mekkûz: Gömülü, saklı. Bkz. Devellioğlu, s.605.

¹⁸⁸ Müşabih: Benzer, benzeyen. Bkz. Devellioğlu, s.752.

¹⁸⁹ Kılıçoğlu, “Ulu Peygamberlere...”, sy.317, 18 Haziran1930, s.2.

¹⁹⁰ A.mlf, a.g.m., aynı yer.

¹⁹¹ Faal Akıl: Farabi’ye göre aktif halde vahyi anlamaya muhatab olan akıl türüdür ki en üstün akıl türü budur. Diğer filozofların çoğu, bu akıl türünü yaratıcının akli/ yaratıcı olarak tanımlamaktadır. Ancak

en üstün, aşkın olanın eseridir. Ayrıca İslâm filozoflarının vahye dolayısıyla nübüvveti olan bu ilgisi sadece din ve felsefeyi uzlaştırma gayesi taşımamakta, nübüvveti eleştiren, inkâr eden hareketlere karşı nübüvvetin gerekliliğini, imkânını izah ve ispat amacı da gütmektedir.¹⁹² Oysa ki Kılıçzâde'nin çıkış noktası, madde yani tabiat olup, vahyi aşkınlık vasfına sahip olmayan bir maddeye hasretmiştir. Çünkü ona göre Tanrı'nın insanları uyarmak maksadıyla Peygamber gönderdiği, bu hususla ilgili melek görevlendirerek seçilmiş kulları arasında bağlantı sağladığına dair görüşler, ulemânın ve halkın anladığı şekliyle gerçekleşmemiştir. Ayrıca yazarın İslâm filozoflarının görüşlerinden ayrılan bir başka özelliği, nübüvvetin imkân ve ispatına dair herhangi bir çabası olmayıp, kişisel görüşlerini delil olmaksızın zikretmesidir. Ayrıca yazar, bu söylemleriyle vahyin kaynağını Allah'tan uzak tutup, tabiata yani maddeciliğe dayandırarak Peygamberlerin aslında kendi izzeti nefislerini başkaları üzerinde tatmin eden kişiler olduğuna da fikren kapı aralamıştır.

Fahreddin Razi, Kılıçzâde ve onun gibi düşünen kişilerin insan aklını önceleyerek onu en üstün konuma yerleştiren söylemlerini, onlardan asırlar önce yaşamış olmasına rağmen ve üst merci kabul ettikleri akli çıkarım ve naslarla çürütmüştür. Kendisi insan aklının, belirli noktalarda yetersiz kalabileceğini vurgulayarak nübüvvetin faydasını ön plana çıkarıp peygamberliğin gerekliliğini vurgulamıştır. Razi'ye göre insan akli kâinatı yöneten yaratıcıyı bulma kabiliyetine sahip olabilir. Ancak aklın kavrayabileceği bu türden hususların bile Peygamberler vasıtasıyla bildirilmiş olması, insanların ömrünü yok etme maksadı taşımaktadır.¹⁹³ Râzî, bu görüşüne şu âyeti dayanak olarak göstermektedir: “Peygamberlerden sonra insanların Allah'a karşı bir delilleri olmasın.”¹⁹⁴ Razi'ye göre Allah, kuluna aslında hem akıl nimetini hem de Peygamber nimetini vermiş; Peygamber göndermekle de insanların sorumluluklarından kaçışlarına sunacakları mazeretleri engellemiştir. Nübüvvetin zorunluluğunu onu inkâr eden gurupların fikirlerinden hareketle ispata çalışan Fahreddin Râzî, tikel- tümel ayrımı, teklif meselesi ve iyilik- kötülük bilgisi, mucize,

Farabi'nin bu akıl türüyle nübüvvet aklını kastettiği açıktır. Detaylı bilgi için bkz: Süleyman Hayri Bolay, “Akıl”, *DİA*, c:2, s.240.

¹⁹² Cevher Şulul, *Nübüvvet Felsefesi*, İnsan yayınları, 2005, s.55.

¹⁹³ Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer Fahreddin Râzî, *el-Muhassal (Kelâm'a Giriş)*, (çev: Hüseyin Atay), T.C Kültür Bakanlığı yay., Ankara 2002, s.240.

¹⁹⁴ Nisâ, 4/166.

melekler hususu ve evrensel ahlâk kuralları vb. konulara dair örnekler ve açıklamalarla aklın tam olarak bu mevzuları kavrayamacağını, bu sebeple bu ve benzeri konuları açıklayan üst merciye (peygambere) ihtiyaç olduğunu belirtir. İnsanoğlu belli noktalarda aklıyla iyi ve güzeli, iradesinin getirileri ve Allah'ın bu bağlamda yaratması meselesini kısmen anlayabilir ancak net karar ve hükümler çıkaramaz. Bu durum insanların, dünya ve âhiret saadeti, huzur ve barış içerisinde yaşam, ahlâki ilkeler vb. gerek sosyal gerek insani konuları ilgilendiren mevzularda emir koyucuya ihtiyaç duyduklarını gösterir.¹⁹⁵

Kılıçzâde Hakkı ilk dönem eserlerinde her ne kadar peygamberleri dâhi olmakla birlikte Allah tarafından seçilmiş kullar olarak nitelendirmiş olsa da bu durumun sonrasında sunacağı fikirler için zemin niteliği taşıdığı da gözlerden kaçmamıştır. Kendisinin Cumhuriyet sonrası yukarıda değindiğimiz düşüncelerinden hareketle peygamberliği ilahi vasıflardan sıyrarak dâhilik pozisyonuna düşürdüğünü görmekteyiz. Ayrıca bu dâhilerin kendi menfaatleri uğruna ölüme gidecek ve inananlarını da yanında götürecek kadar gözü kara olduklarına vurgu yapmıştır.¹⁹⁶

Kılıçzâde'nin peygamberliği dâhilikle bağdaştıran ve onları tabiatın kanunlarıyla içtimaî düzeni sağlayan şeklindeki takdimi, peygamberlik müessesesi üzerine pek çok İslâm filozofuna kaynaklık eden İbn Sina ve Farabi'nin görüşlerinden de oldukça uzak bir çizgidedir.

Farabi, İbn Sina'dan farklı olarak vahyin ve mucizenin aklen mümkün olabileceğini vurgular.¹⁹⁷ Peygamberlerle filozofların aynı akıl seviyesinde olduklarına ancak aralarında derece farkı bulunduğu işaret eden Farabi'ye göre insandaki en faziletli unsur akıldır. Ve bu akıl, teorik ve pratik olmak üzere iki kategoriye ayrılmaktadır. Teorik aklın fazileti ilim ve hikmettir. Pratik aklın fazileti ise ilim ve

¹⁹⁵Geniş bilgi için bkz. Hülya Terzioğlu, "Fahreddin er- Razi'ye Göre Nübüvvetin İspatı", KADER (Kelâm Araştırmaları Dergisi), c.15, sy:2, 2017, s.303-318; Recep Önal, "İslâm Kelâmında Nübüvvetin Mahiyeti Kapsamı ve Gerekliliği", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi, c.2, sy:2, 2013, s.151-176; Muammer İskenderoğlu, "Fahreddin Razi'nin el Metâlibu'l- Âliye'sinde Peygamberliğin İspatı", Usûl Dergisi, sy:6, 2006, s.7-26.

¹⁹⁶ Kılıçoğlu, "Ulu Peygamberlere....", sy:317, s.2

¹⁹⁷ Mahmut Kaya, "Farabi", *DİA*, İstanbul 1995, c.XII, s.155.

hikmeti irade ile gerçekleştirmek, fikir ve zihin mükemmelliğidir.¹⁹⁸ Teorik aklın heyulâni, bil meleke ve müstefad akıl olmak üzere dereceleri vardır ve teorik akıl müstefâd akıl aşamasına ulaşıncı faal akıldan gerçek bilgiyi alır. Bu bilgi her zaman kesin ve doğru bilgidir. Çünkü müstefad akıl seviyesindeki insana faal akıl girmiş olur. Faal akıl, nâtık gücün teorik ve pratik kısımlarına girip muhayyile gücüne taşarsa da kişi Peygamber olur. Farabi, filozofların ve dâhilerin akıllarının da Peygamberlerin akılları gibi faal akılla irtibatlı olan akıllar olduğunu ifade eder. Buna rağmen müstefad akıl seviyesindeki Peygamberlerin faal akıldan aldıklarını muhayyile güçlerine, yine aynen müstefad akıl seviyesindeki filozof ve dâhilerin ise faal akıldan aldıklarını münfail akla aktardıklarına işaret ederek Peygamberlerin dâhilerden farklı bir konumu olduğunu vurgulamaktadır.¹⁹⁹ Üstelik Peygamberlerin faal akıldan bilgiyi aldıklarını söylemesi, Kılıçzâde'nin vurguladığı gibi Peygamberlerin edindikleri bilgileri tabiata yani maddeye bağlamadığının da göstergesidir. Farabi'nin bu söylemlerinden onun, Peygamberliği, kesbi bir kurum olarak değil vehbi bir müessese ve akıl olarak gördüğü de anlaşılmaktadır. Oysaki Kılıçzâde'nin, Peygamberliğin, kişinin kendi çabası ve tabiatı anlamlandırma uğraşı neticesinde ortaya çıkan bir müessese, kural koyucu ve düzen sağlayıcı kurum olarak algıladığı açıktır.

İbn Sinâ'ya göre ise Peygamberler, hem Allah tarafından görevlendirilmiş seçilmiş kullar hem de insanları ebedi saadete sevk eden rehberlerdir.²⁰⁰ Zirâ insanlığın varlığının devamı, toplum halinde yaşaması ile mümkündür ki bu birliktelik yasa ve adalete ihtiyaç duyar. Yasanın olabilmesi için de bir yasa koyucuya ihtiyaç vardır. Ancak yasa koyucunun insanlara hitap edebilecek donanımı ve onları bu yasalara uymaya zorlayacak konumu olması şarttır.²⁰¹ Çünkü düzeni belirleme yetkisi topluma bırakılırsa, toplumdaki bireyler menfaatleri doğrultusunda adalet, ahlâk ve hukuki normlar geliştirirler. Bu da kaosa yol açar ve toplumda kalıcı barış sağlanamaz. O sebeple Allah, toplumların kendi içlerinden peygamber seçip göndererek insanlar için

¹⁹⁸ Ebu Nasr Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî(Siyaset Felsefesine Dair Görüşler)*, (çev: Hanefi Özcan), Dokuz Eylül Üniv. Yay., İzmir 1987, s.41.

¹⁹⁹ Ebu Nasr Muhammed el-Fârâbî, *Medinetü'l-Fadıla*, (çev: Nafiz Danışman), Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara 2001, s.86.

²⁰⁰ Ebu Ali el-Hüseyin b. Abdullah b. Hasan b. Ali İbn Sina, *Kitabu's- Şifa: Metafizik*, (çev: Ekrem Demirli-Ömer Türker), Litera Yay., İstanbul 2004, s.44.

²⁰¹ İbn Sina, *a.g.e.*, s.169.

kalıcı barışı ve nizamı sağlayacak kuralları bildirmiş ve toplum menfaatini öncelemiştir. Toplum menfaatinin öncelenmesi, hem bir arada yaşamayı kolaylaştırmakta hem de kişisel hakların korunmasını da beraberinde getirmektedir. O halde içtimai olarak bakıldığında peygamberlik müessesesi insanlık için şarttır.²⁰²

Buraya kadar ifade ettiklerimiz çerçevesinde gerek İslâm âlimlerinin tanımlarına gerekse İslâm filozoflarının bu konu hakkındaki fikirlerine bakıldığında Peygamberin Kılıçzâde'nin söylediği gibi sadece bir dâhi olarak tanımlanmadığı anlaşılmaktadır. Onun, akıl ve zekâ açısından diğer insanlardan üstün olduğu şüphe götürmez bir gerçektir ancak durum sadece bundan ibaret değildir. Ayrıca Allah tarafından Peygambere bahşedilen vahiy karşısında, Peygamberlerin bu durumu beklemediğine dair Kur'ân-ı Kerîm'de örnekler mevcuttur. “Sen bu kitabın sana verileceğini ummuyordun. Ancak o Rabbinden bir rahmet olarak sana verildi...”²⁰³ âyetinde zikredilen bu özellik, vahyi hem dehâdan hem de keşf ve şuhuddan üstün kılmaktadır. Dehâ gerekli ilmi merhaleleri aşma ihtiyacı olmadan bazı insanlara hakikatleri idrak etme imkânı veren üstün zekâdır. Fakat Allah ile görevlendirdiği kulu arasındaki perdelerin kalkmasıyla aşikâr hale gelen vahyî hakikatlerin aksine, dehâ yoluyla hâsıl olan hakikatlerin, aklın idrak etmeye kâdir olduğu hakikatlerden hiç bir farkı yoktur. Çünkü dâhi başkalarının zorla hissettiklerini rahatça hissedebilen, duyuları diğer insanlara göre daha üstün bir algılama kudretine sahip olan kişilerdir. Fakat Peygamberler diğer insanların sahip oldukları duyuların yanı sıra Allah'tan mesaj aldığı başka türlü duyulara da sahiptir. Diğer insanların hatta dâhilerin elleri bile buna ulaşamaz.²⁰⁴

Görüldüğü üzere Kılıçzâde'nin Cumhuriyet sonrası vahye ve nübüvvete verdiği anlam, ne İslâm filozoflarının ne de İslâm âlimlerinin görüşleriyle uyuşmaktadır. Ancak dönem arkadaşlarıyla nüanslar olmakla birlikte aynı düşüncede paydaş oldukları gözükmemektedir.

²⁰² Cevher Şulul, *a.g.e.*, s.60.

²⁰³ Kasas, 28/86.

²⁰⁴ Muhsin Cevâdi, *Akıl Terazisinde Vahiy ve Nübüvvet*, (çev: Sedat Baran), Önsöz Yay. İstanbul 2012, s.73.

Abdullah Cevdet, nübüvvet meselesinin dinin aslında yer alan Allah figürüyle çeliştiğini, Allah'ın, istediği bir şeyi yapmaya gücü yeter olarak tasvir edilirken peygamberleri ve kanlı din muharebelerini vasıta olarak kullanmasının abes olduğunu belirtmiştir. Bu sebeple nübüvveti inkâr eden yazar, toplumsal şartları sağlayan -ister şahsi ister toplumsal menfaat uğruna ortaya çıkmış olsun- bireylerin toplumları tarafından peygamber olarak kabul edildiğini dile getirmiştir.²⁰⁵ Celal Nuri ise kavramlara çok daha farklı manalar vererek ne Allah figürünü ne de peygamberlik müessesesini reddetmiş; onları kendine göre yorumlamıştır. İleri, *Hatemü'l-Enbiya* adlı eserinde evrenin sırları ve toplumsal ihtiyaçların o evrenin bir parçası olan üstün ruhlu insanlar tarafından algılandığını, bu durumun nübüvvet olarak ifadesini bulduğunu savunur. Bu bağlamda İleri de, Kılıçzâde gibi nebi/resullerin üstün zekâ sahibi insanlar olduğunu dile getirir. Ona göre Allah ifadesi aslında kâinatın hakikati, peygamber ifadesi ise bu hakikati anlayıp, aktarmaya çalışan kişiler için kullanılmıştır. Yani peygamberlerin Allah adına söyledikleri, aslında kâinatın hakikatinden kendi anladıkları ve anlamlandırdıklarıdır.²⁰⁶ Kılıçzâde ve arkadaşlarının ortak olarak, peygamberlerin vahyi alma yolları olarak ortaya atılanlara safsata nazarıyla baktıkları açıktır. Celal Nuri'ye göre Cebrâil, vahiy vs. türünden her kavram da aslında peygamberin kullandığı sembollerdir. Abdullah Cevdet'e göre topluma nizam vermeye çalışan bu kişilerin esrarengiz olma ve inandırıcılığını kuvvetlendirme adına kullandığı bu ve benzeri pek çok kavram mevcuttur. Kılıçzâde ise vahyin geliş şekillerine istinaden belirtilen hal ve davranışların hiç birinin ilmen, fennen ve mantıken açıklamasının mümkün olmadığını belirtir. O, bu ve benzeri durumları, Hz. Muhammed'in yaşadığı vicdani bir mesele ve mücadele olarak görmektedir.²⁰⁷

Kılıçzâde her ne kadar Abdullah Cevdet gibi Hz. Muhammed'i hastalıklı biri olarak görmediğini ifade etmiş veya Rıza Tevfik'in, onun sinir hastası ve saralı olduğu yönündeki görüşlerine katılmamış olsa da, Hz. Muhammed'in, ruhunu tasfiyesi olarak bu süreçleri yaşadığını düşünmektedir. Çünkü Kılıçzâde'ye göre Hz. Muhammed'in gerek Arabistan'da yaptığı işler ve gerekse kaleme aldığı eseri olan Kur'ân, hastalıklı birinin elinden çıkamayacak kadar muazzam özelliklere sahiptir. Celal Nuri de

²⁰⁵ Demir, *Cumhuriyet...*, s.185.

²⁰⁶ Celâl Nuri İleri, *Hatemül Enbiya*, s.34-35.

²⁰⁷ Kılıçoğlu, "Ulu Peygamberlere...", sy:320, s.2

Kılıçzâde gibi yukarıdaki görüşlere katılmadığını dile getirmiş; bu noktadaki dayanağını ise Hz. Muhammed'in yaşadığı dönem içerisinde herhangi bir tutarsızlık yapmamasına bağlamıştır.²⁰⁸ Anlaşılan odur ki her iki yazar da, peygamberliği reddetmelerine rağmen tarihte peygamber olarak kendisini göstermiş şahsiyetlere zekâları sebebiyle saygı duymuşlardır.

II. Peygamberlerin Amaçları, Görevleri

Peygamberlere olan ihtiyaç, onların görevleri ve amaçları doğrultusunda yaptıkları işler neticesinde belirginleşen bir durumdur. Peygamberlerin gönderilmelerinin nedeni ve görevleri hakkında Kur'ân-ı Kerim'de geçen âyetler, bize detaylı fikir verecektir.

Hac suresi 49. âyet: “De ki: Ey insanlar, ben sizin için, açıklayıcı bir uyarıcıdan başkası değilim.” Gaşiye suresi 21. âyet: “Artık sen, öğüt verip-hatırlat. Sen, yalnızca bir öğüt verici-bir hatırlatıcısın.” En'am suresi 48. âyet: “Biz o gönderilen elçileri, müjdeciler ve uyarıcılar olmaktan öte bir şey için göndermiyoruz. İman edip hayrı ve barışı yerleştirenlere korku yoktur, onlar tasalanmayacaklardır.” Araf suresi 188. âyet: “De ki: Ben kendi nefsim, Allah'ın dilediğinden başka ne bir yarar sağlayabilirim ne de bir zarar verebilirim. Eğer gaybı biliyor olsaydım iyilik ve güzelliği elbette çoğaltırdım. Bana kötülük dokunmamıştır bile. Ben, inanan bir topluluk için bir uyarıcı ve müjdeciden başkası değilim.” Kehf Suresi 56.âyet: “Biz, elçileri sadece müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak göndeririz. Küfre sapanlar ise batıla yapışarak onunla hakkı kaydırmak için uğraşıyorlar. Onlar, âyetlerimi ve uyarıldıkları şeyleri eğlence edindiler.”

Yukarıda aktarılan âyetlerde peygamberlerin, insanları hayra, barışa, iyiliğe sevk eden uyarıcı ve müjdeleyici elçiler olduklarına dikkat çekilmektedir. Akıl sahibi her birey, peygamberlerin gönderiliş sebebinin toplum ve birey menfaatini sağlamak, huzur, barış, iyilik ve toplum düzenini korumak olduğunu, ayrıca âhiret hayatında saadeti sağlayacak husus ve kaideleri hayatından örneklerle sunan bir uyarıcı olduklarını bilir. Zirâ mantık örüntüsü, dünya ve ahiret hayatını düzenlemekte insana yaratılışı itibarıyla bahsedilen aklın ve iradenin yeterli olmayacağını göstermektedir. Allah kâinattaki her

²⁰⁸ İleri, *Hatemü'l-Enbiya*, s.119.

şeyi belirli bir ölçü ve nizamla²⁰⁹ yaratmış ve bu örgüyü bozma yetisine sahip olan insanı, bu düzeni korumakla²¹⁰ görevli kılarak dünyaya göndermiştir. İnsanın düzen bozucu olduğu ve olumsuz hasletlere sahip olduğunu da yine yüce kitabımızda bildirmiştir. Halifeliğe namzet olan insanın zâlim, cahil²¹¹, aceleci²¹², menfaatine düşkün²¹³, nankör²¹⁴, hırslı ve cimri²¹⁵, insanlarla alay ederek onları arkalarından çekıştiren²¹⁶, haset ve kıskançlık sahibi²¹⁷, yaratılış itibariyle özünde zayıflık emareleri taşıyan²¹⁸ bireyler olduğuna dikkat çeken Kur’ân; insanın olumlu hasletleri yanında bu sayılan olumsuz hasletlerinden de bahsederek konuyu etraflıca anlamamıza kapı aralamaktadır. Yukarıda bir kısmını zikrettiğimiz olumsuz özelliklere sahip olan insanoğlunun kâinat nizamını adil bir şekilde idame ettirmesi beklenemez. Bu sebeple kâinata nizam koyanın bu hükümlerin icra ve devamı için düzeni bozma eğilimi olan insanoğlu için de kurallar koyması aklen vacip olur. Bu kuralların ise, insanlara kendi içlerinden onlarla aynı hasletlere sahip²¹⁹, insanlara şefkat ve merhametle²²⁰ yaklaşmak kaydıyla ilim ve hikmet sahibi²²¹, ahlâklı²²² bireyler tarafından, örnek²²³ olacakları şekilde aktarılmaları da yine en uygun yoldur. Görüldüğü üzere peygamberlerin gönderilmesi Allah için vücûbiyet taşımazken, yaratılan ve düzen içine yerleştirilen insan için gereklidir.²²⁴

Maturidi Peygamberlerin gönderiliş hikmetlerini açıklarken insanın asli ihtiyaçları neticesinde doğan sosyal yaşam ve hak iddiasının ancak ona yaşam şansı

²⁰⁹el- Kamer, 54/49.

²¹⁰el- Bakara, 2/30.

²¹¹el- Ahzab, 33/72.

²¹²el-İsrâ, 17/11; el-Enbiya,21/37.

²¹³er-Rûm, 30/36; el- Hacc,22/11.

²¹⁴el- Adiyat, 100/6-7; el- İsrâ, 17/67-69; el- Fecr, 89/15-16; en-Nahl, 16/4

²¹⁵el-Fecr, 89/17-20; el- Meâric, 70/19-21; el- Adiyat, 100/8.

²¹⁶el- Hümeze, 104/1-4.

²¹⁷en-Nisa, 4/54, 128; el- Haşr, 59/8.

²¹⁸er-Rûm, 30/54; el-Yâsin,36/68; en-Nisâ, 4/28; Et-Tâhâ,20/115; el-İsrâ, 17/37.

²¹⁹el- Furkan, 25/7; el- Ali imrân, 3/164.

²²⁰et-Tevbe, 9/128-129.

²²¹el- Bakara, 2/151.

²²²el- Kalem, 68/1-4.

²²³el- Ahzâb, 33/21.

²²⁴ Detaylı bilgi için bkz: Salih Yanıkkaya, Kur’ân Çerçevesinde Peygamberlik ve Hz. Peygamber, Ankara Üniv. SBF Tefsir Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2010; Yusuf Şevki Yavuz, “Peygamber”, *DİA*, c.XXXIV, s.257-262; Mehmet İlhan, *Kur’ân’da Peygamberlerin Görev ve Özellikleri*, CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, c.13, sy:3, Eylül 2015, s.87-115.

veren ilâhi kudret tarafından adaletle karşılanacağını vurgular. Bunun için insanların içerisinde, kanunları bildiren, şeriâtı açıklayan ve böylelikle insanları mutluluğa ulaştırmakla görevlendirilen elçilerin olması şarttır. Ayrıca insanların fitratlarındaki kötü hasletlerden kaynaklı davranışlarının sonuçlarını bilmesi ve toplumsal veya bireysel krizlere neden olmaması adına da yine onun için hayrı ve şerri bilen ilâhi güç tarafından kontrolü gerekir. Tüm bu sebeplerden ötürü Maturidi'ye göre Allah'ın elçi göndermesi insanoğlu için şarttır.²²⁵

Kılıçzâde'nin peygamberlerin görevlerine dair düşüncelerini diğer konularda olduğu gibi Cumhuriyet öncesi ve sonrası düşünceleri olarak ayırmamız gerekir. Müellifin Cumhuriyet öncesinde peygamberi, insanları irşat eden yani onlara iyilik ve kötülüğü öğreten ulvi bir eğitmen olarak tanımladığını görmekteyiz. Yazara göre Allah katında en değerli varlık akıldır. Bu akıl sayesinde Peygamberler büyük işler yapma kudretine sahiptir. Akıl sahipleri arasında en yüce mertebeyse Hz. Muhammed'e aittir. Yazar Peygamberlerin asıl görevlerinin irşat olduğunu şu sözleri ile dile getirmektedir:

“Allah insanlara irşat için kendi içlerinden Peygamberler ve dâhiler yaratmıştır. Bu büyük insanların görevi diğer benî nev'ilerine doğru yolu göstermektir.”²²⁶

Hız. Muhammed'i akılca tüm insanların üstünde ve en faziletlisi olarak gördüğüne ve Kur'ân-ı Kerîm'de bildirilmiş olan âyetlere²²⁷ paralel olarak Peygamberlerin, insanların kendi içlerinden onları uyarmak maksadıyla öncü olan kullar olarak seçildiğine şu sözleriyle vurgu yapmıştır:

“...Her ümmetin peygamberi kendi ümmetinin istidad, kabiliyet ve te'sirâtı altında bir mevcudiyet irade etmiştir. Bil farz Hız. Musa'nın benî İsrail'i kurtarmak, Hız. Davut'un Benî İsrail'e hükümdarlık etmek, Hız. İsa'nın Romalıların elinde zebun ve makhur olan Yahudilere hâlim, sükûn ve fazilet-i ahlâk ta'lim etmek ve nihâyet şeci' ve zeki bir kavim içinde yetişen Hız. Muhammed (as) dâhi bütün safahat-ı sâlifeyi cem etmek suretiyle şevket-i insâniyeyi ilân ve ilâyâ çalışmıştır. Bu suretledir ki zatı risalet ma'berleri, Peygamberlerin a'zamı, efdali ve ekmelidir. Ve şu haysiyetle rahmeten li'l-âlemin olduklarına asla ve kat'iyyen şüphe yoktur. Çünkü beşeriyetin saadet-i ebediyesi

²²⁵ Mustafa Saim Yeprem, Maturidi'nin Akîde Risalesi ve Şerhi, DİB Yay., Ankara 2010, s.27

²²⁶ Kılıçzâde, *İtikâd-ı Bâtılaya...*, s.11.

²²⁷ Bkz. el-Bakara, 2/129; el-Âî İmran, 3/164.

için Hz. Muhammed (as) kadar cansiperane ve fedakârane hiçbir Peygamber çalışmamıştır.”²²⁸

Yazarın bu sözlerinde ve ilk dönem görüşlerinde, gâyet açık şekilde peygamberleri, toplumları yönlendiren, milletlerine doğru yolu gösteren üstün elçiler olarak vasıflandırdığı ve bu elçiler içerisinde de en yüce konuma, bütün insanlık için fedakar şekilde çalışan son peygamber Hz. Muhammed’i yerleştirdiği anlaşılmaktadır. Bu dönem yazılarına dikkatlice baktığımızda kendisinin gerek Hz. Muhammed gerekse diğer peygamberlerden bahsederken “hazret” ifadesini ekleyerek peşlerine dua ifadesi olan (as) kullanması, sonraki dönemlerde ise tüm peygamberlere sadece ismiyle hitap ederek düşüncelerini kaleme almış olması da görüşlerindeki değişimin göstergesidir.

Bununla birlikte Kılıczâde’nin ilk dönem yazılarında nübüvvet hakkındaki görüşleri genel olarak Hz. Muhammed örneği üzerinden şekillenmiştir. Gerek Peygamberlerin amaçları gerekse özellikleri hakkındaki pek çok yazısında ana karakter olarak görülen Hz. Muhammed hakkındaki görüşleri genel olarak onun nübüvvet konusundaki ilk dönem görüşlerine dayanak oluşturmaktadır.

Kılıczâde, “Hristiyanlık ve Müslümanlık” adlı makalesinde iki dini, peygamberlerinden yola çıkarak kıyaslamıştır ve İslâm’ın özünde akıl olduğuna, akılla uyuşmayan şeyin İslâm olamayacağına²²⁹ hükmetmiştir. Bununla birlikte yazısının devamında Hz. İsa’nın nesebiyle ilgili eleştirel olmaktan öte hakaretvari açıklamalar yapabilen yazar, sonuçta her peygamberin Allah’ın koyduğu hükümleri ve insanlığın başından beri tekâmülle süregelen İslâm’ı yaydığını belirtmiştir. Bu da, düşünceleri içerisindeki uyumsuzluğun ve iç dünyasındaki girdaplarının izdüşümü olabilir.

“...Hz. İsa’nın pederi meçhuldür. Annesi de belki pespaye bir Yahudi ailesine mensuptur. Bütün kâinatı elbette Tanrı ilka ettiğine göre Hz. İsa’nın da ilka edildiği bellidir. İsa’nın annesinin bakire olduğu fenn-i tıp tarafından kabul edildi. Yahudiler bunda şeytanlık arasa da, fenn-i tıp çocuk için ilkayı şart görse de duhul şart değildir. Bu andan itibaren tekvin başlar. Meryem ile nişanlısı arasında yarım yamalak bir hadise olmuş olabilir ya da başkasıyla. Her ne şekilde olursa olsun Hz. İsa babasız dünyaya geliyor; bu cahillerin piç dediği şekliyle ve hoş görülmeven bir hadisedir. Ancak öyle ki

²²⁸ Kılıczâde, *Son Cevap*, s.15-17.

²²⁹ Kılıczâde, “Müslümanlık ve Hristiyanlık”, *İctihâd*, sy:68, 30 Mayıs 1329/12 Haziran 1913, s.1479.

Hristiyanlığın vaizi oluyor ve bunu tarih gösteriyor. Burada izahatı gerektiren mevzu, Hz. İsa'ya, aciz ve serseri inanca sahip olan, önceki inanç ve ritüelleri inkâr edenlerin katılmasıdır. Bu ise mantıklıdır zira omuzuna yük istemeyen her birey serseri imânını ister. Hz. Muhammed ise fakir olmasına rağmen asil bir aileye mensuptur. Diğer insanlar gibiydi ve nikahlı bir ailenin mahsulüydü. Bu manada ona hiçbir kusur isnat edilemez. Kendisi ise çabasını inkâr etmek bir kenara dursun inananlarıyla birlikte kanları pahasına çalışmıştır. Her ikisi de Hz. Adem'den gelen dinin ıslah edicileridir. Zaten vahid olan din bir tanedir. Siz bu dine ne nam verirsiniz verin aynıdır. Dini vahid olarak kabul ettikten sonra tekâmülle Hz. Muhammed'e geldiğini ve tamamlanmış olduğunu kabul etmeniz gerekir... Zira beşer her daim dine ihtiyaç duyacaktır. Bu sebeple bütün peygamberler, ismetle mücehhezdirler, haktırlar, gerçektirler. Hz. Muhammed ise bunların en sonuncusu ve en efdalidir. Bunu inkâr mantığı inkârdır.”²³⁰

Yazar dinler ve peygamberler hakkında zikredilen bütün mucizeleri peygamberlerin hayatından çıkararak dinleri ve peygamberleri anlamının mümkün olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca günümüz Hristiyanlığının reddinde kullandığı yukarıdaki eleştirileri ikinci dönem düşünceleri olarak ayırdığımız dönemde kaleme aldığı “Ulu Peygamberlere Yazmakta Tecrübe-i Kalem Muhammed” adlı yazı dizisinde Hz. Muhammed'in nesebi konusunda da yapmıştır. Hz. Muhammed'in babasının belli olmaması sebebiyle o dönem çocuklarının babalarına Abdullah (Allah'ın kulu) olarak isim verildiğini²³¹ belirtmiştir.

Kılıczâde'nin fikirlerindeki dönüşümü daha iyi anlayabilmek adına Abdullah Cevdet ve Celal Nuri İleri'nin genel olarak din ve peygamberlere dair görüşleri hakkında da bilgi sahibi olmak önem arz etmektedir. Kılıczâde'nin fikirlerine yakın düşünceler serdeden Abdullah Cevdet'in de aklı bizzat dinin kaynağı olarak kabul ettiğini, bu sebeple de Hz. Muhammed'in “Akli olmayanın dini yoktur” sözüne dikkat çektiğini görmekteyiz.²³² Lâkin daha sert olmak kaydıyla kendisinin de düşünceleri Kılıczâde gibi değişime uğramıştır. Bu noktada onun, Kılıczâde'den daha erken fikir değiştirdiğini tahmin etmekteyiz. Zira düşünce çizgisine baktığımızda Cevdet'in inkâra varan yazılarını kaleme aldığı zamanda Kılıczâde din, peygamber kavramlarını

²³⁰ A.mlf., a.g.m., s.1478-1482.

²³¹ Kılıczâde, “Ulu Peygamberlere Yazmakta Tecrübe-i Kalem- Muhammed”, *HF.*, sy:321, 17 Temmuz 1930, s.2

²³² Abdullah Cevdet, *Fûnun ve Felsefe*, İstanbul 1912, s.123-125, 156.

sorgulamaktaydı. Abdullah Cevdet'in *Yaşamak Korkusu*²³³ ve *Cihan-ı İslâm'a Dair Bir Nazar-ı Tarihi ve Felsefi*²³⁴ isimli eserlerinde din adına mücadele veren ve İslâm dinini kullanmaya çalışanlara ve yanlış anlaşılmalara karşı koruyan bir tavır içerisinde düşüncelerini zikrettiğini ancak bu durumun kısa sürdüğünü görmekteyiz. Özellikle Celal Nuri ile aralarında gerginliğe sebep olan şime-i husumet ve şime-i muhabbet fikri, Abdullah Cevdet ve taraftarlarının daha sert ve erken dönemde din karşıtı yazılar kaleme almasına aracı olmuştur. Cevdet başlarda Müslüman toplumların sefalet içerisinde yaşarken Avrupa'nın ferah içinde yaşamasının asıl sebebinin, İslâm dini adına anlatılan hikâyeler olduğunu belirtmiştir. İslâm'ın, tüm bu anlatılanların –yazarın ifadesiyle toplumda halkı miskinlik ve tembelliğe iten tevekkül, metânet, Ebu Cehil kıssaları vb.- aksine ilimle yoğrularak yeniden şekillenmesi gerektiğinin aciliyetine vurgu yapmıştır. Ancak bu düşüncelerinden çok kısa bir zaman sonra hem Müslüman hem medeni olmanın mümkün olmadığını ve dünya üzerinde ezilen, sömürülen milletlerin Müslüman olmasından hareketle bu dinin ilkel insanlara hitap ettiğini dile getirdiğini görmekteyiz. Ona göre Müslümanlık Arapların akıl seviyelerine ve ilkel ihtiyaçlarına göre kurulmuş ve şekil almıştır. Aradaki geçiş sürecinde İslâm'ın biyolojik Materyalizm ile çelişmediğini, ulemânın bu noktada bilimsel gelişmeleri takip etmesi ve bilim adına zikredilenleri din içinde yoğurmasını dile getiren yazarın özellikle Dozy'den yaptığı çeviri olan *Tarih-i İslâmiyet*²³⁵ adlı eseriyle tam manasıyla materyalist düşüncelerinin açığa çıktığını görmekteyiz. Yazarın mevcut görüşlerini aktarma biçiminde dönemin siyasi yapısının da oldukça etkili olduğu anlaşılmaktadır. İstibdat dönemi olarak adlandırdığı zaman diliminde İslâm'ın da istibdattan nasibini alarak gerilediğini ancak özüne baktığımızda İslâm'da din ve bilimin bir olduğunu savunurken; İttihad ve Terakki Cemiyeti'ndeki etkin rolü sebebiyle Paris'e kaçarak, Jön Türklere katılıp geriye döndükten sonraki düşüncelerinde bütün dinlerin ilkel toplumları yönetmek için kurucuları tarafından uydurulduğunu; bu sebeple din, Peygamber, Tanrı

²³³ Abdullah Cevdet, *Yaşamak Korkusu*, İstanbul 1326, s.20-24.

²³⁴ Abdullah Cevdet, *Cihanı İslâm'a Dair Bir Nazarı Tarihi ve Felsefi*, Necm-i İstikbal Matbaası, 1922.

²³⁵ Abdullah Cevdet, *Tarih-i İslâmiyet*, c.I-II, Kahire 1908.

vb kavramların bir gerçekliğinin olmadığını, tek gerçekliğin bilim olduğunu açık bir şekilde dile getirdiğini görmekteyiz.²³⁶

Celal Nuri İleri de materyalist görüşe geçiş yapmasına rağmen yazılarında Abdullah Cevdet ve Kılıçzâde gibi hakarete varan sözler sarf etmemiştir. Yazarın ilk dönem görüşlerinde İslâm'daki kavramlara kendine göre manalar yüklediğini sonrasında ise bunları daha net bir şekilde açıkladığını anlamaktayız. Celal Nuri'ye göre İslâm zaten özünde terakki ve tekâmülden yanadır. Peygamber bunu en güzel şekilde açığa çıkarmıştır. Aslolan İslâm'ın da bilim ve teknik gibi duraksamayı kabul etmemesidir. Zira o, hürriyet dinidir ve tekâmül ruhunda vardır. Peygamber, hakkı dile getiren kişidir. İlk dönemlerde bu öz korunduğu için İslâm medeniyeti hükmeden konumundayken şimdi bu özün kaybolması ve unutulması sebebiyle gerilemenin olduğunu belirten yazar, bir an önce “Din insan içindir” anlayışından uzaklaşarak “İnsan din içindir” anlayışına dönüşmüş olan İslâm'ın durdurulması gerektiğini dile getirir. Bir sonraki adımda ise İslâm'ın terakkiye engel bir din olmaması sebebiyle bilim ve tekniğin getirilerine kapı açılması gerektiğini, bu sebeple dinin aslen bir vicdan meselesi olduğunu belirtmiştir. İleri, din ve dünya işlerinin tamamen birbirinden ayrılmasını savunmuştur. Yazarın kaleme aldığı *Hatemü'l-Enbiya* adlı eserde başlı başına son peygamber Hz. Muhammed (as) ve İslâm dininin özellikleriyle alakalı bilgiler olup, Peygamberlerin üstün zekâ sahibi kişiler olarak kâinatı algıladığı ve anlamlandırarak aktardığı belirtilmiştir. İleri'nin sonraki dönem yazılarına göre ise, dâhi ve üstün zekâlı olan bu insanlar, kendi toplumlarını şekillendirmek için hâkim oldukları kâinat gerçeklerini kendi anladıkları şekilde hak olarak aktarırlar. Onlar, hakkın diliyle konuştuklarını belirtmek için de Allah, yaratıcı vb. figürleri kullanırlar. İleri'nin, ilk dönemde kavramların, açık bıraktığı manalarını reddetmek yerine ikinci dönemde materyalist felsefeyle doldurarak vermeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Kılıçzâde'nin bu manada iki yazarın arasında bir çizgide olduğu anlaşılmaktadır. O, hem Celal Nuri gibi peygamberleri dâhiler olarak tanımlayıp şahsi ve milli menfaatler için çalıştıklarını dile getirmekte hem de Abdullah Cevdet gibi Tanrı'nın varlığını sorguladığını ve hakikat denilen tek şeyin anlaşılabilir olan bilim olduğunu vurguladığını görmekteyiz.

²³⁶ İrfan Davut Çam, “Tartışmalı Bir Eser: Tarih-i İslâmiyet ve Yasaklanış Süreci”, *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy:30, 2013, s.109-114.

Kılıczâde'ye göre bütün din ve mezhepler, daima siyasî bir çıkar elde etme amacına yönelik, toplumu şekillendirmek isteyen güç sahiplerinin uğraşları sonucunda oluşmuştur.²³⁷ Bundan anlaşılacağı üzere yazara göre Hz. Muhammed'in yaydığı dinin temelinde de şahsi-siyasî çıkarları yer almaktadır.

Kılıczâde, Hz. Muhammed'in asıl gayesinin, anarşiyi kaldırıp disiplinli bir Arabistan vücuda getirmek olduğunu vurgulamaktadır. Müellife göre, Hz. Muhammed tabiatı ve insanları çok iyi dinleyerek onları tetkik eden, onların ruh ve karakterlerini derinden derine okuyan çok üstün bir dâhidir. Bu husustaki görüşlerini şu sözleri ile dile getirmiştir:

“Dâhiler kendilerini daima bir vazifenin ifasına memur sayarlar ve mutlaka bir şeyler yapmak isterler. Dimağları daima faaliyettedir. Bir iş yapmak hem de büyük bir iş yapmak ihtirasıyla çırpınır, yanıp kavrulurlar. Burada psikolojinin dâhi kavramı ile ilgili şu tarifini kaydetmemiz de yerinde olur: Dâhi adam, kendi ruhunun en derin yerlerinden sesler işiten, en karanlık ve uzak ufuklardan peyâmı (haberi) ilham alıp getiren bir kimsedir, yoksa ne yaptığını bilmeyen bir kimse değildir. Dâhiyi bir sarifi'l-menam gibi telakki etmek yanlıştır. Dâhi olanların zihni daima faaldir. Yani harici bir amilin tesiriyle harekete gelebilir atıl bir makine değildir. Dâhinin istişare edemediği şey asıl zihninin bu faaliyet-i müstakillesidir. Lâkin onun mahsul-i tabiisi olan vâridat, sahne-i vicdandan o kadar kendiliğinden ve o kadar vuzûh ve katiyetle cilve-nümûn olur ki, başka bir ruh tarafından kendisine alelfevr telkin olunmuş gibi bir hissi garip verir. İşte asıl ilham, vahiy budur. Mülhem olan zatın bir başkası tarafından söz söylüyormuş gibi davranması veyahut öyle görünmesi veyahut bir kudretin elinde hakikaten alet veya vasıta-i tebliğ olduğuna cidden ve içten inanması hep bundandır. Yani varidatın gayretiyle vazıh, kat'i, müessir ve hele aynı olarak cilve edivermesindendir. İlhamın imân ile tev'em olmasına sebep de budur. Sokrates'in cini, Arap şairlerinin cinleri, Musâ, İsâ ve Muhammed'in Cebrâil'i, Mevlana'nın Şems-i Tebrizi'si, aynı şeylerdir. Bu muhtasar malumattan anlaşılıyor ki dâhi, kudret-i fatıranın mahrem-i esrarıdır, o esrar ne cinsten olursa olsun... Yüksek ideoloji sahipleri, çobanlığını yapabilecek bir millet, bir ümmet, bir sınıf ve bir kelime ile insan topluluğu ararlar. Bunların hepsi arkasından gelecek sürülere müstakbel bir cennet saadeti vaat eder. Bu cennet, sürünün anlayışına, kavrayışına ve hatta ihtirasına göre ölümden sonra veyahut yeryüzünde

²³⁷ Kılıczâde, “Âzadamard Gazetesi Ser Muharrirliğine”, *İçtiḥâd*, s:70, 4 Temmuz 1329, s.1539.

olabilir. Buna kavuşmak için de bir mürşide gerçekten inanmak, itaat etmek, onun arkasından gitmek gerektir. Büyük Peygamberler büyük hipnotizördürler.”²³⁸

İlahi vahye dayalı bir Peygamber imajından çok farklı bir Peygamber yahut kendi deyimiyle dâhi anlayışı çizen Kılıçzâde’nin hayatının bu döneminde, görüldüğü üzere Allah tarafından seçilmiş ve görevlendirilmiş bir Peygamber anlayışı-inancı yoktur. Ona göre Peygamber, akli ve arzuları sürekli faaliyette olan bir dâhidir. Bu faaliyet ise dışarıdan bir etkinin tesiriyle değil bizzat kendiliğinden oluşmaktadır. Yazara göre dâhi olan kimse, bu hal içerisinde o derece kendinden geçer ki kendi aklının söylemlerini dışarıdan bir varlığın söylemi gibi algılar ve ona ilâhilik vasfı yükleyerek imân eder. Bu samimiyet de, etrafında ona inanan insanların toplanmasını sağlar; bu nedenle vahiy denilen şey aslında faal aklın dâhisine oynadığı bir oyundur.

Kılıçzâde, yine Cumhuriyet sonrası kaleme aldığı “İlhâd ve Mülhid” başlıklı yazısında Peygamberlerin dehalarıyla toplumu yönlendirip, onları kudreti karşısında aciz kalacakları bir ilâha inandırmaya çalıştıklarına şu sözleriyle dikkat çekmektedir:

“...İlhâd, İbrahim’in, Musa’nın, İsa’nın, Muhammed’in tahayyül ve tasvir ettikleri bir ilâha inanmamak ise ve mülhidler bunu nefy edenlerse, bütün aklı selim erbabını bu vadiye el ele vermiş, birleşmiş görürsünüz. Filhakika İbrahim’le mukaveleler akdeden, Musa ile konuşan, Meryem’in rahmine girip Mesih şeklinde dünyaya çıkan ve nihâyet göklerin bilmem kaçınıcı katında Muhammed’le diz dize oturup sohbet eden cismani Allah’ı biz bir türlü tasvir edemediğimizden dolayı inanmıyoruz da. İnanmadığımızdan ötürü bu yüksek ruhlu zevâtın âsârına da semâvi nazarıyla bakmıyoruz...”²³⁹

Yazar akli selim her bireyin, ismi zikredilen ve dinlere namzet olmuş bu kişilere binaen anlatılanları kabul etmeyeceğine dikkat çekmiştir. Aynı yazının devamında kendisi ilâhi kaynaklı olduğu iddia edilen ve edilmeyen bütün dinlerin aslen hayır ve şer hükümlerine insanları mahkum ettiğini ve dehalarına rağmen arada kaldıklarını iddia etmektedir.

²³⁸ Hakkı Kılıçoğlu, *Masallar- Efsaneler*, İkinci Kitap 1945, s.14-16.

²³⁹ Hakkı Kılıçoğlu, “İlhâd ve Mülhid Üstadım Süleyman Nazif Beyefendiye”, *HF.*, s:112, 31 Mart 1926,s.2.

“... İslâm peygamberi bile o azametli dehasıyla bu işin tamamıyla içinden çıkamıyor ve te’sirinden sıyrılamıyor. İblisin kudretini büsbütün inkâr etmemekle birlikte kuvvet ve kudretini Allah’a izafe ediyor...”²⁴⁰

Bu ifadelerine ek olarak yazar, Hz. Muhammed’in tanrısı Allah’ı ile, kötülüğün üstün gücü olan şeytanın, Hind’in Şiva’sıyla Beşnu’su, İran’ın Ehrimen ve Yazdan’ı, Beni İsrail’in Yehovası ve Satan’ı arasında hiçbir fark olmadığını iddia etmektedir. Bu sebeple İslâm peygamberinin Beytullah ile Beyt-i Süleyman arasında (Yahudilik ile İslâm) bocaladığını, bu bocalamanın ise onun, insanlardaki kararsızlığına işaret olduğunu yani peygamber değil sıradan ancak deha kabiliyetine sahip bir beşer olduğuna inandığını göstermektedir. Bu bağlamda şu sözleri sarfetmiştir:

“...Hükmediyoruz ki bizim gibi insan olan peygamberlerin de yaptığı işler sırf kendi hislerinden ve düşüncelerinden ve zamanlarının ihtiyaçlarından doğmuştur. O halde bizi asırlarca bir dönüm etrafında uğraştırmakta ma’ni ve hikmet nedir?”²⁴¹.

Müellif bu görüşleriyle, aslında, peygamberlerin kendi çıkarları doğrultusunda zamanlarındaki toplumları ikâme ve idare eden kişiler olduklarını belirtmiştir. Yaşadıkları zaman diliminde tabiri caizse hoş bir seda bırakarak tekâmül sürecine katkıda bulunmuşlardır.

Peygamberleri bu şekilde tekâmül sürecinde katkı sağlayan dâhiler olarak tanımlayan yazar, ayrıca İslâm dininin her tarafı kaplamış eski ve köhne bir bina hükmünde olduğunu bu sebeple günün birinde başlarına çökeceğinden endişe ettiğini dile getirmiştir. Kendilerinin bu sebeple kenara çekildiğini, Türk milletinin evlatlarının, bu harabeyi indirerek kenara çekilmesi gerektiğini belirtmiştir. Yazısının devamında şu sözleri dile getirmiştir:

“...Bu neticede zannederim büyük Muhammed hakiki kıyafetiyle, bütün umdeleri ve gayeleriyle bize arz-ı didâr edecektir. Ondan sonradır ki kendisinden korkmayacağız fakat onu seveceğiz. Onun ruhu on dört asır evvelki bizi hiç alakadar etmeyen vaki’ yerine medeni bir heyet-i ictimâiyeyi vazifesine davet edecek ve bize

²⁴⁰ A.mlf., aynı yer.

²⁴¹ A.mlf., aynı yer.

onun yollarını gösterecektir. Bundan daha müsbet, daha hayatbahş bir netice olabilir mi? Yeni Türkiye, aşık olduğu dini işte o zaman bulmuş olacaktır...”²⁴²

Yazar bu sözleriyle, İslâm Peygamberi’nin Materyalizme giden sürece aslen katkısı olduğunu ve artık öğretilerine ihtiyacın kalmadığını beyân etmektedir.

Kılıczâde ile temelde aynı görüşleri paylaşan Abdullah Cevdet çok basit bir cümleyle aslında konuyu özetler: “Din avamın ilmi, ilim ve fûnun havassın dinidir...”²⁴³ Bu düşünce şekli, Kılıczâde’de de bulunmaktadır ve onlar, tekâmülün son noktasının Materyalizm/pozitivizm olduğunu düşünmektedirler. Kılıczâde bir başka yazısında peygamberlerin siyasî çıkar amacıyla dinleri uydurduğunu şu sözleriyle ifade etmiştir:

“...Araştırmalarım bana şunu göstermiştir ki mitoloji devrinden dinsizliğin resmen konu edildiği tarihe kadar kuruluşu ve gelişmiş bütün din ve mezhepler daima kurucularının siyasî çıkar elde etme amacına yöneliktir...”²⁴⁴

Aynı hususta Kılıczâde “ ...Buğday çürümüş bir tohumdan hasıl olmaz... Bir telkinci Allah’ı çocuklara ilân eder; bir Newton ise onu irâe eder.”²⁴⁵ diyerek aslen peygamberlerin çocuk kandırır gibi insanları aldattığına, ama bilimin onların yapmaya çalıştığını ortadan kaldırarak gerçekliği insanlığın hizmetine sunduğuna işaret eder. Bu konuda daha sert ifadelerle karşımıza çıkan Abdullah Cevdet ise Maarri adındaki filozof bir Arap şairden şu mısraları naklederek onun görüşlerine tamamen katıldığını belirtir:

“Uyanınız! Uyanınız! Ey iğfal edilip saptırılmış kimseler! Sizin dinleriniz, eskilerin kurduğu hile ve kandırmacadan başka şey değildir. Bununla onlar dünya menfaati elde etmek istediler ve buna da muvaffak oldular, sonra öldüler. Fakat kurmuş oldukları yalan ve iğfal kurumu ölmedi, şaklaban kurucularından sonra yaşamaya devam etti.”²⁴⁶

²⁴² A.mlf., *a.g.m.*, s.2.

²⁴³ Şükrü Hanioglu, *Bir siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1981, s.129.

²⁴⁴ Kılıczâde, “Azadamard Gazetesi Ser Muharrirliğine”, *İctihâd*, sy:70, 4 Temmuz 1329, s.1539.

²⁴⁵ A.mlf., “İlhâd- Mülhid”, *HF.*, sy:148, 22 Kanun-i evvel 1926, s.3.

²⁴⁶ Abdullah Cevdet, *Fûnun ve Felsefe ve Felsefe Sanihaları*, Çizgi Kitabevi, İstanbul 2009, s.156.

Kılıczâde pek çok yazısında, Hz. Muhammed'i, Arap toplumunu şekillendirmeye çalışan, bu sebeple saygı duyulması gereken tarihi bir şahsiyet olarak zikretmekle birlikte eleştirmekten de geri kalmamıştır.

“...Kur’ân’dan mülhem olarak (leküm dinüküm veliyedin) demenizi hiç garip bulmam ama bu noktada kalacağınızı bilsem bu akîdenize hürmet bile ederim. Lâkin maalesef aynı düsturun vazı’ı kendi de bu akîde üstünde beyân edemedi. Zayıfken, benimki bana sizinki size dedi; lâkin kesb-i kudret eder etmez bunu inkâr etti ve işini kılıçla görmeye başladı...”²⁴⁷

Müellif devamında, dindar grubun kendi haline bırakılamayacağını çünkü içinde katletme duygusuyla yaşadığını şu sözleriyle vurgulamıştır:

“Allah yolunda ölmeyi ve öldürmeyi, bir prensip olarak Muhammed icad etmiş ve ortaya atmıştır. Büyük fikrini yürütebilmek için başka bir vasıtası yoktu. Allah yolunda ölenler şehit olacak ve her şehid, hakkı olan cennete kavuşacaktı. Müslüman olan iki taraf orduları aynı dava ve imân yolunda ölmüş ve öldürmüşlerdir. Hakikatte dava ise ne Allah ne de din davasıdır. Siyaset, iktisat binnetice menfaat davasıdır. Mutaarrız daima haksızdır. Yurdunu ve toprağını ve ailesini müdafaa eden tabi haklıdır ve bundan sonra dövüşmemiz bunun için olacaktır. Çünkü yaşamak ve yaşatmak için ölmek lazımdır...”²⁴⁸

Bu ifadeleriyle açık bir şekilde Hz. Muhammed'i insanların ölümlerinden sorumlu tutmuş ve onun –sözde- menfaatleri uğruna girdiği bu savaşın Türk halkı üzerindeki etkilerini, kalemiyle savaşıarak kıracağını ifade etmiştir. Gerekirse bu konuda canını verebileceğini ve iddiası uğruna hayatını savaşıarak geçireceğini belirtmiştir.

III. Mucize Anlayışı

Mucize, Arapça’daki ‘acz’ kökünden türemiş bir kelimedir. Bu kelime sözlükte “bir şeye güç yetirememe, öne geçmek, başkalarını aciz bırakmak, engel olmak, hızını kesmek, kararsızlık, bir şeyin sonu ve arkası” gibi anlamlara gelir. Ancak mucize sözcüğü iki anlam üzerinde yoğunlaşır. Acz kelimesinin maddi ve manevi yöne işaret

²⁴⁷ Kılıczâde, İlhad-Mülhid, HF., sy:121, 9 Haziran 1926, s.2.

²⁴⁸ Kılıçoğlu, Masallar- Efsaneler, Birinci Kitap, 1945, s.1-2

eden anlamı dikkatlice incelendiğinde bunlardan birinin kudrete diğerinin ise acizliğe işaret ettiği anlaşılmaktadır.²⁴⁹

Mucize kelimesi sözlükte insanı aciz bırakan ‘harikûlade’ anlamında kullanılmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de bu kökten gelen fiil ve mastarlar yirmi altı âyette geçmektedir.²⁵⁰ Kur’ân-ı Kerîm’de bu kavram âyet, delil, beyyine, burhân, sultan, hak, furkân vb. pek çok anlamda kullanılmıştır.²⁵¹ Âyetlerde kullanılan bu manalar dikkate alındığında mucizenin, Peygamberin Peygamberlik iddiasını ispatta kullandığı ve iddia sahibinin elinde söylediği şekilde gerçekleşen harikulade olaylar olduğu anlaşılmaktadır.²⁵²

Kelâm âlimlerinden Mâturidi *Kitabu’t-Tevhid* adlı eserinde mucizeyi: “Peygamberin elinde meydana gelen, benzer konularda ihtisâs sahibi olanların bile gücünü aşan ve öğrenim yoluyla benzerini meydana getirmenin imkânsız olduğu olay” olarak tanımlamıştır.²⁵³ Eş’ari âlimlerinden Bâkîllani, “sadece Allah’ın kudreti dâhilinde olup, mahlukâtından insan, cin ve meleklerden herhangi birinin yapamayacağı bir fiil” olarak tanımlamıştır. Mu’tezile âlimlerinden Kâdî Abdülcebbar ise mucizeyi “hakiki veya takdiri olarak Allah tarafından yaratılan ve nübüvvet iddiasında bulunan zâtın doğruluğunu ortaya çıkarmaya yönelik diğer insanların benzerini getirmekten âciz kaldıkları olağan üstü olay” olarak tanımlamıştır.²⁵⁴

Kelâm literatüründe mucizenin özelliklerine ilişkin tam bir ittifak bulunmamakla birlikte genel olarak mucizede bulunması gereken özellikler şöyle sıralanabilir:

- Mucize ilâhî bir fiildir. Kur’ân-ı Kerîm’de “Allah’ın izni olmadıkça herhangi bir mucizeyi getirmek hiçbir Peygamberin haddi değildir.”²⁵⁵ âyeti mucizenin bu özelliğine bir delildir.
- Mucize harikulade bir olaydır.
- Mucizenin nübüvvet iddiası ve tehaddî ile birlikte zuhur etmesi gerekir.

²⁴⁹ Halil İbrahim Bulut, Kur’an Işığında Mucize ve Peygamber, Rağbet yay. İstanbul 2002, s.19.

²⁵⁰ Muhammed Fuâd Abdülbâki, *el-Mu’cemu’l-Müfehres li Elfazi’l-Kur’ân*, İstanbul 1990, “acz”.

²⁵¹ Abdülbâki, *a.g.e.*, aynı yer.

²⁵² Mâturidi, *a.g.e.*, s.189.

²⁵³ Mâturidi, *Kitabu’t-Tevhid*, s.189.

²⁵⁴ Bulut, *a.g.e.*, s.23.

²⁵⁵ er-Ra’d, 13/38.

- Mucizenin iddia edilene uygun olarak meydana gelmesi gerekir.
- Mucizenin Peygamberin elinde zuhur etmesi gerekir.
- Mucizenin nübüvvet iddiasından sonra zuhur etmesi gerekir. İddiayı şüpheyne sokacak kadar uzun bir zaman geçmemelidir.
- Mucizenin Peygamberi yalanlamaması gerekir.²⁵⁶ Her ne kadar “mucizenin iddiaya uygun zuhur etmesi” şartı ile kısmen örtüşüyor olsa da buradaki farklılık, kanıt olarak ortaya konulan harikulade olayın iddia sahibini yalanlayacak tarzda meydana gelmemesidir.

Kılıczâde, nübüvvetin ispatı olan mucizeyi ilk dönem bakış açısıyla şu şekilde açıklamaktadır:

“Allah’ın sünnetleri onun kanunlarıdır. Bunların birçoğu ulum ve fûnun tarafından hal ve tefsir edilebilmişlerdir. Peygamberimizi insanların en akıllısı dolayısıyla en efdali biliriz. Kendisinin en büyük mucizesi, aklı ve kitabıdır. Biz başka bir mucize aramayız. Halkı da bu suretle düşündürmek için onları pek ziyâde okutmak taraftarıyız. Kavanin-i ezeli-i İlâhîyeye muğayir olarak vuku bulduğu iddia olunan bütün mucizeler bizim nazarımızda gayri vâkidir. Manzume-i şemsiyedeki incizâb ve intizamı bozacak bir hadise-i cevviye vücuda gelinceye kadar şemsin payenleri medarları üzerinde seyran ve devranlarında devam edeceklerdir. Bir Germen (cirmin) cüz’ü fertlerine ayıracak dâhili ve harici bir sudume veya sebep mevcut olmadıkça ecrâmından hiçbirisi intişâk etmez ve etmeyecektir. Fennin halledeceği bütün fesâhil aleyhine zuhur edecek davaları safsata nazarı ile yakarız.”²⁵⁷

Yazar aynı döneme tekabül eden bir başka yazısında ise şu sözleri sarfetmiştir:

“...Kör insanlara karşı hakikat ve mahiyeti ebediyen mestur kalacak olan bizim o sevgili ve mukaddes Peygamberimizin asla ve katiyen hilaf ve harikulade işlerin icrasına kalkışmadığına ve kalkışmayacağına imân-ı kâmil ile imân etmekteyim. Ve esasen kendisinin böyle bir iddiası da yoktur. Diğer bir yerde dediğim gibi onun en büyük mucizesi aklı ve kitabıdır. Bunun aksini iddia etmek Hallâk-ı Kerim’i kanunlarını bozacak kadar mesleksiz addetmek hem de Resulü Ekrem efendimizi büyük bir acizlikle ilkâ etmek demektir. Zat-ı Hümâyunun nübüvvetlerinde, karşısında taşları bile

²⁵⁶ Bulut, a.g.e., s.44-56.

²⁵⁷ Kılıczade, *İtikâd-ı Bâtıla*, s. 11-12.

eritebilecek bir nazar-ı kimyayı eser ve her şeyi bi-küllî-ilm derecesinde ihata edecek kadar kuvvetli bir zekâ varken ve kendisinde her arzusunu yerine getirebilecek kâfi bir kuvvet varken, öyle olmayacak şeylerin izharını talep etmek bittabii akıl ve fetanetle tevfik edilemez.²⁵⁸

Yazar bu sözleriyle hissi mucizeleri inkâr ederken bu ve benzeri türdeki tüm anlatımların fevkalade işler görmeye meraklı cahil insanların uydurması olduğunu ve peygamberimizin değerini yükseltmekten ziyâde düşürdüğünü yazısının devamında şu sözleriyle vurgulamıştır:

“Bu mucizeleri peygamberimiz değil, daima fevkalade şeyler görmeyi arzulayan ve bundan vazgeçmeyen avam-ı garip bir sürü cahil icad ile ona isnat etmişlerdir. Hatta bu küstahlık daha ileriye vararak, o zekâ-i faaliyeyi zamanında ve memleketinde, mevcut ulûm ve fûnûnu öğrendiği mutlak olan nebi-i ekremi, ümmi (kaba tabiriyle cahil) ve hiçbir şeye muktedir olamayan ve yalnız bir boru gibi üfürenin elinde bir vasıta, bir alet gibi telakki etmek derecesine varmışlardır ki biz peygamberimizi bu gibi acizliklerden tenzih etmeyi bir vazife-i mukaddese biliriz.”²⁵⁹

İtikad-ı Batılaya İlân-ı Harb ve *Son Cevap* adlı eserlerinde kaleme aldığı düşüncelerden anlaşılacağı üzere Kılıçzâde’ye göre tabiattaki kanunlar Allah’ın ezelde takdir etmiş olduğu kanunlardır. Allah bunlara aykırı herhangi bir iş yapmaktan münezzehtir. Bu nedenle müellif, Hz. Muhammed’e atfedilen hissi mucizelerin birer safsatadan ibaret olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bir mucize bekleniyorsa, onun aklının ve insanlara doğru yolu göstermek maksadıyla açıkladığı Kur’ân-ı Kerîm’in en büyük mucize olduğu görüşünü dile getirmiştir. Yazarın ilk dönem görüşlerine göre Hz. Muhammed, ilmen her türlü bilgiye zamanında malik olan üstün zekâ sahibi ve Allah tarafından seçilmiş özel biridir. Kendisine atfedilen doğaüstü her türlü vaka ise, aciz olan ve her daim mucize bekleyen halkın ve cahil olarak addettiği ulemânın beklentisidir. Yazar, bu noktada, pek çok İslâm tarihi kitabının safsatalarla dolu olduğunu ve Peygamberimizin yüceliğini Kur’ân üzerinden değerlendirip yazılacak yeni bir İslâm tarihi yazıcılığına ihtiyaç olduğunu dile getirmiştir. Bu sebeple kitaplarda aktarılan, avamın dilinde dolaşıp hocalarla pekiştirilen ve peygamberimize isnat

²⁵⁸ Kılıçzâde, *Son Cevap*, s.12-13.

²⁵⁹ A.mlf, *a.g.e.*, s.12-13.

edilmeye çalışılan mucizelerin, onun ilmine, zekâsına, kuvvetine, kişiliğine ve her şeyden önemlisi nübüvvet görevine hakaret olduğuna işaret eder. Her türlü mucizeyi reddettiğini, peygamberimizin tek ve asıl mucizesinin Kur'ân olduğunu vurgular. Bu noktada gerçekleri her daim haykırmaktan geri durmayacağını ve softalara bu sebeple savaş ilan ettiğini de belirtir. Ayrıca sırf bu sebeple *İctihâd* mecmuasındaki belli başlı yazılarını bir araya getirerek alıntısını yaptığımız *İtikâd-ı Bâtılâya İlân-ı Harp* adlı eseri, ardından siyer yazıcılığıyla uğraşan dönemin âlimlerinden Düzceli Yusuf Suad Efendi'nin kitabında peygamberimize isnat ettiği hissi mucizelerin reddine dair *Son Cevap* adlı eserini neşretmiştir. Yazar bu iki eserin temelinde, imân-ı kâmil ile Allah'a ve onun resulüne inandığını beyân edip, onlara nispet edilen akıl dışı her türlü ibare, vakıa veya isnada karşı olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca her iki eserde de gerek lafzatullah'a saygı gerekse Efendimize saygı ve sevgi sözcüklerine bolca yer vermiştir. İkinci dönem eserlerinde ise, bu dilden tamamen uzaklaşıp, saygı ifadelerini aşan bir üslupla düşüncelerini kaleme almıştır. Yazarın ilk dönem değindiği ve yukarıda açıklamaya çalıştığımız mucize kavramıyla ilgili olarak şunu zikretmek gerekir: Hz. Muhammed'in aklî mucizesi olarak değerlendirilen Kur'ân-ı Kerîm pek çok İslâm âlimi tarafından da mucize kategorisinde değerlendirilmiştir. Ancak hissi mucizeler de bu kategoriden ayrı tutulmamıştır, zira Kur'ân kendi içerisinde o mucizelere yer vermiştir. Kur'ân'ın mucize oluşunun kabulü, içerisindekileri de kabulü beraberinde getirir. Bu durumda, hissi mucizeleri reddetmek, başta söylenilen Kur'ân'ın başlı başına mucize olduğu yönündeki anlayışla çelişir.

Peygamberlerin inkârcı gruplara meydan okumak ve inkâra yeltendiğinde onları aciz bırakmak maksadıyla gösterdikleri olağanüstülükler olarak tanımlanan mucizeyi,²⁶⁰ pek çok İslâm âlimi ve filozofu kabul etmiş, farklı yorumlarla açıklamaya çalışmışlardır. Oysa Kılıczâde, hissi mucizeleri birer safsata olarak değerlendirmiştir.

Kılıczâde, İslâm tarihi kaynaklarında bolca yer verilen hissi mucizeler mevzusunun peygamberimizin değerini artırmaktan ziyâde düşürmeye yönelik bir yaklaşım olduğunu bir başka yazısında şu sözleriyle dile getirmiştir.

²⁶⁰ Bekir Topaloğlu- İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İslâm yay, İstanbul 2010, s.219.

“İşte birinci cildi beş yüz sayfaya varan bu *Ekvamu's-Siyer* adlı tarih kitabı bil eda numuneleri irae edilen hurafelerle doludur. Hâlbuki hayat-ı nebi-i muhterem, tarih-i İslâm hurafelerden ve masallardan ibaret değildir. O hakayık-ı alîyyeyi muhtevidir. Binaenaleyh onu hurafelerden tathir etmek zamanı gelip geçmiş iken o masalları ibkâ edecek eserler vücuda getirmek için sarfolunan emeğe cidden acırım. El-yevm bir insanın hayatı rahm-i madere ilka olduğu dakikadan itibaren mezara kadar bi-tamamiha takip ve tahlil, semavat ve ecrama ait bütün mesâil ve kanunlar hemen tamamen hal ve keşf ve hakikat-ı sabite gibi enzar-ı ben-i beşere bi'l-ispat vaz' olunmuş ve sinn-i İlâhînin (akl-ı İlâhî) minel ezel ilel ebed, hiçbir şey için tebdil etmesi imkân haricinde bulunduğu tebyin etmişken -ve lev din ve mucize namına olsun- bunların haricinde beyân-ı müdafaa ve mütaalaya kalkışmak dini ve nebiyi i'lâ, yüceltmek değil, bi'l aks küçültmektir.”²⁶¹

Yazar keşf ve mucize adına zikredilen bu türdeki her hadisenin insanoğluna bir hakikatmış gibi anlatılmasından şikâyetçidir. Bu yüzden Allah'ın kanunlarının ezelden ebede kadar geçerliliğini koruyarak değişmeyeceğini vurgular. Bu kanunların dışında gerçekleşen her türlü olayın masal olduğunu dile getirir. Yazara göre bu masallar övüldüğü zannedilen dini veya nebiyi yüceltmekten ziyâde alçaltmaktadır. Bu yüzden Kılıçzâde'nin tasavvurundaki Nebi karakterinde, onun hissi mucizelerine yer yoktur; zirâ Peygamberin üstünlüğü aklı ve vahyidir. Ayrıca Kılıçzâde'ye göre Peygamberlik görevi kutsaldır. Bu görevi lekeleyecek her türlü söyleme karşı savaşmak inanan herkesin vazifesidir. Kılıçzâde bu vazifeyi yerine getirme adına son nefesine kadar çalışacağını belirtmiştir. Yazısının devamında konuyla ilgili şu sözleri sarfetmiştir:

“İsterdim ki artık geçmiş zamanlara ait hurafe ve mucizat münazaatında şimdiki vakitlerin velev ki az bir miktarı bile heder edilmesin. Çünkü onlara göre harika ve mucize, bize göre hurafe olan garaibin, bugünkü hayat için ne kıymeti kalmıştır! ...Hurafeler tarihe mal olmuşken ve hakikat-i Muhammediye'den insanca bahsetmek kabil iken on dördüncü asr-ı hicride yeni mearif namına bunları (mucize ve keramet türünden anlatılanları) tazelemekte bir hikmet yoktur. Kılıçzâde ve hem efkârını ilzam ve ikna için hiçbir harikaya ihtiyaç görülmeyeceği için bu babta (zikredilen) o harikaların faydası da olmamıştır. Kılıçzade ve refİKası bu hakikati görecektedir kadar basiret ve nura maliktirler. Bununla beraber onlar, basiretsiz cahil çürüyen ve çürüten

²⁶¹ Kılıçzade, *İtikâdı Bâtıla*, s.124-125.

muhafazakarlar gibi bir hakikati kabul etmek için mutlaka rü'yet-i harikaya muhtaç olan kaba, kirli, fesadü'l-ahlâk ve 'sümmün bükümün umyun fehüm la yubsirun' tavsifine sadık bir softa olmaktansa, Ebu Cehil gibi bir fatır olmayı tercih ederler... Biz muarızlarımızı ikaz için yine insanlar gibi bağıracağız ve diyeceğiz ki: Hey kör hafız! Dinini iyi kullan önünde uçurum var, gittiğin yol eski yol değildir..."²⁶²

Yazarın Cumhuriyet öncesi ve sonrası din adına zikrettiği görüşlerinden değişmeyi hissi mucizeler mevzusudur. Yazar Cumhuriyet sonrası kaleme aldığı *Masallar ve Efsaneler* adlı kitabında mucizelere dair şu sözleri sarfetmiştir:

"Musa denizleri yardı, İsa ölüleri diriltti, Muhammed kameri ikiye böldü. Hepsi birer efsane, hepsi birer masal... Kanaatimce bunların hepsi telmihtir, kinayedir. İsa'nın ölüyü diriltmesi bir cahili tenvir etmesi; kamerin şakkı da putperestlik ve vahdaniyet akîdesinin ayrılmasının remizleri olabilir. Yoksa bunların maddeten husulü mümkün değildir. Allah'ın sünnetine yani kanunlarına aykırıdır... Arz tekâmülünü tamamladıktan yani uzvî- gayr-i uzvî her varlık son şekline iktisap ettikten sonra artık hiçbir şeyin natür (doğa) kanunları dışında husule gelebileceği, akl-ı selimin kabul edebileceği bir keyfiyet değildir"²⁶³

Kılıçzâde'nin şiddetle reddettiği hissi mucizeler hakkında bazı İslâm âlimlerinin açıklamaları ve Kur'ân-ı Kerîm'den örneklerle bu hususu noktalamak isteriz. İslâm âlimlerinden Bağdadi, Mâturidi, Bakıllani, Nesefî, Sabuni ve diğer pek çoğu hissi mucizelerin hak olduğunu kitaplarında beyân ederek bu hususa ayrıca yer vermişlerdir. Ayın ikiye bölünmesi, ağaçların toprağı yarararak Hz. Muhammed'in huzuruna gelmesi, taşların selam vermesi, hurma kütüğünün inlemesi, az bir suyu pek çok insanın içmesi, az bir yemeğı Hz. Muhammed'in elinden pek çok kişinin yemesi gibi daha sayamadığımız pek çok hissi mucize bu âlimlerin kitaplarında zikredilerek Peygamberliğin birer nişânesi olarak görülmüştür.²⁶⁴

Peygamberimizin gaybi haberleri de, onun nübüvvetini ispat eden önemli delillerden biri olarak kabul edilmektedir. İnanmayanların duymayı arzu etmediğı ancak Hz. Muhammed'in verdiği gaybi haberler aynen gerçekleşmiştir. Bu haberlerden bir

²⁶² Kılıçzâde, *Son Cevap*, s.52-55

²⁶³ Hakkı Kılıçoğlu, *Masallar- Efsaneler*, s.123.

²⁶⁴ Bulut, *a.g.e.*, s.57-58.

kısmı geçmişe ait hadiselerle örnek olarak, geçmiş Peygamberlerin kıssaları ve geçmiş ümmetlerin durumlarını açıklar tarzda bir kısmı ise geleceğe dair verilen haberlerden oluşmaktadır. Edebiyat ve belâğat alanında zirveye ulaşmış ediplerin benzerini getirmekten aciz kaldıkları Kur'ân-ı Kerîm ise Hz. Muhammed'in insanlığa sunduğu en büyük akli mucizesidir.²⁶⁵ Kılıçzâde ile mucize hususunda ittifak edilebileceğimiz tek nokta bu olsa gerektir. Zira o, Peygamberimizin en önemli mucizesinin akli mucizesi olduğunu çeşitli şekillerde dile getirmiş ve Kur'ân-ı Kerîm'den başka mucize aramaya gerek olmadığını vurgulamıştır. Bu hususta adı zikredilen pek çok İslâm âlimi de aynı görüşü paylaşmaktadır. Ayrıca Kur'ân âyetleri de Kur'ân-ı Kerîm'in en büyük mucize olduğunu bize bildirmektedir. Nitekim bu hususta “De ki; Andolsun ki insanlar ve cinler bu Kur'ân-ı Kerîm'in bir benzerini getirmek üzere toplansalar ve birbirine destek olsalar yine onun benzerini getiremezler.”²⁶⁶ âyeti en kuvvetli delil olarak önümüzde durmaktadır.

IV. Şakk-ı Sadr Olayı Bağlamında İsmet Anlayışı

Hissi mucizeler içerisinde değerlendirilen şakk-ı sadr olayı Hz. Muhammed'in ismet sıfatıyla bağdaştırılarak pek çok tarih kitabında yerini almış bir konudur. Hz. Muhammed'in Peygamberliğinden önce vuku bulduğu nakledilen bu türden olaylar bazı İslâm âlimleri tarafından Hz. Muhammed'in Peygamberliğe hazırlanışı için birer delil olarak kabul edilmektedir. Özellikle Hz. Muhammed'in sütannesi Hâlîme'nin yanında kaldığı sürede gerçekleştiği söylenen bu olaya, pek çok tabakat ve tarih-i nebevi kitaplarında yer verilmiştir. Bu başlıkta, şakk-ı sadr olayından hareketle Kılıçzâde'nin Peygamberlerin ismetine dair görüşleri incelenecektir.

Pek çok siyer kitabında nakledilen şakk-ı sadr olayı *Ekvamu's-Siyer*'de de ele alınmıştır. Kılıçzâde'nin eleştiriye tabi tuttuğu şakk-ı sadr meselesini Yusuf Suad Efendi, kitabında şu şekilde anlatmıştır. Hz. Muhammed, sütannesi Hâlîme'de kaldığı bir zamanda dışarıya oynamak için çıkmıştır. Aradan bir süre geçtikten sonra gök yarılp beyazlar giymiş iki melek yeryüzüne inerek Hz. Muhammed'i sırt üstü yere yatırmışlardır. Ellerinde altından bir kâse olan bu melekler, kâselerinin içindeki zemzem ile onun kalbini temizlemeye çalışmışlardır. Önce kalbini yarmış ve onun içinden de cûf

²⁶⁵ Maturidi, *Kitabu't-Tevhid*, s.254-266.

²⁶⁶ el-İsrâ, 17/88.

adı verilen küçük bir kan pıhtısını çekip almışlar sonra kalbini yerine yerleştirdikten sonra ellerindeki zemzemle Hz. Muhammed'in kalbini temizlemişlerdir. Ardından da kalbi yerine yerleştirip göğüs kafesini hiç kan akıtmaksızın kapatıp bir anda geldikleri gibi gökyüzünden süzülüp kaybolmuşlardır. Bu olayla Hz. Muhammed'in içindeki, insanoğlunun ahlâken zayıflığını gösteren her türlü düşünce his ve hareket kendisinden bertaraf edilmiştir.²⁶⁷

Şakk-ı sadr olayına dair Enes b. Malik'ten şöyle bir hadis nakledilmiştir:

“Rasulullah çocuklarla oynarken Cebrâil gelmiş, onu tutmuş ve yere yatırarak kalbini yarmış. Kalbini çıkardıktan sonra ondan bir kan pıhtısı almış ve Hz. Peygambere hitaben: ‘İşte bu şeytanın sendeki nasibidir.’ demiş. Sonra kalbi altın bir tasın içinde zemzemle yıkamış ve yarığı kapatmış, sonra onu tekrar yerine koymuştur. Oradaki çocuklar koşarak annesine yani süt annesine gitmişler ve ‘Muhammed öldürüldü!’ demişler. Yanına vardıklarında ise onu rengi solmuş bir vaziyette bulmuşlar. İşte ben Peygamber'in göğsündeki o dikiş izini görürdüm.”²⁶⁸

Yusuf Suad Efendi'nin *Ekvamu's- Siyer* adlı kitabına eleştiri yazan Kılıczâde, konu hakkındaki düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir:

“Şakk-ı sadr birkaç defa vuku bulduğu için hikâyesi de bir mahalde zikrolunuyor. Hülasası; zat-ı Nebinin sadrını şakk ediyorlar. Cevfden yüreğini çıkarıyorlar, yarıyorlar. Altın lâkin ibrikten dökülen bir suyla – zemzem olmak şarttır- yıkıyorlar. İçinden bazı fena şeyler çıkarıp atıyorlar. Sonra yerine koyuyorlar. Sadrı dikiyorlar ve mühürleyip gidiyorlar. Acaiptir ki bu kadar mühim bir ameliye-i cerrahiye de ne antiseptiğe riâyet olunuyor ne de bir alet kullanılıyor. Kalbin cevfi sadrından ihracı değil, fakat hareketinden kalması halinde mevt(ölüm) anı husul bulduğu ve bugün kalp üzerinde bir ameliye yapılamadığı katiyen malumken, yine bir ilhaz için kabul edelim ki vakıa sahih olsun, fakat yine bugün tamamıyla taayyün etmiştir ki kalp denilen makinanın vazifesi; viritlerden gelen kanı nâtik bedene sevk etmekten ibarettir. Ve gâyet masni' olan bu makinanın derununda fazla ve müstekir hiçbir madde yoktur. Kalp idrak ve hissiyat merkezi değildir. Bu vazifeyi ifa edecek avamili, dimağ derununda aramak lâzımdır. Eğer mutlaka bir tasfiyeye ihtiyaç lüzum görülmüş ise hiç olmazsa dimağ tathir(temizleme) ve tasfiye ettirilmeliydi. Zira ihsanat (iyilik) ve seyyiat (kötülük) gibi

²⁶⁷ Düzceli Yusuf Suad Efendi, *Akvam-ı Siyer*, Yeni Osmanlı Matbaası, 1327, s.305.

²⁶⁸ Müslim, “İman”, no:261.

a'mal(ameller) ve ef'âli (fiilleri) vücuda getiren kuvve-i ruhiyenin merkezleri oradadır. O merkezler bugün muslim ulemâ için bir lümme-i tahkir olmak üzere –hep gayri müslim etba' ve hükema tarafından- bir sa'i mütemadi neticesinde tamamı ile tayin olunmuştur. Mamafî 've inneke lealâ hulukin azim' tavsif-i celiline mazhar olan bir zat-ı mukaddesin bu suretle tathir-i kalbi ameliyesine ihtiyacından kendisini tenzih ederiz.”²⁶⁹

Yazılanlar dikkatlice incelendiğinde Kılıczâde'nin Hz. Muhammed hakkında rivâyet edilen bu türdeki hiçbir habere olasılık payı vermediği görülmektedir. Müellife göre bu olayın tıbben gerçekleşmesi mümkün değildir. Çünkü gerçekleşen hadiseye göre Hz. Muhammed'in kalbi yarılmıştır. Böyle ağır bir ameliyat olacak kişinin önce anesteziye girmesi, uyuşturulması ve acıya duyarsız hale gelmesi şarttır. Ayrıca böyle bir ameliyat için önemli malzemelere ihtiyaç vardır. Anlatılan hadisede bunların hiç biri olmamakla birlikte, Hz. Muhammed'in böyle bir hadiseyle karşılaştığında sessiz kalacağı ihtimali de gariptir. Çünkü anlatılan olayın gerçekleştiği an, Hz. Muhammed'in sütannede kaldığı dört senelik bir zaman dilimindedir. Yazara göre Hz. Muhammed'in üzerinde bu ameliyatın bir şekilde gerçekleştiği kabul edilirse bu durumda kalbin fonksiyonu tıbben reddedilmiş olur. Nihâyetinde kalp, damarlardan gelen kanı pompalayarak vücuda gönderir. Vücut mekânizması o kanı alır tek tek hücreleri o kanla besler, ardından kan yeniden kalbe döner, kalp kapakçıklarından geçerek yine damarlar vasıtasıyla vücuda dağılır. Şâyet bu vazifeyi birkaç saniyeliğine yapamayacak olursa hücreler besinsiz kalır ve kalp fiili olarak hareketsizleşir. Buna ölüm adı verilmektedir. Kılıczâde bu sebeple aktarılan bu olayın bir gerçekliğinin olamayacağını ısrarla vurgulamıştır. Tıbben ve aklen gerçekleşmesi mümkün olmayan bu hadiseler ile insanların yanlış bilgilendirildiğini, zihinlerde yanlış bir Peygamber imajı çizildiğini belirten müellif, tüm çabasının, halkı bu düşüncelerin tuzaklarından korumak ve uzak tutmak olduğunu dile getirmiştir.

Şakk-ı Sadr konusu farklı alanlardan pek çok kitapta işlenmiştir. Bu hususun maddi bir müdahaleden ziyâde manevi bir dokunuş olduğunu vurgulayan İslâm âlimleri mevcuttur. Söz konusu husus, imâni bir mesele olmayıp, inanılması veya inkâr edilmesi kişinin itikadına zarar vermemektedir. Bununla birlikte İnşirah suresinde geçen “Biz

²⁶⁹ Kılıczade, *Son Cevap*, s.5-9.

senin göğsünü açıp genişletmedik mi?”²⁷⁰ âyetini mevzuyla ilişkilendirenler olduğu gibi, bir bağlantısı olmadığını düşünenler de vardır. Konuyla ilgili Elmalılı Hamdi Yazır’ın surede geçen şerh olayını, Hz. Muhammed’in göğsünün açılması ve maddi bir ameliyat değil, manevi anlamda ona kuvvet verilmesi anlamında değerlendirdiğini görmekteyiz. Elmalılı’ya göre bu âyetle Allah; Peygamberlik görevini yerine getirme hususunda endişeler taşıyan Hz. Muhammed’in korkularını ondan almış ve Peygamberin gönlüne ferahlık vererek kalbini arıtmıştır.²⁷¹

Kılıçzâde’ye göre kaynaklarda Hz. Muhammed ile ilgili zikredilen olağan üstü olaylar bu kadarla sınırlı değildir. Benzeri vâkıalar onun doğumu hatta doğumundan öncesine dayandırılarak çeşitli kitaplarda aktarılmıştır. Örneğin Hz. Muhammed’in dedesi Abdulmuttalib’in Yemen’e Himyer krallarından birini ziyarete gittiğinde, kralın yanında bulunan kâhinlerden birinin onun soyundan bir Peygamberin geleceğini müjdelediği kaydedilir. Ayrıca Hz. Muhammed’in babası Abdullah ile evlenmek isteyen Kuteyle b. Nevfel’in onun yüzünde bir nur gördüğü ve bu nurun Peygamberlik nuru olduğunu anladığı zikredilmektedir. Bu ve benzeri ifadeler, Hz. Muhammed’in doğumundan önce Peygamberliğine işaret olarak zikredilirken; onun doğumu esnasında yaşanan bazı olaylar da yine Peygamberliğine işaret olarak kaynaklarda yerini almıştır. Hz. Muhammed’in doğumu esnasında Şam bölgesinde bir nurun yükselmesi, Kisra sarayının on dört sütununun yıkılması, İran’da bin yıldan beri yanmakta olan ateşin sönmesi, Semave deresinin taşması, Save gölünün kuruması, Yahudilerin onun doğduğu gece, beklenen Peygamberin geldiğini haber vermesi gibi pek çok olay bu hususa delil olarak kaynaklarda zikredilmiştir. Bu tür rivâyetlerle Hz. Muhammed’in dünyaya gelişinden itibaren olağan üstü bir meziyete sahip olduğu ve onun beklenen Peygamber olacağı mesajı verilmeye çalışılmıştır. Bu olaylara kaynaklarda çokça yer verilmesinin asıl sebebi, Hz. Muhammed’in nübüvvetinden önceki hayatını, onun Peygamberlik dönemi özelliklerinden yola çıkarak açıklamaya çalışmak, başka bir ifade ile onun ismet ve nübüvvetini, vahyin geldiği tarihten değil doğumundan itibaren başlatmaktır.²⁷²

²⁷⁰el-İnşirah, 94/1

²⁷¹ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, IX, Azim Dağıtım, İstanbul 2015, s. 289-295.

²⁷² Ahatlı, *Peygamberlik...*, s.86-114.

Kılıczâde'ye göre Peygamberin masumiyeti ve korunmuşluğunu açıklamak için bu türden anlatılara ihtiyaç yoktur. Akıl zaten Peygamberlerin korunmuşluğunu kabul eder. Çünkü akıl, masum olmayan, hayatı boyunca ruhi veya fiili günahlarla kişiliğini zedeleyen bir insana inanmayı ve onu kendine rehber edinmeyi tabiatı itibarıyla reddeder. Zaten bin dört yüz seneden fazla süren dinin ikamesi, başka hiçbir çabaya ihtiyaç olmaksızın peygamberimizin korunmuşluğunu ve masumiyetini kanıtlamaktadır.

Ancak hadis ve İslâm tarihi kaynaklarında ismet sıfatına işaret etmek maksadıyla zikredilen bu olaylar aslında iki ana sebepten ötürü yer bulmuştur. Bunlardan biri; Peygamberlerin korunmuşluğunu ve günahsızlığını, Peygamberliğin kendilerine verildiği tarihten öncesine götürerek, inananların inançlarını pekiştirmektir. Diğerisi ise Hz. Muhammed'in vefatından sonra yaşanan nübüvvet tartışmalarıdır. Yeni toprakların fethiyle birlikte Müslümanlar; Yahudi ve Hristiyanlarla yaptıkları dini tartışmalarda, Hz. Muhammed'in geleceğinin önceki kitaplarda haber verilmediği ayrıca onun Peygamberliğini teyid eden hissi/maddi mucizelerden mahrum kaldığı itirazlarıyla karşılaşmışlardır. Bu itirazlar sebebiyle zamanla Hz. Muhammed'in vahiy öncesi hayatını da ele alacak şekilde tebşîrât ve irhâsât türünden pek çok haber ortaya atılmıştır. Onun çocukluk, gençlik ve yetişkinlik dönemlerinde de Peygamber olduğu var sayılıp, hakkında bu türden anlatılar kaleme alınmıştır. Anlaşılacağı üzere Hz. Muhammed'in risâletinden önceki süreçte olağanüstülüklerle takdim edilmesinde Müslümanların muhabbet ve iyi niyeti kadar, sonraki dönemlerde Müslümanlarla başka din mensupları arasındaki Peygamberlik tartışmalarının mühim derecede etkisi olmuştur.²⁷³

V. Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Muhammed Hakkındaki Görüşleri

Kılıczâde'nin Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Muhammed (s.a.v) hakkındaki fikirlerini de iki döneme ayırarak incelemek gerekir. Yazarın Cumhuriyet'in ilânı öncesinde kaleme aldığı yazılarında Kur'ân'ı ilâhî bir kitap olarak kabul ettiği, Hz. Muhammed'i en yüce fazilet-i ahlâkiyesi ve tebliğ görevindeki başarısıyla övmüştür. Cumhuriyet'in ilânını takip eden özellikle laikliğin ilânı ile birlikte başlayan süreçte ise Hz.

²⁷³ Adem Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi*, Ensar yay., İstanbul 2011, c. I, s.125-126

Muhammed'i dâhi olarak kabul etmiş, Kur'ân'ı ise onun dehasının parçası olarak görmüştür.

Müellifin ikinci dönemde kaleme aldığı *Masallar ve Efsaneler* başlıklı yazısına göre Hz. Muhammed, Hz.Adem, Hz.Nuh, Hz.İbrahim, Hz.Musâ hatta Hz.İsâ²⁷⁴ gibi sürekli mucizeler göstermeye çalışan bir şahsiyet olmaktan çok uzaktır. Müellif bu peygamberlerin de hissi mucizelerini reddetmekle birlikte muhtemelen Hz. Muhammed'in onlar gibi hissi mucize gösterme eğilimi ve isteği taşımadığını vurgulamak istemiştir. Kılıçzâde'ye göre yüksek bir teşkilâtçı olduğu kadar iyi bir idareci ve dâhi olan Hz. Muhammed bütün kendinden önce gelip geçmiş olan Peygamberlerle, onlara ait menkıbeleri ve mucizeleri, gerçekten onlara inanmış bir kimse sıfatıyla Kur'ân-ı Kerîm'de bazı yerlerde kısa bazı yerlerde uzun fakat genellikle belli belirsiz ve esnek olarak nakletmek suretiyle eski ve yeni dindarları bir noktada toplamak ve birleştirmek istiyordu.²⁷⁵

Kılıçzâde'nin bu söylemleri onun görüşlerinde zamanla oluşan farklılaşmayı anlamamızda bize yardımcı olmaktadır. *İtikâd-ı Bâtıla*'yı kaleme aldığı ilk dönem düşüncelerinde Kur'ân-ı Kerîm hakkında şu sözleri dile getirmiştir:

“Kur'ân nazarımızda saadet-i dünyeviyeye kâfil bir kanun-i içtimai ve selamet-i ahiriye mübeşşir bir beraat-ı İlâhîdir...”²⁷⁶

İkinci dönemde yazdığı *Masallar ve Efsaneler* adlı yazısında, Kur'ân-ı Kerîm'i Hz.Muhammed'in icâdı olarak tanımlamış ve şahsi istekleri, amaçları doğrultusunda içeriğini belirlediğini belirtmiştir. Cumhuriyet öncesinde çoğunlukla *İctihad* mecmuâsında Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Muhammed ile ilgili övgü dolu yazılara yer veren yazar, Kur'ân'ın dünya ve âhiret saadetini sağladığını aynı zamanda sosyal kanunları da içinde barındıran ilâhî bir kitap olduğunu belirtir. Cumhuriyet döneminde ise, Kur'ân'ın tamamen Hz. Muhammed'in şahsi çıkar ve arzularının eseri olduğunu vurgulamıştır. Kılıçzâde'nin Cumhuriyet'in ilânı sonrası yazılarına bakarak Hz. Muhammed'i geçmiş kavimlerin inandığı mucizeler ve peygamber kıssalarının haberlerine sahip en büyük

²⁷⁴ * Kılıçzâde yazısında Hz. kelimesini kullanmamış, tarafımızdan eklenmiştir. Müellifin ilk dönem yazılarında çokça kullandığı bu ifadelere Cumhuriyet sonrası yazılarında yer vermediği görülmektedir.

²⁷⁵ Kılıçoğlu, *Masallar- Efsaneler...*, s.6-7.

²⁷⁶ Kılıçzâde, *İtikâd-ı Bâtıla...*, s.13.

dâhi olarak kabul ettiği açıktır. Bu nedenle Hz. Muhammed'i geçmiş dinlere ve Peygamberlere inananlar ile kendisinin etrafında toplanan yeni din mensuplarını birleştirebilecek kadar sistemli çalışabilen bir teşkilâtçı olarak nitelendirmiştir. Yazara göre Hz. Muhammed'in telif ettiği Kur'ân'ın, bazen uzun bazen de kısa bir şekilde eski Peygamberlerin hayatlarından ve mucizelerinden bahsetmesi bu projesinin bir parçasıdır. Gerek Hz. Musa gerekse Hz. Muhammed, –kendisi ikinci dönem yazılarında bu peygamberlerden bahsederken direkt ismiyle hitap ediyor- kendi dönemlerine şekil verme maksadıyla kadim bilgilerden yararlanmışlardır. Böylece kendilerine taraftar bulmuşlar ve öğretileri yaşamıştır. Yazar din adına tarihte zikredilen tüm bu şeylerin, kadim Mısır geleneğinden kaynaklandığını şu sözleriyle dile getirmiştir:

“İslâm Musevilikten pek çok şey almıştır lâkin bunları yaratan ne Hz. Musa ne de Hz. Muhammed'dir. Mısır-ı Kadîm'in akîdesi tevkif edildikçe gerçekler ortaya çıkmaktadır. Ruhü'l Küds Museviliği ve İslâm'ı indirmiş değildir, bunlar Mısır'dan gelmiştir ve dinleri bizim gibi insanlar yaratmıştır.”²⁷⁷

Yazar ikinci dönem görüşlerinde Hz. Muhammed'in –ve diğer peygamberler de dâhil- bir peygamber değil dâhi olduğunu kendisi gibi hak ve hakikati görenlerin ayırt edebildiğini zikreder. Yazara göre Hz. Muhammed'in asıl emeli, Büyük Arabistan'ı inşa etmektir. Bu hususu, ne döneminin insanları ne de onu takip ederek günümüze kadar peşinden gidenler anlamamıştır. Onun Allah namına söylediği sözlerden vicdanlara hitap eden kısımlarını mü'minlere bıraktığını belirten yazar, Hz. Muhammed'in karakteri ve insani özellikleri sebebiyle ona saygı duyduğunu ve sevdiğini belirtir.²⁷⁸

Kılıçzâde'nin Cumhuriyet sonrası yazılarında gerek Hz. Muhammed'den gerek diğer Peygamberlerden bahsederken üslubunu değiştirmiş olduğunu görüyoruz. Önceden çokça kullandığı Hazret (Hz.), aleyhisselam (as), sallahu aleyhi vesselem (sav) gibi lafızları kullanmamıştır. Bu hususla ilgili olarak da şu sözleri sarfetmiştir: “Arap tarihlerinde ve konuştuğum Araplarda O'nun adına mesela bir 'hazret' vasfının terfîk edildiğini ne gördüm ne duydum. O'nu övmek için yine kendisinin kendisine vermiş olduğu Muhammed isim ve vasfından daha büyüğü ne olabilir ki? Serazad çöl adamları bu tabirleri kullanmazlardı, ben de kullanmadım. Zaten O, bunlardan müstağnidir. Bir

²⁷⁷ Kılıçzâde, “Ulu Peygamberlere...”, sy:136; 29 Eylül 1926, s.3.

²⁷⁸ A.mlf, *Masallar ve Efsaneler*, s.7-8.

insan halkın veya dalkavukların vereceği unvanlarla değil şahsi meziyetlerle yükselir. Muhammed bunlardan fazlasına mâliktir. Esasen yerinde olan hürmete kıymet verilir. Ben büyük Muhammed'i herhalde, Ebû Suadzâde'lerden daha iyi tanımış olmak davasındayım. Bu büyük şahsiyetin hakiki çevresini kendi zamanı tanımadığı gibi ondan sonra asırlar boyunca gelen din bilginleri de tanımamıştır.”²⁷⁹

Müellife göre Hz. Muhammed ismi cahiliye Arap dünyasında daha önce kullanılmış olan bir isim değildir. Bu ismi, Hz. Muhammed kendine sonradan vermiştir. Cahiliye dönemi putperest Araplarının, çocuklarına isim koyarken putların adıyla beraber “abd” kelimesini kullandığını, böylelikle dini kimliklerini öne çıkarıp atalarına duydukları saygıyı bu yolla gösterdiklerini dile getirmiştir. Kılıçzâde'ye göre o dönemdeki isimlere baktığımızda Abdullat, Abduluzza, Abdulmenat vb. pek çok isim kullanılmıştır ancak ne Taberi tarihinde ne diğer tarih kitaplarında Muhammed ismi, o dönem için kullanılan bir isim değildir.²⁸⁰ Yine aynı yazısından anlaşıldığına göre Arabistan'daki putperestlik inancı Arapların vicdanlarını dolduramamış, dolayısıyla hakiki şekilde kalplerinde yer bulamamıştı. Bu yüzden pek çoğu istedikleri olmayınca putlara kızarak, onları tahkir etmişlerdir. Müellif bu durumu, mevcut inanç sistemine duyulan aleyhtarâne hareketin başlangıcı saymaktadır.²⁸¹ Müellifin yazdıklarına göre Arapların ruhlarındaki bu sarsıntı, bazılarının Hz. Muhammed'in öne sürdüklerini kabullenmelerini sağlamış; diğerlerinin ise gelenekçi yapıları hasebiyle karşı koymalarına sebebiyet vermiştir.

Bu kabullenmede tarih kitaplarında behsedilen Hicaz bölgesinde özellikle de Mekke'de yaşayan Haniflerin payı olduğunu belirten yazar, onların İbrahim dinine sadık, onun inanç sistemini yaşatan kimseler olarak kayda geçtiğini vurgular. Bu hususta *Ahd-i Atik*'te Hz. İbrahim'in yaşamı ve öğretilerine dair her hangi bir bilginin yer almadığını ve Kâbe'nin inşası hususunda da Hz. İbrahim'e dayandırılan kıssanın gerçek olamayacağını belirten yazara göre Kâbe, Yemen ve Suriye'yi birbirine bağlayan ticaret yolu üzerinde bir konaklama yeridir. Yahudi tacirlerinin burada mezbaha inşa etmeleriyle birlikte Hz. İbrahim'in menkıbesi Arabistan'a gelmiştir. Sürekli bir savaş ve

²⁷⁹ Kılıçoğlu, “Ulu Peygamberlere...”, *HF.*, sy:322, 24 Temmuz 1930, s.2.

²⁸⁰ Kılıçoğlu, a.g.m, sy:321, 17 Temmuz 1930, s2.

²⁸¹ Kılıçoğlu, “Ulu peygamberlere...”, sy:319, 3 Temmuz 1930, s.2.

kaos içinde olan Araplarsa, bu durumdan faydalananarak burayı hac merkezi haline getirip, sulh ve sükûn devresini başlatarak bu bölgeye kutsallık atfetmişlerdir.²⁸²

Yazara göre yazılan her şey Sünnilerin, Şiiilerin, Abbasi ve Emevilerin iktidar mücadelelerinin bir eseridir.²⁸³ Bu yüzden Hz. Muhammed'in hal tercümesini yazan siyer kitapları, Hz. Muhammed'in vefatından en az yarım asır sonra yazılmaya başlanmıştır. Yazar bu süreçte onu yakından tanıyan ashabın neredeyse hemen hepsinin Ridde savaşları, İran ve Bizans fetihlerinde öldüklerini²⁸⁴ belirtmiştir. Yazarın Hz. Muhammed'in kendi menfaatleri uğruna başkalarını savaşa soktuğu ve amacının Arap birliğini kurarak kral olmayı istediği iddiası ve Hz. Muhammed'e inanarak ölüme giden insanları telef olmuş olarak nitelendirmesi, kendi düşünce sistemi açısından doğal olsa da ahlâken uygun bir yaklaşım tarzı değildir ve iddiadan öteye gitmemektedir. Çünkü yazarın bu düşüncelerine kaynaklık eden tarihi bilgileri hangi kaynaktan aldığı bilinmemekle birlikte görüşlerindeki tutarsızlık ve nezaketten uzak tutum, söylemlerinin iddia statüsünde dahi değerlendirilemeyeceğini gösterir. Zirâ kendisi, hem Ahd-i Atik'te Hz. İbrahim'in yaşantısı ve öğretilerine dair bilgi olmadığını iddia etmekte hem de Yahudi tüccarlarının Hz. İbrahim kıssasını Mekke'ye taşıdıklarından dem vurmaktadır. Hz. İbrahim'le ilgili bu türden bilgileri yazarın aktarma sebebi muhtemelen, onun Hz. Muhammed'e dayandırılan hikâyesinin gerçeklik barındırmadığına dair izlenim uyandırmaktır. Hz. Muhammed'in soy olarak Abdulmuttalip'e dayanmadığını, hatta babasız olduğu için Hz. Muhammed'in Abdullah ismine nispet edildiğini ve bu ismin çok sonraları kullanılan bir isim olduğunu belirten yazar, Araplarda babası bilinmeyen veya ihtida etmiş kimselerin babalarına, Abdullah yani Allah'ın kulu isminin verildiğini dile getirmiştir.²⁸⁵

²⁸² Kılıçoğlu, "Ulu Peygamberlere...", sy:319, s.2.

²⁸³ Kılıçoğlu, *Masallar- Efsaneler (Muhammed'in Hayatı, Yaşayışı, Hastalığı, Ölümü, Gömülüşü) Yurduma Kelâm Hürriyeti Getirmiş Olan Atatürk'ün Sönmez Hatırasına*, İkinci Kitap, 1945, s.6.

²⁸⁴ Yazar metnin orijinalinde ölmüşlerdir kelimesi yerine telef olmuşlardır ifadesini kullanmıştır. Yazarın, Hz. Muhammed'in ashabının, onun şahsi menfaatleri uğruna yok oluşunu kast ederek uygunsuz bir ifadeyle düşüncesini vurguladığını söyleyebiliriz. Çünkü telef olmak deyimi bitki ve hayvanların boş yere yok olduğunu-öldüğünü belirtmek için kullanılan bir kelimedir.

²⁸⁵ Kılıçoğlu, "Ulu Peygamberlere...", sy:321, s.2.

Bu sözlerinin devamında Hz. Muhammed'in, babasına önem vermemiş olduğunu ve hayatı boyunca babasına atıf yapmadığını dile getiren yazar bu sebeple Hz. Muhammed'in, Abdulmuttalip'in kölesi veya evlatlığı olabileceğini belirtmiştir.

Kılıczâde'ye göre Araplar, daima babalarının adı ve lakabıyla övünür ancak Hz. Muhammed'in Kur'an'da bir bedeviye hitaben "...Ne korkuyorsun, ben bir hükümdar değil, güneşte kurutulan et yiyen bir Arap kadının oğluyum..." dediğini nakleder. Bu ifadesinde, babaya değil anneye atıf yapmasına binaen yukarıdaki görüşünü temellendirmeye çalışan yazar, aynı zamanda Taberi tarihinin Huneyn Muharebesi'nden bahseden bölümünde Hz. Muhammed'in Arap adetinin gereği olarak kahramanlığını ve asaletini ilan için "ben Abdulmuttalib'in çocuğuyum" diye bağırarak²⁸⁶ babasına değil, dedesine nispetle kendisini yüceltmeye çalışmasını düşüncelerine delil olarak sunmuştur.

Aynı yazının devam eden sayısında Hz. Muhammed'in, Hz. Ali ve Hz. Hamza ile aralarındaki münakaşayı çözmek için devreye girmesi üzerine Hz. Hamza'nın "Sizler kim oluyorsunuz, ceddinin kölelerinden başka bir şey misiniz?" dediğini ve Hz. Muhammed'in bunu reddetmediğini dile getiren yazar, tüm bu aktarımların tek bir sonuca götürdüğüne işaret etmektedir: O da, Hz. Muhammed'in Abdulmuttalib'in kölesi olmasa bile en iyi ihtimalle evlatlığı olabileceğidir. Müellife göre bunlar onun zaten neslen Haşimi olamayacağını gösterir.²⁸⁷ Gariptir ki yazarın sürekli eleştiriye tabi tuttuğu bu tarihi kaynakları bazen kendi görüşlerine temel arama maksatlı kullandığını görüyoruz. Ayrıca Kur'an'dan diye naklettiği cümleler âyet değil hadistir.²⁸⁸ Müellifin, aktardığı bilginin güvenilirliğini ve dayanağını bu noktada incelemeye açığıdır. Ayrıca yazarın eleştiriye tabi tuttuğu Taberi tarihi ve türevinden İslâm tarihi kitaplarından kendi düşüncelerine dayanak oluşturabilecek bilgileri alıp, diğerlerini masal olarak nitelendirdiğini görmekteyiz. Örneğin yazar Hz. Muhammed'in doğumu esnasında annesinin gördüğü rüyayı ve bu esnada yaşanan diğer hadiseleri masal olarak zikretmiştir.²⁸⁹ Lâkin yukarıda görülen Peygamberimizin Haşimi soyundan olup olmaması meselesinde de bu kaynaklardaki bilgilerden istifade etmiştir. Burada

²⁸⁶ Kılıçoğlu, a.g.m., aynı yer.

²⁸⁷ Kılıçoğlu, a.g.m., sy:322, s.2.

²⁸⁸ Detaylı bilgi için bkz: İbn Mace, "Et'ime", 30.

²⁸⁹ A.mlf., a.g.m., sy: 324, 7 Ağustos 1930, s.2.

müellifin kendine göre kaynaklardaki bilgileri tasnif ederek bilimsel gerçekliğe uymayan her türlü aktarımı masal veya efsane olarak nitelendirmeye çalıştığını görmekteyiz.

Yazar masal hükmünde değerlendirdiği benzeri aktarımların ilmen ve mantiken gerçekleşmesinin de mümkün olmadığını dile getirmiş ve bunların tek bir izâhı olabileceğini vurgulamıştır. O da, peygamberlerin ruhlarının ve kanaatlerinin temizlenmesi, saflaştırılmasıdır. Yazara göre bu uzun süreç, büyük çapta vicdan muharebelerini beraberinde getirmiştir. Yazara göre Hz. Muhammed'in babasız doğumu, fakir ve kimsesiz geçirdiği çocukluk dönemi, evliliğiyle refah seviyesine ulaşması ve bu durumun da uzun süreli olmayışı, onun vicdanında muharebeye sebep olmuştur.

Ayrıca Hz. Muhammed'in erken yaşta çobanlığa başlaması, devamında amcasıyla birlikte ticaret hayatına atılması, onun çalışıp kendi hayatını kazanmaya uğraşan biri olarak takdir edilmesini ve örnek alınmasını sağlamıştır. Yazara göre kazandığı yüce mevkiye bu durumun payı büyüktür. Çünkü yazara göre zaruret ve kimsesizlik her zaman ve herkeste bir ruh farklılığı veya hastalığı doğurur, yaşatır. Hz. Muhammed, Hz. Hatice ile evleninceye kadar refah yüzü görmemiş, hatta belki karnı doyararak bir sofradan bile kalkmamıştır.²⁹⁰ Bu süreç, aslında Hz. Muhammed'in kendi mevkisini oluştururken olgunlaşmasını da sağlamıştır. Yazara göre Hz. Muhammed'in, tüm bu sıkıntılı süreci, daha sonra peygamberliğini ilan etmesine sebep olmuştur. Bu sürecin sonunda, edindiği bilgi ve tecrübeler kendisini olgunlaştırdığı için bu kadar zaman boyunca kaynaklara konu edildiğini vurgulamıştır. Bununla birlikte yazara göre hayatı kitaplara konu edilen en yakın tarihli peygamber Hz. Muhammed olmasına rağmen, vefatıyla bu çalışmalar arasında en erken elli yıl gibi bir süreç bulunmaktadır. Bu durum, Hz. Muhammed'i tanıyan ve onunla yaşayan insanların olmadığı zaman dilimine tekabül eder. Yazar bu sebeple günümüze kadar ulaşmış Hz. Muhammed hakkında yazılan tüm tarihi veri ve bilgilerin geçersizliğini ve onların, inanmak isteyen insanları avutan masallar olduğunu belirtir.²⁹¹ Ona göre önemli olan, Hz. Peygamberin

²⁹⁰ Kılıçoğlu, a.g.m, aynı yer.

²⁹¹ Kılıçoğlu, a.g.m sy:325, 14 Ağustos 1930, s.2.

hayatını doğru şekilde analiz etmeye çalışarak ruhunda oluşan büyük dönüşümü anlamlandırmaktır.

Yazara göre, İslâmiyet öncesi Arap toplumunun en üstün vasfı dil ve yüksek edebiyattır. Bu sebeple şairlere özel bir konum verildiğini belirten yazar, Cahiliye Araplarının, şairlerin cinlerden ilham aldığına inandığını belirtir. Onun söz konusu insanların, kitleleri peşinden sürükleyebilecek kabiliyette olduklarına dikkat çekmesi, Hz. Muhammed'e yüklediği mana itibarıyla önemlidir. Müellif, Hz. Muhammed'i şairlerin vasıflarına sahip bir dâhi olarak tanımlamaktadır. Ayrıca Araplardaki itikâda göre, şairlerin cinlerin yardımıyla insanları celbeden sözler sarf ettiğini ve Arapların cin çarpması, büyücülük, fal türünden inançları taşıdıklarını zikretmiştir. Hz. Muhammed'in ise yüksek kabiliyete sahip bir dâhi olmasına rağmen Arapların bu düşünce yapısından etkilendiğini belirtmiştir. Bu sebeple Hz. Muhammed'in hastalandığı zamanlarda hastalığını çok defa büyü ve cin çarpmasına dayandırıldığını ifade eden yazar, onun bundan korunabilmek için ruhundaki üst noktaları karşılama maksadıyla Allah adını verdiği kutsala atıf yaparak, hastalıklardan korunmak için kendisine iki sure gönderildiğini söylediğini ifade etmiştir.²⁹² Yazar Hz. Muhammed'in insanlar arasında din bağını kullanarak birlik ve beraberliği sağlamaya çalışırken kendi ruhundaki çıkmazları da çözümlemeye çalıştığına işaret etmiştir. Ancak her ne olursa olsun Hz. Muhammed'i başarılı bir yönetici statüsünde gördüğünü de belirtmiştir.

Yazara göre Hz. Muhammed'in başarısında, Arap toplumunun yapısını çok iyi bilmesinin ve ganimet kavramını ön plana alarak çalışmalarında insanları şevke getirmesinin oldukça büyük bir payı vardır. Bu sayede başarıyı yakalayan Hz. Muhammed'in aynı zamanda yönetiminde dürüst olması ve kalpleri etkileyerek insanların kendisine derin bir muhabbet ve itaatle bağlanmasını sağlaması da, onun bu günlere dek yaptığı inkılâpların konuşulmasını sağlamıştır. Müellife göre sağlam bir teşkilâta sahip olmayan ve yıkılmaya mahkûm olan putperestliği, Arap toplumunun inanç sisteminden uzaklaştırarak yerine tek bir ilâh anlayışını getirmesi de onun dehasının en büyük göstergesidir. Bu gerçekleri diğer insanlardan farklı olarak görebildiğini dile getiren müellif, Hz. Muhammed'in başarısında bireysel

²⁹² Kılıçoğlu, a.g.m., sy:320, 10 Temmuz 1930, s.2.

farklılığının/psikolojisinin ve dehasının yanında sosyolojik gözlem gücünün de etkili olduğunu vurgulamaktadır.²⁹³

Hiz. Muhammed'in başarısını psikolojik ve sosyolojik açıdan değerlendirmeye tabi tutan müellife göre, onun psikolojik olarak bu büyük işinde muzaffer olmasını sağlayan unsur dehâsı ve kalpleri cezbeden samimiliği sevimliliğidir. Fakat kendisinde, bütün ömrünce süren az da olsa hüznünlü bir hali vardır. Onun ömründe kahkaha ile güldüğünü hiç kimse görmemiştir. Kılıçzâde'ye göre bunun başlıca sebebini, onun fakirliğinde ve yetimliğinde aramak lâzımdır.²⁹⁴

Kılıçzâde, Hiz. Muhammed'in sosyolojik gözlem gücünden kaynaklı başarısının altında Arapları birleştirerek onlara tek çatı altında hükmetmek amacının olduğunu belirtir. Bu büyük arzusun Hiz. Muhammed'i, perhizler, ibadetler, açlıklar, uykusuzluklar, uzletler içinde kendi kendisini telkin etmeye ittiğini ve rüyalar, ilüzyonlar, halisülasyonlar, vecd-i istiğraklar neticesinde buna tamamıyla inandığını belirten yazar, Cebrâil'i de Hiz. Muhammed'i harekete geçiren iç dürtü olarak tanımlar. Fakat Hiz. Muhammed'in bu durumu, Allah tarafından yeni ve hakiki dinin neşriyle muvazzaf kılınarak tebliğ ve tebşir edilme olarak algıladığını ifade eder. Bu inanç ve güç sayesinde Hiz. Muhammed'in, yenilmez bir azim ve irade ile ortaya atıldığını iddia eder. Fakat ne kendi hayatında ne de ölümünden sonra Arabistan'ın tek devlet halinde birleşmesinin mümkün olmadığını, aradan on dört asra yakın zaman geçmiş olmasına rağmen Arabistan'ın medeniyetten, bilgiden, sanattan ve hatta o eski edebiyattan mahrum olarak parça parça yaşadığını, çöllerdeki halkın hala açlık, susuzluk, türlü mahrumiyet ve sefaletin en elim ve feci durumları içinde çırpındığını belirtmiştir. Yazar tüm bu söylemlerinin ardından Hiz. Muhammed'in asıl gayesiyle ilgili düşüncelerini şu sözleriyle aktarmıştır:

“...Hiz. Muhammed'in gayesi, yalnız tek Allah'a dayanan bir din veya mezhebi yapmak olsaydı hiç kimseyi kendi aleyhine kışkırtmaz, imân ve akâdesini sükûnetle va'zeder ve bununla kendi ruhi ihtiyacını tatmin ederdi. Hâlbuki O, dine istinad eden bir Arap birliği, medeni bir Arap devleti vücûda getirmek istiyordu ve bunun içindir ki

²⁹³ A.mlf., a.g.m., sy:319, 3 Temmuz 1930, s.2.

²⁹⁴ Kılıçzâde, “Ulu Peygamberlere...”, sy:325, 14 Ağustos 1930, s.2.

Allah’ın yanında, aynı kuvvetle kendisine itaat olunmasını istiyordu. İtaatsiz hükümet icra edilemezdi.”²⁹⁵

Aynı düşüncesini yazar bir başka yazısında şu sözlerle dile getirmiştir:

“Arabistan birliği demek yeni bir hükümet ve devlet kurmak demektir. Bu yeni devlet ve hükümetin başına, pek tabîi olarak onu kurmuş olanın geçmesi zaruri olacaktı. Hâlbuki bu şekilde muvaffakiyet büsbütün imkânsız olacaktı. Çünkü o zaman Kâbe’ye ve bu yüzden bütün putperest Arabistan’a manen hâkim ve bunda büyük menfaati bulunan Kureyşliler ile mücadele daha büyük ve daha çetin olur, kanlar dökülür ve belki kendisi öldürülürdü. Nitekim Muhammed yalnız bir din nâşiri gibi sükunetle vaazlarına devam ettiği demlerde Kureyşliler ondan tevahhuş etmekten ziyâde ona aklını kaybetmiş veya cin çarpmış bir biçare nazariyle baktılar, hatta tedavisini bile düşündüler.”²⁹⁶

Yazara göre Hz. Muhammed, kendisine yapılan her hangi bir itaatsizliğin hükümeti yönetmesine engel olacağını bildiği için ona inananların, Allah’ın yanında aynı kuvvetle kendisini kabul etmelerini, peygamberliğini ilân ederek sağlamıştır. Hz. Muhammed’in sessiz bir şekilde din nâşiri olarak öğretilerini yaydığı dönemde müşrik Mekkeliler ona acıyarak, akli dengesini kaybetmiş veya cin çarpmış bir insan olarak bakmışlardır. İlerleyen dönemlerde Hz. Muhammed’in inananlarıyla birlikte güç oluşturmaları, kendisine karşı cephe alınmasına sebep olmuştur. *Siret-i İbn Hişâm*’da Hz. Muhammed’in – Kılıçzâde’nin tabirince- sessiz bir şekilde din nâşirliğini yaptığı zamanda etrafına insanları toplaması üzerine Arap reislerinin bir araya gelerek ona ortak bir lakap taktığı ve Peygamberi yeni dinleyecek olanları yollarından çevirmek için toplandıklarını yazar. Arap reislerinin bu konuda ona ne diyecekleri hususunda uzun tartışmalara girdikleri anlatılır. Kimisi ona kâhin denmesini kimisi mecnun, kimisi ise şair denmesini istemiştir. Sonuç olarak bu toplantıda ona sihirbaz denilmesi kararı alınmıştır. Alınan bu karar son sözüyle onayladığını bildiren Velid b. Muğire şu sözleri sarfetmiştir:

“Vallahi onun sözünde bir tatlılık var, onun kökü hurma ağacı ve dalları da toplanan meyveler gibidir. Sizin bu konuda söylediğiniz her şeyin tutarsız ve yanlış olduğu

²⁹⁵ Kılıçoğlu, *Masallar ve Efsaneler*, I, s.16.

²⁹⁶ A.mlf., *a.g.e.*, s.16-17.

anlaşıldı. Onun hakkında doğruya en yakın söz; sihirbaz olduğunu söylemenizdir. Muhammed bir söz getirmiştir ki o; kişi ile kardeşinin, koca ile karısının, kişi ile aşiretinin arasını ayıran bir sihirdir.”²⁹⁷

Bu ifadeler, yazarın söylediğinin aksine, onu reddeden grubun gerçekte Hz. Muhammed’i cinli veya deli olarak görmediğini sadece menfaatleri uğruna itaatsizlik ettiklerini göstermektedir.

Kılıczâde’nin belirttiğinin aksine Hz. Muhammed’in tek Allah’a imâna çağırma ve yeni dini yaymak gibi bir amacı olmasaydı, rahatını bozmayıp, kimse için kendini tüketmez ve düşman kazanmazdı. Kendi halinde dinini yaşar ve son nefesini verirdi. Oysaki o yüce şahsiyetin hayatına baktığımızda, başkaları için kendisini feda edercesine dinin hükümlerini icra etmeye çalıştığını, canı pahasına söylediklerinden vazgeçmediğini görmekteyiz. Yine Kılıczâde’nin dediği gibi Hz. Muhammed kutsi bir amaç için değil de sadece Arap halkını birleştirme ve herkesin kendisine itaat etmesini sağlama maksadına hizmet etseydi, önce Arabistan’ın zenginlerini kendi yanına çekmeye çalışır, onlarla her yoldan anlaşma çabası içinde olur, karşı karşıya değil omuz omuza hareket etmeye özen gösterirdi. Oysaki o zengin-fakir, güçlü-zayıf demeden tebliğini yapmıştır. Kendisine inanan bir köle dâhi olsa onu kurtarmanın mutluluğunu yaşamıştır.

Peygamberimizin Mekke’den Medine’ye hicretini de kendisine göre yorumlayan yazar, bu konuda şunları söylemiştir:

“Arabistan’ın birleşmesi yolunda fiili bir harekette bulunmak için kuvvetli taraftarlara yani bir dayanma noktasına ihtiyaç vardı. Bu dayanma noktası bulunursa elindeki manivelayı ona dayayarak, Arabistan âlemini yerinden oynatabilirdi. Hâlbuki Mekke’de bunu bulmak imkânsızdı. İşte bundan dolayıdır ki o, Mekke’de muvaffak olamamıştır. Biraz yukarıda izah ettiğimiz putçuluğun sefil akîdeleri ile siyasî ve medeni bir inkılâp artık yapılamazdı. Aynı zamanda Musâ veya İsâ dinlerinden birine dayanarak bunların tek Allah’a istinad eden bir din olmalarına rağmen büyük bir inkılâp hareketine geçilemezdi. Mekke’de belki biraz Yahudi biraz da Hristiyan var idi. Fakat onlarla bu iki dinden birini iltizam ederek bir harekette bulunmağa kalkmak bir şey

²⁹⁷ İbn Hişâm, Siret-i İbn Hişâm, s.79.

ifade edemezdi. Bu dinin ikisi de Arap karakterine uymuyordu; uysaydı Yahudi'si kalabalık olan Medine'de bir hareket vukua gelirdi. Muhammed bu yolda bir teşebbüse girişmiş olsaydı alelade bir Nasrani, bir Musevi veya bir hanif olarak kalırdı. Sonraları kendi yeni dinini vaazı neşre başladığı zaman Musevilik ve İsevilik'in kutsiliğini, semavi bir kitapla müeyyet olduklarını kabul etmekle beraber onlardan büsbütün ayrı bir yol tuttu. Çünkü Yehova yalnız Beni İsrail'in Allah'ı idi. İsevilik'in Allah'ı da İsa'nın aklından geçirmediği bir teslise dayanıyordu. Muhammed ise şekilsiz ve sembolsüz bir tek Allah'ın varlığını kabul ediyordu. Bu Allah, bütün kâinatın Halıkı idi; O'nun hükmü iradesinden dışarı hiç bir şey yoktu ve olamazdı. Yine bu Allah, her şeyden münezzehtir olduğu gibi oğul ve kızıdan da münezzehtir, doğmamış ve doğurmamıştı. (Hristiyan ve Müşriklere cevap) Hiçbir şey O'nun küfüvvü olamazdı. Nihâyet bu din İbrahim'in diniydi"²⁹⁸

Yazar yukarıdaki ifadeleri içeren kitabının bir başka bölümünde Hz. Muhammed'i; Hz. Âdem, Hz. Nuh, Hz. Musa, Hz. İsa gibi halkına sürekli mucize göstermeye çalışan biri olmaktan uzak ama kendinden önce gelen bu peygamberlere nâzil olan kitapları tasdik ve kabul eden biri olarak tanımlamaktadır. Kitabında Hz. Muhammed'in, bu peygamberlerin inananlarını da yanına çekmeye çalışarak Kur'ân da yer yer uzun yer yer kısa kıssalardan bahsetmesinde eski ve yeni dindarları aynı çatı altında toplama arzusunun²⁹⁹ olduğunu belirtir. Aynı kitabın farklı bir sayfasında Hz. Muhammed'in, diğer peygamberlere gönderilenlerle başarıyı sağlayamayacağını anlayarak yeni ve Arap toplumunun yapısına uygun bir din şekillendirdiğini ifade eder.³⁰⁰

VI. Tarih-i Nebeviyyeye Bakışı ve Değerlendirmeler

Kılıçzâde Hakkı'nın ilk dönem kaleme aldığı eserlerinde Tarih-i Nebeviyye'ye dair sadece hissi mucizeleri reddeden yaklaşımı göze çarpmaktadır. Bunlar elendiğinde geriye kalanın Peygamberimizin hayatı olduğunu dile getiren yazar, peygamberimizin insanlığa rahmet olarak gönderildiğini ve toplumun dünya - ahiret saadetini inşa ettiğini ifade etmiştir.

²⁹⁸ Kılıçoğlu, *Masallar-Efsaneler* s. 17 – 18.

²⁹⁹ A.mlf, *a.g.e.*, s.6-7.

³⁰⁰ A.mlf., *a.g.e.*, s.17

Yazarın ilk dönem Tarih-i Nebevi hakkındaki görüşlerini yansıtan yazılarını Düzcü Ebu Suad Efendi'ye reddiye niteliğinde yazdığı *Son Cevap* risalesinde görmekteyiz. Yazar bu risalede en faziletli din olarak İslâm'ı, en mükemmel peygamber olarak da Hz. Muhammed'i tanımlamakla birlikte hükümler bazında yeni düzenlemelerin gereksiniminden bahseder. Ayrıca yeni bir İslâm tarihi yazılarak Peygamberimizin yanlış anlaşılmalara ve yanlış itikâdlara mahal vermeyecek şekilde yeniden anlatılması gerektiğini şu sözleriyle açıklar:

“Tarih-i Nebi aynı zamanda bir tarih-i İslâm dâhi olacağından bu vesileyle bazı yeni hakikatlerin tulu ve zuhur edeceği ümidi olabilirdi. Bununla beraber günden güne terakki etmekte olan tahlili ve tenkidî itirazlar dolayısıyla yanlış itikâdlara ve yanlış anlaşılmalara meydan verilmiş olmamak için efkârı tatmin etmeyen bazı hadisâtı ve vakâ-i harikuladeyi usûl-i hâzıra-i fenne tevfiken şerh ve te'vil etmek mecburiyet-i kat'iyyesi de his olunmakta idi. Hülâsa bütün manasıyla yeni bir Tarih-i Hayat-ı Nebeviyye'ye ihtiyacımız kat'i ve âşikar idi.”³⁰¹

Müellif, ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, geçmişte Hz. Muhammed'e ve diğer peygamberlere atfedilerek onların eleştirilip yanlış anlaşılmalara sebep olabilen bazı olay ve hissî mucizelerin, günümüz bilimsel verilerine uygun olarak yorumlanmasını gerekli görmektedir. Bu durum, yeni bir peygamberler tarihi yazmaya olan ihtiyacı açığa çıkarmaktadır.

Kılıçzâde'nin Tarih-i Nebeviye hakkındaki ilk dönem görüşlerini Ekvamu's-Siyer kitabına yazdığı eleştirilerden anlayabileceğimiz için bu konunun ilk bölümünde yazarın *Son Cevap* adlı risalesinden alıntılarla mevzuyu açıklamaya çalışacağız.

Ekvamu's-Siyer adlı kitabın başında Peygamberlerden Hz. Muhammed'e devreden bir nurdan bahsedilmektedir. Bu nurun, Hz. İbrahim'in oğlu İsmail ile birlikte Kureyş kabilesine geçtiği ve temiz bir soy olması nedeniyle en son, Peygamberimizin babası Abdullah'tan eşi Amine'ye ondan da Peygamberimize geçtiğinden bahsedilir. Bununla birlikte Hz. Muhammed'in doğum hadisesini ele almadan önce Abdulmuttalib'in bir süre erkek çocuğu olmamasından dolayı Allah'a yalvarıp duada bulunduktan sonra doğacak bir erkek çocuğunu O'na -Hz. İbrahim gibi- adayacağını

³⁰¹ Kılıçzade, İtikâd-ı Bâtıla, s.109-110.

vaad etmesi üzerine cereyan ettiğine inanılan Abdullah'ın kurban edilmesi meselesi uzun uzun anlatılmıştır.³⁰² Kılıçzâde bu yazılanlara cevap vermek ve eleştirmek amacıyla şöyle demiştir:

“Hikâyenin tertibi nihâyet şu neticedeki hüküm için ise³⁰³ bir şey denilemez. Fakat maksat bu olmadığından, hikâyeyi dinledikten sonra biraz düşünmek mecburiyetindeyiz. Evvela insan Allah'ın yeryüzündeki halifesidir ve ona kendi ruhundan nefhetmiştir. Yani Allah'ın indinde insanın bir kıymeti vardır. Binaen aleyh onun kanının akıtılmasını istemez. Saniyen, bir lahza için kabul edelim ki Allah bu arzuda bulunsun. Fakat emrinde galip olan Allah'ın muahharan lağv etmesini hem de bu lağvın insanların cebir ve tazyikiyle olmasını nasıl kabul etmelidir? Maksad Abdulmuttalip'i tercübe etmek idiyse bu da zaittir. Çünkü Abdulmuttalip esasen bir dine tâbi değildi, putperestti. Allah'ın nazarında Hz. İbrahim gibi bir ehemmiyet-i mahsusası yoktu. Allah'ın indinde Abdulmuttalip diğer Araplar gibiydi.³⁰⁴ Binaen aleyh maslahatın tevil götürür yeri yoktur. Hazreti Peygamber ‘Ben et yiyen bir kadının oğluyum.’ buyurmuş, ister sahih ister gayr-i sahih olsun hadis bir kere Cenab-ı Nebiye atfedilince bir mana vermek lâzım gelmiştir.”³⁰⁵

Görüldüğü üzere Kılıçzâde Hakkı'nın yaptığı eleştiriler, genelde tarih-i nebeviyeyi hikâyeci bir üslupla anlatan tarza yöneliktir. Yazara göre bir Peygamberin yaşadığı özel olayı, Peygamber dedesi konumunda dâhi olsa Müslüman olmayan birine atfederek birebir benzetmede bulunmak aklın ilkelerine aykırı olmanın yanında vicdanen de kabul edilemeyecek bir meseledir. Yazar bu anlatılanların kesin bir şekilde kanıtlanmasını sağlayan delillerin olmadığını, olsa bile bu türden anlatımların hem inanç hem akıl yönünden sıkıntıları beraberinde getireceğini vurgulamıştır.

Kılıçzâde'nin bir başka eleştirdiği nokta, Peygamberimizin bebekliği ile ilgili ortaya atılan ve bir çocuğun gelişim kurallarına aykırı olan bazı hâdiselerdir. *Ekvamu's-Siyer*'de Peygamberimizin doğumundan sonraki acıktığı zamanlarda parmağını emdiği

³⁰² Düzelci, *Akvam-ı Siyer*, s. 17-28

³⁰³ Burada ‘neticedeki hüküm’den kastı bir insanın diyet bedelinin 100 deve olması gerektiğine dair olan hükümdür.

³⁰⁴ Hz. İbrahim örneğiyle olayı açıklamasının sebebi, Yusuf Suad'ın, Abdulmuttalip'in yaşadıklarını Hz. İbrahim'in İsmail'i kurban edişi olayına benzetmesinden kaynaklanmaktadır.

³⁰⁵ Kılıçzâde, *İtikâd-ı Bâtıla...*, s. 115-116.

ve onun mübarek parmaklarından süt aktığı anlatılmaktadır. Bunun dışında çok hızlı ve yaşlılarından çok daha erken bir şekilde geliştiği, serpildiği belirtilmektedir. Nitekim kendisinin beş ay sonunda yürüdüğünden, dokuzuncu aydan sonrada fasih bir şekilde yetişkin insanlar gibi rahat konuştuğundan bahseden nâşir, Peygamberimizin sütannesi olan Hâlîme'nin her yağmur duasına onu da alıp çıktığından ve bu süreçte Peygamberimizin her dışarıya çıkışında bir bulutun onu gölgelediğinden ve sıcaktan koruduğundan bahsetmektedir.

Yazar bu anlatılanlara tepkisini şu şekilde dile getirmiştir:

“Şimdi bütün bu anlatılan hikâyeleri ‘Ve len tecide li sünnetillahi tebdila’³⁰⁶ (Allah’ın sünnetinde hiçbir değişme bulamazsın) ve ‘Ene beşerun mislüküm’³⁰⁷ (Ben de sizin gibi insanım) âyet-i celileleri mucibince tefsir ve te’vil etmek müşkil değil, adeta gayr-i mümkündür. Bir nevzatın âlem-i şuhuda gelir gelmez ilk defa temas ettiği havadan müteessir ve müntehiç olarak ağlaması ve hatta aksırması kadar tabîî bir şey olamaz. Ve bu hal ne kadar tabîî ise teklîm etmesi (konuşması) o kadar gayr-i tabîîdir. Çünkü bir iş husule getirmek için makinenin ona kabiliyeti olması gereklidir. Bundan maade teklîm gibi bidâyeten (başlangıçta) mutlaka ta’lime muhtaç olan bir fiilin def’aten (aniden) husul-i istidâd³⁰⁸ edilmek –ve lev Peygamber için bile olsun- gayr-i mantıkîdir. Bahusus bu teklîmi sekiz-on yaşında bir çocuğun ancak söyleyebileceği uzun bir cümle olursa mesele büsbütün çatallaşır.”³⁰⁹

Yazar Peygamberimizin bebekken acıktığı zamanlarda parmağını emdiğini ve ondan süt aktığını bu şekilde beslendiğini söyleyenlere karşı da şu açıklamada bulunmaktadır:

“Parmaktan süt akması dâhi gayr-i tabîî bir keyfiyettir. Parmaktan ancak kan akabilir. Gerçi süt dâhi kandan başka bir şey değildir. Fakat meme gibi bir kimyahânede tahlile muhtaçtır. Maksat nebi-i sabiyi doyurmak idiyse bunların hiç birine hacet yoktu.”³¹⁰

³⁰⁶el- Ahzâb,33/62.

³⁰⁷el- Kehf, 18/110.

³⁰⁸ İstidâd: Doğrulama, alışma (kabullenme). Bkz: Devellioğlu, *a.g.e.*, s.455.

³⁰⁹ Kılıçzâde, *İtikâd-ı Bâtıla*, s.117.

³¹⁰ Kılıçzâde, *İtikâd-ı Bâtıla*, s. 118

Yazar Peygamberimizin iki aylıkken yürüdüğünü, sekiz-dokuz aylık olduğunda rahatça koşabildiğini, iki yaşında ise gayet gürbüz bir çocuk olarak ok atıp fasih bir dille konuşabildiğini yazan *Ekvamu's-Siyer* kitabındaki bu bilgilere eleştirisini şu şekilde devam ettirmiştir:

“Tıbben sabit olduğuna ve her vakit evlerimizde çocuklarımız üzerinde tecrübe ettiğimize göre en kuvvetli bir çocuk asgari sekiz-dokuz aylıkken kıyamı ve anne-baba gibi sehli ittihaz kelimeleri tehvin³¹¹ edebilir. Koşmak, konuşmak ve hele ok atmak gibi hareketleri bir hayli zaman sonra icra edebilir. İnsanlardan hiçbir farkı olmadığını beyân buyuran Nebi-i Kiramın çocukluk devirlerinin dâhi etfal-i saire (diğer çocuklar) gibi kazaen olmuş olacağına şüphe yoktur ki bu da, ale'l-ade ma'lum olan safahat dâhilinde vuku bulmuştur. Bir inkılab-ı azim vücuda getirmek istidadında yaratılmış olan bir vücud-u aliye'nin hal-i tıfletinin (çocukluğunun), etfal-i saireye(diğer çocuklara) mikyas(kıyas) olamayacağını herkes kabul eder. Çünkü o yüksek zekâ ve faaliyet-i ruhiye asarını(eserlerini) vaktinden evvel dâhi izhar edebilir. Burada iştibaha(şüphe) ve itiraza hiç mahal yoktur. Gayr-i tabîlikler Hazreti Peygamberi hiç yükseltmez. O'nun büyüklüğü ekmele(En mükemmel) bir insan olmasındadır.”³¹²

Kılıczâde, Peygamberimiz hakkında iddia edilen bu gibi açıklamaları, akla ve fenne aykırı olduğunu belirterek reddetmektedir. Bu nedenle de konu hakkındaki fikrini Ahzab suresinde belirtilen “Daha önce gelip geçenler hakkında da Allah'ın kanunu böyledir. Allah'ın kanununda asla değişiklik bulamazsın.”³¹³ âyetiyle delillendirmeye çalışmıştır. Âyeti incelediğimizde Allah'ın kanunları ve sünnetlerinin değişmez hüküm ve kaidelere bağlı olduğu açıkça zikredilmiştir. Yazara göre her şey Allah'ın sünnetince gerçekleşir. Onun sünneti ise kanunlarıdır. Bu kanunları, kâinatı yaratırken ortaya koymuş olan yaratıcı, asla onlara aykırı, onları bozacak şekilde hareket etmez. Çünkü bu onun büyüklüğüne aykırıdır. Ayrıca yazar, çocuk büyüten veya onların gelişimi hakkında bilgi sahibi olan herkesin, Peygamberimizin bebekliği ve çocukluğuna dair anlatılan bu vakıaları akla ve gelişime aykırı bulacağına inancının tam olduğunu ifade etmiştir. Kılıczâde'ye göre bu yazılanlar vasıtasıyla Hz. Muhammed'in ne şanı yücelir ne de örnek alınabilir. Çünkü onu yücelten, Kur'ân-ı Kerîm'in açıklayıcısı olması ve son

³¹¹ Tehvin: kolaylaştırma, basitleştirme. Bkz. Develloğlu, s.1063.

³¹² Kılıczâde, İtikâd-ı Bâtıla, s. 119.

³¹³ el- Ahzab Suresi, 33/62.

Peygamber seçilerek insanlara tebliğ vazifesiyle şereflendirilmesidir. Onun ulvi zekâsı ve tebliğ ettiği Kur'ân-ı Kerîm, onu yücelten ve farklı kılan en önemli iki esastır.³¹⁴

Müellifin Peygamberimizi doğru anlama amacına hizmet etme gayretiyle eleştirdiğini belirttiği *Ekvamu's-Siyer* adlı kitapta Peygamberimize atfedilen bir Cibril hikâyesi bulunmaktadır. Melekler hususuna da Hz. Cebrâil üzerinden değinen yazar, bu hususta önce yazılanları ele alıp, sonrada kendi görüşlerini zikretmiştir.

Ekvamu's-Siyer'de anlatılan ve Hz. Muhammed'e bu görevin verildiği karşılaşmaya göre Cebrâil, Hz. Muhammed'in mağarada aniden karşısına çıkmıştır. Bu nedenle Hz. Nebi korkuya kapılmış ve uzaklaşmak istemiştir. Ancak Cebrâil ona doğru yanaşarak okumasını istemiştir. Hz. Peygamberin okuma bilmediğini tekrarlaması üzerine onu boğazından tutup sıkarak kendi okuduğunu tekrarlatmıştır. Bu korkuyla dışarı çıkan Hz. Muhammed eve doğru koşarken ağaçlardan ve taşlardan selam sana ya nebi nidasını işittiği için daha fazla ürkerek ve kendisine kötü bir şeylerin zarar vermek istediğini düşünerek hızla eve doğru yola koyulmuştur.³¹⁵ Hz. Muhammed'in bu olaydan sonra evde yaşadıkları da Düzceli Yusuf Suad Efendi tarafından uzunca bir bölümde anlatılmıştır.

Yazar tüm bu anlatılanları eleştirmiş ve konu hakkında şunları söylemiştir:

“*Ekvamu's-Siyer*'de Cibril'e ithafen bir hikâye daha vardır: ba'de tahtim boğazından bir tutuş tutup sıkmıştır ki zat-ı pak-ı nebi çare bulamayarak buna ichada³¹⁶ yani necata medar ümidiyle ağlamaya başladı. Şurada fikir, hayretinden tevkifi mecbur olur. Çünkü Cibril'in önemli mevkisi, Allah katında ne kadar büyük olursa olsun mir'ad-ı İlâhî olan zat-ı celil-i nebeviyyeden pak dün olduğuna ve tebliğ-i vahiyde ve vazifesi alelade bir yaverin vazifesinden ileri geçemeyeceğinden binayen öyle hilaf-ı edeb-i mütecavizane bir surette hazreti nebi-i ikramın boğazından tutup ihnak(boğmak) edecek surette, şiddetle sıkması hoş görülecek bir hareket değildir. İşte bu gibi masallar ki 'Muhammed bir isterikti' diyen muhalif-i Nasaraya (Hristiyan müelliflere) cesaret veriyor. Ve müellif-i İslâmiye'dir ki buna sened izhar ediyorlar. Zira hakikatte bu gibi

³¹⁴ Kılıçzâde, İtikâd-ı Bâtıla, s.119.

³¹⁵ Düzceli,, a.g.e, s.304-308.

³¹⁶ İchad: Son derece eleme, kedere, sıkıntıya uğratılma, uğratma. Bkz: Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Lügat.*, s.407.

hâlât yani boğulacak gibi boğaz sıkılmak ve onunla beraber ağlamak, düşüp bayılmak hep isteri illetine dūçar olanlarda görülür.”³¹⁷

Bu şekilde hikâye edilen ilk buluşmaya göre yazar Cebrâil’in, Peygamberimize görevini tebliğ etmek üzere gönderilmekten ziyâde sanki daha çok korkutmak maksadıyla gelmiş gibi gösterildiğini dile getirmiştir. Kılıczâde işte bu noktada anlatılanların, edep kurallarına aykırı düştüğünü belirtmiştir. Ona göre görevlerine bakıldığında Cebrâil de Hz. Muhammed de elçidir. Bir elçinin diğer bir elçiye verebileceği, ancak söyleneni iletmeektir. Yazara göre Allah tarafından özel seçilmiş bir kula yine Allah tarafından özel görevlendirilmiş bir meleğin bu şekilde bir muamelede bulunması, aslında ekmel olduğu için bu göreve nail olan bir insanın acziyetine işaret eder. Yine seçilmiş olan bu insanın meleğin karşısında ağlaması aynı duruma sebebiyet verir. Allah katında Cebrâil’in görevi ne kadar önemli, ehemmiyeti ne kadar çok olursa olsun tebliğ-i vahiydeki vazifesi sadece nakletmek ve Allah ile onun seçtiği râsulü arasında köprü vazifesi görmektir. Bunun haricinde, tebliğ görevini ifa edecek olan Hz. Muhammed’i, boğazından tutup sıkarak onu zor durumda bırakması, edep kurallarına aykırı, aynı zamanda aklen ve vicdanen hoş karşılanamayacak bir harekettir.³¹⁸ Ayrıca bu anlatımlar sebebiyle Hristiyan müelliflerin Peygamberimizi bir ruh hastası olarak değerlendirdiğini belirten Kılıczâde’ye göre insanın boğazından tutup sıkıldığını hissetmesi, ağlaması, düşüp bayılması isteri hastalığına yakalandığının göstergesidir. Bu yüzden İslâm dinini de Hz. Muhammed’i de, bu anlatıların dışında tutmamız gerekmektedir.

Ekvamu’s-Siyer’de anlatılan Cebrail ile Hz. Muhammed arasında geçen başka bir mevzuda Hz. Muhammed’in ilk ayetler indikten sonra Hira mağarasında inzivaya çekildiği, Cebrailin kendisini belli etmeden üç kez Peygamberimize seslendiğinin anlatıldığı olaydır. Buna göre Hz. Muhammed her defasında etrafta kimseyi göremediğinden murakabeye devam etmiştir. Sonunda Cebrail “ Kalk ya Muhammed ben Cebrailim” diyerek Peygamberimizin kendisini takip etmesini istemiştir. *Ekvamu’s-Siyer* kitabının ifadeleriyle Cebrail, Safa ile Merve arasında asıl suretiyle şu şekilde görülmüştür:

³¹⁷ Kılıczâde, *Son Cevap* s. 121 – 122.

³¹⁸ A.mlf., *a.g.e.*, s.123-124.

“Cibril, Safa ile Merve arasında geldiği anda öyle bir şekilde görünmüştür ki; ayakları yerde, başı semadaydı. O anda cenahlarını açıp mağriple maşrık arasının tamamını doldurmuştu. Ayakları sarı, kanatları yeşildi. Çehresi parlak, yüzü nurani, dişleri beyaz idi. Saçları kızıl rengindeydi. İki gözü arasında ‘La İlâhe illallah Muhammeden Rasulullah’ mühür idi. İş bu şekil ve şemail, mucib-i havf ve hiras olduğu halde Hz. Mustafa: ‘Men ente Rahimekellah (Allah sana merhamet eylesin sen kimsin?) diyerek Cebrâilin, kendisini tanıtmamasını ondan istemiş ve yaratılanlar arasında ondan daha büyük ve güzel bir yüze sahip başka bir mahlûkat görmediğini dile getirmiştir...”³¹⁹

Kılıczâde Hakkı bu noktada tenkidine şu şekilde başlamaktadır:

“Cidden korkutucu bir şekil... Halbuki Cebrâil’in vazifesi Hz. Nebi’yi korkutmak ve korkudan bayıltmak değil belki taraf-ı İlâhiden telakki ettiği bazı evamirin tebliğinden ibaretti. O halde bu kadar teklife ve hilaf-ı fitrat bir şekle girmeye hacet yoktu. Bundan başka insan *Ekvamu’s- Siyer*’deki bir tavsif-i Cebrâil karşısında bulunduğunu bilmeseydi -kabul olunan renklere göre- mukarrebinden bir melek değil, bir Hint papağanı tasvir ediliyor zanneder. Bu kadar gayr-i tabiî şeylerin bir araya geldiğini kabul ettikten sonra şemse ve belki ondan da yüksek olan ecrama me’³²⁰ olan bir azimu’l- heykel İlâhî meleğin Hz. Nebi’ye –ki birbirlerine nispeti güneşle ayın birbirine nispeti gibi bile değildir- sözünü iştirtirmiş olmasını kabul etmek artık zaruret hükmünü alır. İnsan bir bu hikâyeyi gözünün önüne getiriyor bir de ‘Allah benimle beraberdir.’ celse-i ulviyesini tasavvur ediyor da cehaletimize payan (sınır) olmadığına karar vermekte muzcer kalıyor.”³²¹

Yazarın burada üzerinde durmak istediği husus, din adına anlatılanların, aklın nuruyla yıkanması gerektiğine olan inancıdır. Müellife göre bir dinin güçlü ve yıkılmaz olması arzu ediliyorsa, bu dinin öğretilerinin akla ve bilime uygunluk göstermesi gerekir. Bunların dışında kalan her öğreti dini yüceltmekten ziyâde onun değerini alçaltır. Hatta bununla da kalmayarak örnek verdiği üzere o dini tebliğ ile yükümlü olan üstün insan hakkında düşünülmesi yakışık almayan inançlara veya kanaatlere sürükleyebilir. Bu nedenle din hakkında söylenecek ve yazılacak her şeyin sıkı bir

³¹⁹ Düzceli, *a.g.e.*, s.306-307.

³²⁰ Me’³²⁰ haz: Bir şeyin alındığı çıkarıldığı yer, kaynak. Bkz. Devellioğlu, s.602.

³²¹ Kılıczade, *Son Cevap*, s.122-123.

incelemeden geçmesi şarttır. Bu yüzden yazara göre eldeki bütün tarih-i nebevi eserlerinin yeniden güncellenmesi zaruret arz etmektedir.³²²

İslâm tarihi eserleri içerisinde ana kaynak olarak zikredilen pek çok eserde, yer yer Kılıçzâde'nin eleştirdiği hususlar aktarılmıştır. Sönmez Kutlu'ya göre gerek *Târih-i Tâberi*'de gerek *Siret-i İbn Hişâm*'da gerekse İbn Sâ'd, İbn Esir, İbn Cevzi, İsfahâni gibi şahsiyetlerin eserlerinde bu türden aktarımlar mevcuttur. Ancak bu anlatımların haberî sağlamlığı da ele alınmış ve okuyucuya bilgilendirme olarak aktarılmıştır.³²³

Bu türden anlatımların İslâm tarihi kaynaklarında yer almasının sebepleri, derin bir araştırma konusudur fakat elimizden geldiğince kısaltarak bu konuya değinmek isteriz. Peygamberimize atfedilen bu anlatımlar, bazen inananların iyi niyetlerinden bazen ise Hz. Muhammed'i diğer din mensuplarına karşı üstün gösterme, böylece onun hakkında ortaya atılan itirazlara cevap verme amacından kaynaklanmaktadır.³²⁴

Hz. Muhammed'in hayatını anlatan eserler incelendiğinde genel olarak en fazla abartılı anlatımların ve mucize türünden rivâyetlerin Peygamberlikten önceki döneme ait olduğu görülür. Bu konuda rivâyet çokluğunda ikinci sırayı Mekke dönemi eserleri takip ederken son sırayı Medine dönemi rivâyetleri almıştır. Bu durum dikkate alındığında şöyle bir akıl yürütme yapılabilir: Müslümanlar tarafından her anı en fazla gözlemlenen dönem olan Medine döneminde bu türden anlatımların azalmış olması, en az bilinen dönem olan Peygamberlik öncesinde ise zirveye çıkması aslen aktarılan rivâyetlerin daha çok boşluk doldurmaya yönelik olduğuna işaret etmiş olmaktadır.³²⁵

Hz. Muhammed'in kendisi için zikredilen bu türden aktarımlar için düşüncesini yine kendi sözlerinden anlamak mümkündür. "Allah'ın Peygamberleri arasında üstünlük yarışına girmeyiniz."³²⁶ "Hristiyanların Meryem oğlu İsâ'ya yaptıkları gibi siz de bana

³²² Kılıçzâde, *Son Cevap*, s.124-125.

³²³ Sönmez Kutlu, "Hz. Peygamber'i Anlamada Tarihsel Muhammed ile Menkıbevî Muhammed'i Birbirinden Ayırmanın Önemi", *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Çorum, 2007, s.35-37.

³²⁴ Kutlu, *a.g.e.*, aynı yer.

³²⁵ Mehmet Azimli, "Olağanüstü Anlatımlar Arasında Hz. Peygamber'i Anlamak", *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Çorum 2007, s. 59.

³²⁶ Buhari, *Ehdisü'l- Enbiya*, 31.

mübalağalı medihlerde bulunmayın.³²⁷” bu sözler kendisinin bu konuda ne derece hassas olduğunu da bizlere kanıtlamaktadır. Yine Kur’ân-ı Kerîm’de: “...De ki ben de sizin gibi bir insanım fakat bana İlâhınızın bir tek İlâh olduğu vahyediliyor...”³²⁸ “Ey Rabbimiz! Onlara kendi içlerinden bir Peygamber gönder. Onlara âyetlerini okusun kitabı ve hikmeti öğretsin. Onları her türlü kötülükten arındırsın. Şüphesiz ki sen Azîmsin, Hakîm’sin.”³²⁹ gibi âyetlerde açık bir şekilde Hz. Muhammed’in insani yönüne değinerek dikkate almamız gereken hususun bu olduğu vurgulanmaktadır. Buna rağmen Hz. Muhammed’i gerek risâletinden önce gerekse sonrasında olduğundan çok farklı görme ve gösterme gayret ve çabası hiçbir zaman azalmamıştır. Bu ve benzeri rivayetler, siyer, şemâil, delâil, hasâis edebiyatının en mühim kaynaklarından olmuştur. Anlaşılan odur ki Müslümanların önemli bir kısmı Hz. Muhammed’in kâmil bir insan olmasıyla, üstün ahlâkı, temiz ruhu, kuvvetli imânı, Allah adına her şeyini feda edişi, yerine getirmeye çalıştığı büyük göreviyle ortaya çıkan olgunluğu ile yetinmeyerek, onun Peygamber oluşu ve Allah tarafından seçilmesine farklı gerekçeler bulma ve bu kutsal görev için bazı ön belirtiler tespit etme gayretine düşmüşlerdir.³³⁰

Hz. Muhammed’in abartılı aktarımlarla sunulmuş olmasındaki diğer bir neden olarak insanoğlunun fitratında bulunan, lider ittihâz ettiği ve sevdiği insanı yüceltmek duygusunun var olması da sayılabilir. İnsan psikolojisi önder olarak kabul ettiği insanı kendisinden farklı ve üstün görme eğilimi taşır. Bu türden anlatıların, Hz. Muhammed’in hayatında çokça zikredilmesinde bu bilincin de payı büyüktür. Kaynaklarda bu türden aktarılan rivâyetler onu önder olarak kabul eden bazı Müslümanların hoşuna gidip, gönül okşayıcı olabilir. Ancak bu durum, Hz. Muhammed’i daha kolay örnek almamızı sağlayan insanî boyuttan uzaklaştırarak örnek alınamayacak konuma götürür. Netice itibarıyla bu türden örnekler, Hz. Muhammed’in gerçekliğiyle resmedilmesine büyük engel teşkil etmektedir.³³¹

Mehmet Sait Hatipoğlu’na göre Kur’ân-ı Kerîm’de Peygamberleri ele alan âyetler incelendiğinde Hz. Muhammed haricindeki diğer Peygamberlerin yer yer hissi

³²⁷ Buhari, Ehadisü’l- Enbiya, 48.

³²⁸ Ef- Fussilet, 41/6.

³²⁹ El- Bakara, 2/129.

³³⁰ Apak, a.g.e, I, s.128.

³³¹ Azimli, a.g.m, s.56.

mucizeleri söz konusu edilirken³³² onun hakkında tabiatüstü özelliklere hiç yer verilmemiştir. Peygamberi gerek beşerî yönden gerekse nübüvvet yönünden anlamanın ilk yolu Kur’ân-ı Kerîm’e müracaat etmektir. Çünkü Kur’ân-ı Kerîm, İslâm dininin ana kaynağıdır.³³³ Bir diğer husus ise, Kur’ân’da yer almayan ve Hz. Muhammed’e nispet edilen gerek Peygamberliğinden önceki gerekse sonrasındaki tabiatüstü aktarım ve olayların muteber hadis kaynaklarında zikredilmemiş olmasıdır. Hz. Muhammed’in Peygamberliğini ilan ederken aktarılan bu türden bilgilerin hiç birisi risâleti adına bir delil olarak kullanılamaz.³³⁴ Sönmez Kutlu’ya göre Hz. Muhammed’i beşer konumundan sıyrıp aktaran bu türden anlatılar, onun tarihi bir şahsiyet olarak doğru değerlendirilmesini de imkânsız hale getirmektedir. Oysa Hz. Muhammed, dünya tarihine yön vermiş en iyi bilinen şahsiyetlerdendir. Onun soyu, çocukluğu, gençliği, evliliği, ailesi, çocukları, peygamberliği, hayatı, ahlâkı, İslâm’a daveti, Mekke ve Medine dönemi, antlaşmaları, bey’atları, savaşları, tartışmaları, üzüntüleri, sevinçleri ve hayatıyla ilgili diğer pek çok ayrıntı, tarihi kaynaklar ve vesikalarla bize ulaşmıştır. Ancak hayatıyla ilgili bu zengin tarihi dokümana, pek çok menkıbevi anlatılar, gerçek olmayan olaylar eklenmiştir. Kutlu, Hz. Muhammed’i anlama konusundaki tarihsel doküman ve ona yapılan ilave sorununu, Davenport’tan aktardığı şu ifadelerle desteklemektedir:

“Meşhur Peygamberlerle fâtiher arasında, hayatının tarihi, Hz. Muhammed’in tarihi gibi, en ince ayrıntılarına kadar en doğru ve en vesikalî şekilde kayıt ve zabıt olunan bir kimse gösterilemez. Gerçi Hz. Muhammed’in tarihini, Asyalı yazarların mübalağalarından ayırdığımız zaman geride kalan olaylar sadece gerçektir.”³³⁵

Kutlu’ya göre Hz. Muhammed’in anlaşılmasının önündeki asıl engel, onun hakkında oluşturulan yalan isnatlar, mübalağalar, menkıbevi ve efsanevi haberlerdir. Bu sebeple onun hayatını anlamaya çalışırken bu geniş rivâyet malzemesine karışan efsanevi veya menkıbevi Hz. Muhammed tasavvuruna kaynaklık eden rivâyetler

³³²Hz. Süleyman ile ilgili: Neml27/16-40; Enbiya 21/81-82; Sebe 34/12. Hz. İsa ile ilgili: Âli imrân 3/45,46,49; Maide 5/110-115; Meryem 19/16-33,36; Hz. Musa ile ilgili: Â’raf 7/133; Neml 27/12; Şuara 26/ 32-46, 60-66.

³³³ Mehmet Sait Hatipoğlu, *Müslüman Kültürü Üzerine*, Kitabiyat Yay, Ankara 2004, s.145-146.

³³⁴ Mehmet Sait Hatipoğlu, “Hz. Peygamberi Yanlış Anlama Tezahürleri”, *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, sy.2, Ankara 1986, s. 8-12.

³³⁵ Kutlu, *Hz. Peygamber...*, s.34.

konusunda son derece dikkatli olmak gerekmektedir. Bu rivâyet malzemesinden hareketle, iki ayrı Hz. Muhammed tasavvuru karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan birisi, beşer olan ve yaşamış Hz. Muhammed tasavvuru, diğeri ise, yüceltilen, efsaneleştirilen, menkıbevî bir şahsiyete büründürülen Hz. Muhammed tasavvurudur.³³⁶

Kılıczâde'ye göre Hz. Muhammed'i tanıtırken öncelik verilmesi gereken nokta – yukarıda ismi geçen yazarların da dile getirdiği gibi- onun da bizler gibi insan olduğu gerçeğinin açıklanması yani beşerî yönüne öncelik verilmesidir. Bununla birlikte bizlerden farklı olan tarafının, onun üstün zekâsıyla birleşen vahye muhatap olma meziyeti olduğu gerçeğini de kabul etmek gerekmektedir. Bu noktadan bakıldığında onun hayatına ve yaşayışına dair anlatılanların tüm şüphe ve gayr-i mantıki olaylardan kurtarılması gerekir.

Kılıczâde'ye göre Peygamberlik müessesesi, insanları uyarmak maksadıyla kurulmuş ve düzenlenmiş bir müessesedir. Bu nedenle o müessesenin başına geçen kişiyi öncelikle insan olarak kabullenip sindirmek gerekir. Çünkü bir insanı en rahat yine bir insan anlar, bir insanın hislerine en rahat yine bir insan tercüman olabilir. Bu şekilde Peygamberi kabullenmenin daha kolay olacağı açıktır. Müellif bu dönemde Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul ettiği için diğer insanlar için de bu kabülü anlaşılır kılmaya çalışmaktadır. Ancak Cumhuriyet dönemi sonrasında kaleme aldığı “Ulu Peygamberlere Yazmakta Tecrübe-i Kalem serisi ve Masallar ve Efsaneler” kitabında ilk dönem görüşlerine taban tabana zıt bilgiler bulunmaktadır.

Hz. Muhammed'in doğumu ve nesebi hakkında yazar, O'nun bir Arap olduğuna kesin olarak inandığını dile getirmektedir. Çünkü konuştuğu dil Arapça'dır ve Arapça'yı en fasih haliyle konuşmuştur. Edip ve edebiyat itibarıyla de en yüksek tabakadan olduğu anlaşılmaktadır. Bu hususta Hz. Muhammed'in münferit bir yapısı olduğunu vurgulayan Kılıczâde, onun hakkında yapılan çalışmaların, ölümünden en az elli yıl sonra başladığını dile getirmiştir.³³⁷ Zira bu bakış açısından hareketle onun, pek çok âlimin zikrettiği şekilde bir Peygamber imajından farklı söylemler ortaya koyduğu da yazdıklarından anlaşılmaktadır.

³³⁶ Kutlu, *a.g.e.*, s.35 .

³³⁷ Kılıczâde, “Ulu Peygamberlere...”, *HF.*, sy:321, 17 Temmuz 1930, s.2.

Hız. Peygamberin sadık dostları olan sahabilerin tamamen bu dünyaya veda etmiş olmaları, Kılıçzâde'nin deyimiyle pek çok araştırmacıyı, onun hayatına dair yazılanlarda büyük zorluklarla karşı karşıya bırakmıştır. Hatta Hız. Muhammed'in hayatını konu edinen tarih-i nebevi, siyer ve meğazi türündeki eserlerde Peygamberimizin hangi gün ve hangi ayda doğduğuna dair ittifak olmadığını dile getiren müellif, ortaya atılan doğum tarihinin, sadece bir uydurmadan ibaret olduğunu söylemiştir. Ayrıca Hız. Muhammed'in babası olarak anılan 'Abdullah' adlı şahsın varlığına dair hiçbir yerde bir kaydın olmadığını belirten yazar bu ismin babası bilinmeyen çocuklarla ihtida etmiş olanlara verildiğini dile getirmiştir.³³⁸

Müellife göre babasını tanımayan daha doğrusu babasının kim olduğunu bilmeyen bu nedenle babasına çok önem vermeyen Hız. Muhammed, defalarca Mekke-Medine yolu üstünde bulunan annesinin mezarını ziyaret etmiştir. Ancak babasının mezarını ziyaretiyle ilgili annesiyle çıktığı yolculuk harici herhangi bir ziyaretten bahsedilmemiştir. Kılıçzâde'ye göre kendisini babasına nispet etmekten ziyâde annesini önceleyen İslâm Peygamberi'nin kendisini annesine veya dedesine nispet edecek şekilde tanıtması onun babasının olmadığını da kanıttır.³³⁹

Ayrıca Hız. Muhammed'in – daha önce s.122'de belirttiğimiz üzere- Abdulmuttalip'in kölesi veya evlatlığı olabileceğini³⁴⁰ vurgulayan yazar bu hususu şu sözleriyle delillendirmektedir:

“Muhammed'in Abdulmuttalip'in ailesinin kölesi olmasa bile evlatlığı olduğuna hükmetmek zaruret olur... Ayrıca bu zannı kuvvetlendiren bir durum daha vardır; Hatice, Muhammed ile evlenmeyi kararlaştırdığı ve usulen müsaadesini almak için bu emelini babasına açtığı zaman ihtiyar Huveylid buna itiraz etti ve Ebû Talib'e şu cevabı verdi: 'Benim kızımı Kureyş'in bütün uluları istedi, vermedim. Bir yetime, bir dervişe nasıl vereyim ki o kızımın sermayesi ile geçiniyor.' Ebu Talib buna cevap vermiyor, ancak kafasına bu fikri sokmuş bulunan Hatice bir hileye müracat ediyor ve bu izdivacı,

³³⁸ A.mlf., a.g.m., s.2.

³³⁹ Kılıçzâde, "Ulu Peygamberlere...", HF., sy:321, s.2.

³⁴⁰ Kılıçzâde, "Ulu Peygamberlere...", sy:321, s.2.

babasına fazla şarap içirerek sarhoş ediyor ve ağzından muvafakat sözü alıyor, nikâhları hemen orda icra olunuyor.”³⁴¹

Yazara göre “Hz. Muhammed, Hz. Hatice ile evleninceye kadar refah yüzü görmemiştir. Belki de tam doymuş olarak bir kere dâhi sofradan kalkmamış; bu nedenledir ki bu fakru zaruret hali onun ruhunda da hastalıklara sebep mutlaka teşkil etmiştir. Kendisi elde ettiği bu makama ulaşmak için çok az bir ücretle çobanlık yaptı, süs ağaçları dikti ve çobanlık yaparken bunu hiçbir utanç duymadan dile getirdi. Ama büyük ruhlu insan hiç dilenmedi, çalıştı ve hayatını kazandı. Eğer Mekke bir sanat memleketi olsaydı, Muhammed de İsâ gibi marangozluk etmekten çekinmezdi. Zira bu işler mukadder olan büyük mevkiye ulaşmak için birer engel değil vasıtaadır.”³⁴²

İnsanın zamana mekâna ve şartlara göre kendisine bir çalışma sahası kurması, her insanın yapabileceği tarzdan bir durumdur ve nitekim olması gereken budur. Ancak fakru zaruret halinin insanın ruhunda hastalıklara sebep olabileceğini iddia etmek psikoloji kurallarına aykırıdır. Zira engellemeler insanın azmini artırır veya kırar. Hz. Muhammed’in tüm yaşadıklarına rağmen çalışmaktan vazgeçmeyip, dilenmeyi seçmemesi onun direnmeyi seçtiğinin, azmini artırdığının delilidir.

Müellif İslâm’ın kuruluş süreci ve siyer kitaplarının ortaya çıkışı hakkında şu sözleri dile getirmiştir: “Sünniler, Emevi ve Abbasi hanedanlarını iktidar mevkiinde tutmak, Şiiler ise saltanat hakkının İmam Ali ile evladü ahfadına ait bulunduğuna halkı inandırmak için binlerce hadis uydurmuşlardır. İşte bütün bu hadis tezgâhlarının çalıştığı ve aradan yarım asır geçtiği sıralardadır ki Muhammed’in hal tercümesi yani siyerler yazılmaya başlanmıştır. Şurasını da hatırdı tutmalıdır ki İslâm’ın nasıl kurulmuş, nasıl yürümüş ve nasıl tekemmül etmiş olduğunu bütün safahatını ve kanlı vakalarını bilen en güzide ashabın hemen hepsi, dâhili (Ridde) muharebelerinde, İran ve Bizans fütuhat harplerinde telef olmuşlardır. Bunlara bakarak birçok tarihi vaka ve hakikatlerin unutulmuş veya meydandan kaldırılmış oldukları düşünülebilir.”³⁴³

³⁴¹ A.mlf., a.g.m., *HF.*, sy 322, 24 Temmuz 1930, s.2.

³⁴² Kılıçzâde, “Ulu Peygamberlere...”, sy:325, s.2.

³⁴³ Kılıçzâde, *Masallar-Efsaneler*, s.6.

SONUÇ

“Kılıçzâde Hakkı’nın Nübüvvet Görüşü” adlı tezimizde Kılıçzâde adıyla meşhur olmuş İsmail Hakkı’nın (1872-1960) nübüvvet hakkındaki düşünceleri, yayın hayatı içerisinde aktarmış olduğu yazılarından hareketle ele alınmaya çalışılmıştır. Kendisinin *İçtihad* mecmuâsındaki yazıları daha sonra *İtikâd-ı Bâtılaya İlân-ı Harb* başlığı altında eser haline getirilmiştir. Ayrıca Düzceli Yusuf Suad’ın *Ekvamu’s- Siyer* adlı kitabına ve nâşirine yönelik *Son Cevap* adlı risaleyi kaleme almıştır. Bu iki eseri haricindeki tüm yazıları, gazete mecmuâları ile sınırlıdır. Yazarın çalkantılı yayın hayatı içerisinde farklı gazetelerde yazılarına devam etmiş olması, nübüvvet konusunda zikrettiği görüşlerinin bir çatı altında bütüncül olarak incelenebilmesini zorlaştırmıştır. Bu husustaki görüşlerini imkân nisbetinde yazılarının tarihlerini dikkate alarak incelemeye ve fikirlerinde meydana gelen değişimleri ortaya koymaya çalıştık. Kılıçzâde’nin gerek nübüvvet gerek İslâm dini hakkındaki görüşleri, tarihi sıralama dikkate alındığında oldukça farklılık arzmektedir. Yazarın yayın hayatı boyunca düşüncelerinde geçirdiği değişimlere bizzat kendi yazılarıyla tanık olunmuştur. Her ne kadar tüm yazılarına ulaşmak mümkün olmasa da elimizdeki kaynaklar dâhilinde, geçirmiş olduğu fikrî değişimi anlatmak maksadıyla tezimizin başında onun yayın hayatı üzerinde detaylı bilgi verilmiştir.

Kılıçzâde, pozitivist felsefenin etkisi altında yetişmiş ancak İslâm kültürü ile Batı’nın materyalist anlayışı arasında sıkışmış ve bunları birleştirme yolunda düşüncelerini şekillendirmiş Batıcı bir yazardır. Asker olması yanında politik yönünün de bulunması ve bununla beraber her ne yaparsa yapsın yazarlığı bırakmamış olması, düşüncelerini aktarma konusundaki ısrarcı tutumunun açık bir kanıtıdır. Yazılarında yönetim, askeriye, tıp, içtimai meseleler, dini konular, kadın, eğitim ve öğretim vb. alanlardaki görüşlerini sunması, onun çok yönlü kişiliğine de bir işarettir.

Yazarın nübüvvet hususuna dair düşüncelerini ilk defa dile getirdiği *İçtihad* mecmuâsında, ilerleyen yayın hayatı süresince dine dair düşüncelerini de detaylı bir şekilde ele aldığını görmekteyiz. *İçtihad* mecmuâsındaki yazılarında, daha çok Batıdaki gelişmelerin yakından takip edilmesi gerektiğini, İslâm’ın en yüce din, Hz. Muhammed’in ise insanlık tarihinde gelmiş ve gelecek tüm insanlar arasında en ulvi

özelliklere sahip kişi olduğunu dile getirir. Kendi deyimiyle dini yozlaştıran softalara karşı savaş ilan ettiğini ve kılıcının da kalemi olduğunu ifade eder. Bu yaklaşımı ve yazılarında softa-derviş benzetmesi ve sahte âlimler diye nitelendirdiği eski usûl medrese âlimlerine karşı takındığı sert üslubundan ötürü kendisine Kılıçzâde ünvanı verilmiştir. Bu ünvanla adı pek çok gazete ve dergide zikredilen yazarın *İctihad* mecmuâsındaki yazılarının dikkatlice incelenmesi düşüncelerini anlayabilmemiz açısından önem arz etmektedir. Kendisi bu gazetede ele aldığı dine dair her görüşünde; İslâm'ın özünde terakkinin bulunduğunu, Hz. Muhammed'in ise toplumu şekillendiren ve içerisinde bulunduğu toplumun terakkisini sağlamakla beraber tüm dünyayı aydınlatan yüce bir şahsiyet ve seçilmiş bir Peygamber olduğunu dile getirmiştir. Bununla birlikte terakki için eğitimde, ekonomide, askeriyede yapılması gerekenlere de yazılarında yer verir. Kadınların eğitimi, örtünme, kılık kıyafet serbestiyeti gibi hususlarda detaylı olarak düşüncelerini açıklamaya çalışır. Bunların yanında İslâm tarihi yazıcılığı konusunda da fikir beyân ederek yeni bir siyer yazımının gerektiğini vurgular. Kılıçzâde'nin ilk dönem eserlerindeki ana tema, Allah'ın Hz. Muhammed gibi dâhi olan seçilmiş bir peygamberle İslâm'ı bize gönderdiği, ancak İslâm'ın zamanla cahil ulemâ tarafından toplum hayatından uzaklaştırılarak, akl-ı selim insanların inkârına sebep olacak şekilde anlaşıp, aktarıldığı; bu sebeple de yeniden yapılandırılmaya ihtiyaç olduğu ve özüne dönmesi gerektiğidir. Ancak kendisinin ilerleyen zaman dilimlerinde yazarlık yaptığı *Hürriyet-i Fikriye*, *Hür Fikir* ve *Kocaeli Gazetesi*'ndeki yazılarını incelediğimizde bu düşünce çizgisinden oldukça uzak görüşler kaleme aldığı dikkat çekmektedir. Bu sebeple yazarın zamanla değişen düşüncelerinden ötürü yazılarını ilk dönem (Cumhuriyet öncesi), ve ikinci dönem (Cumhuriyet dönemi) olarak tasnif etmek mümkündür.

Nübüvvet hakkında ilk dönem yazılarına baktığımızda, nübüvvetin vehbî, yani Allah tarafından seçilmiş özel kullarına verilen yüce bir görev olduğunu vurgulamıştır. Ona göre bu görev beşerîyet içerisinde bu sorumluluğu yüklenebilecek yüce şahsiyetlere özel olarak verilmiştir. Bu şahsiyetlerin yegane görevi, Allah'tan aldıkları emirleri insanlara tebliğ ederek insanların dinî ve içtimaî hayatını düzene sokmaktır. Bu yüce insanlar kendi hayatlarında göstermiş oldukları yaşam tarzı ile onları takip edenlere de en güzel örnek olmuşlardır. Kılıçzâde'ye göre Peygamberler arasında en

güzel örnekleri kendi hayatı içerisinde barındıran Hz. Muhammed, seçilmiş en yüce Peygamberdir. Onun yaymış olduğu din en yüce dindir ve terakkiden yana olan insanlığın yegane çözümüdür. Her şeyde tekâmülün olduğunu belirten yazarın, İslâm'ın kendi içerisinde terakkiyi yaşatan en ekmel din olduğunu vurgulaması, onun ileride tüm insanlığın dini olacağına dair inancını dile getirmesini sağlamıştır. Medrese âlimleri hakkındaki ağır ithamlarından dolayı, *İçtihad* mecmuâsındaki yazılarına ara vermek zorunda kalan müellif, birkaç kez gazetenin yayın hayatına ara vermesine de sebep olmuştur. Kılıçzâde, İslâm'ın en yüce din, Hz. Muhammed'in ise beşerîyetin gördüğü en yüce şahsiyet olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte İslâm dünyası içerisinde yazılan pek çok eserin ilerlemeden ziyâde gerilemeye sebep olduğu, içtihad kapılarının kapatılmaması gerektiği, şimdiki medrese âlimlerinin terakkiden yana olmadığı ve İslâm'ı sahte hikâye ve hurafelerle bozduğu yönünde yapmış olduğu açıklamalar, dönemin pek çok medrese âlimi tarafından kendisinin eleştirilmesine ve idari mercilere başvurularak yazılarını kaleme aldığı gazetenin bir süre yayın hayatına ara vermesine sebep olmuştur.

İçtihad mecmuâsındaki yazılarının ardından Celal Nuri İleri'nin kurmuş olduğu *İleri* gazetesinde yazılarına devam etme kararı alan Kılıçzâde'nin bu gazetenin de kapatılması üzerine *Hürriyet-i Fikriye* gazetesinde yer alan yazılarına rastlamaktayız. Ancak aynı gazetenin devamı niteliğinde olan bu yeni gazete de kapatılınca *Serbest Fikir* gazetesi açılmış ve yazılarına burada devam etmiştir. Çok kısa bir süre sonra bu gazete de kapanmıştır. Dönemin hükümeti, bu gazetelerde yer alan sert açıklamalar sebebiyle gazetelerin kapatma kararlarını hızlı bir şekilde uygulamıştır. Zirâ bu gazetelerdeki pek çok yazıda hükümetin başarısızlığı, İslâm'ın, Batı'nın ilerici anlayışı karşısında eridiği ve yetersiz kaldığı, yozlaştığından bahsedilmiştir. Bu süreç içerisinde müellifin yazılarına baktığımızda, önceki yazılarına nispetle gerek üslubunun gerekse düşünce çizgisinin değişmiş olduğunu görmekteyiz. Kendisinin bu gazetelerde ele aldığı yazılarda gerek dönemin İslâm âlimlerine karşı tutumunda gerek hükümetin siyasî politikasına ait düşüncelerinde daha sert bir üslup takındığını görmekteyiz. Ayrıca din ve dine dair her türlü konuda da değişimin ve gelişimin kaçınılmaz olduğu bununla beraber İslâm'ın sığ düşünceler içerisinde erimekte olduğunu vurgulaması, görüşlerindeki değişimin boyutunu anlamak için yeterlidir. Bu dönemdeki yazılarında

İslâm'ın en ulvi din, Hz. Muhammed'in ise en yüce Peygamber olduğu görüşünden ziyâde yozlaşan İslâm ve bu güne kadar anlaşılamayan Hz. Muhammed imajı çizmesi daha sonradan gelecek düşünce yazıları hakkında da ipucu vermektedir. Bu süreç içerisinde gerek halktan, gerek bazı İslâm âlimlerinden gerekse hükümet tarafından çeşitli tepkiler almasına rağmen düşüncelerini dile getirmekten çekinmemiştir. Kendisinin özellikle din ve Peygamberlik kurumuna bakışı hakkındaki keskin değişim çizgisinin, Cumhuriyet döneminde çıkarmış olduğu *Hür Fikir* gazetesi ile tam olarak ifadesini bulduğunu söyleyebiliriz.

Hür Fikir gazetesindeki yazılarında, müellifin önceki yazılarına nispetle Allah tasavvurunun ve Peygamber anlayışının tamamen farklı bir boyuta taşındığına şahit olmaktadır. Özellikle “Ulu Peygamberlere Yazmakta Kalem Tecrübeleri” adlı yazı dizisinde, İslâm'ın Hz. Muhammed'in kendi çabaları neticesinde Arapları birleştirmek ve bununla beraber diğer din mensuplarını da aynı çatı altında toplamak maksadıyla ortaya konmuş emirler ve yasaklardan ibaret olduğunu dile getirmesi onun geçirdiği büyük değişimin de en güzel örneklerdendir. Yazarın özellikle lâik devlet düzenine geçilmesi süreciyle birlikte laikliğin gereği ve önemine dair yazılarının yanında, İslâm kuralları ile yönetilen Osmanlı'nın hezimet ve hüsrana uğradığını dile getirmesi, Batı'nın fenni ile terakkinin vücuda geldiğini vurgulaması, İslâm'a bakışındaki değişim hakkında fikir vermektedir.

Kılıçzâde'ye göre Hz. Muhammed, Arap ırkından gelen zeki bir insandı ve dâhi idi; dâhilerin en belirgin özelliği ise, Allah'ın tabiatı koymuş olduğu hüküm ve kuralları çözümler diğer insanları yönlendirmeleridir. Yazara göre Hz. Muhammed üstün dehasıyla dönemindeki tabiat ilimlerine vakıf olarak diğer insanları yönlendirme şansına sahip olmuştur. Önceki yazılarında İslâm'ın en ulvi din, Hz. Muhammed'in ise en yüce Peygamber olduğunu dile getiren Kılıçzâde, Cumhuriyet'in ilânı daha doğrusu lâikliğin temel esas olarak kabul edilmesinden sonra Hz. Muhammed'in Arap dünyası içerisinde yetişmiş üstün zekâyâ sahip dâhi olduğu, İslâm'ın ise onun, Arap dünyasını birleştirmek, bunu yaparken de diğer din mensuplarını da bu çatı altında toplamak üzere ortaya koyduğu bir din olduğunu vurgulamıştır. Yani ilerleyen dönemde zikrettiği görüşlerinde, aslen Peygamberlik kurumunu reddettiğini, dünya üzerinde dâhi olan insanların çeşitli emellerini gerçekleştirmek maksadıyla insanların manevi ihtiyaçlarına

özüm olarak gördükleri din olgusunu öne sürerek devrimde bulunduklarından bahsetmektedir. Gerek Hz. Musâ'nın gerek Hz. İsâ'nın gerekse diğer Peygamberlerin milletlerini bir arada tutmak maksadıyla dehalarını kullandıklarını dile getiren yazara göre bunlar içerisinde en büyük dâhi Hz. Muhammed'dir. Çünkü o, Arap dünyasında birliğı sağlamak istemesinin yanında geçmiş dönemde Peygamber olarak zikredilen diğer dâhilerin hikâyelerinden örnekler vererek onlara inanan insanları da yanına almak istemiştir.

Kılıczâde'nin en son kaleme aldığı yazılarında, Peygamberliğı dâhilikle bağdaştırdığı ve İslâm'ın, dâhi olan Hz. Muhammed'in emellerini gerçekleştirmek üzere kullandığı bir araç olarak nitelediğı anlaşılmaktadır. Asıl gelişimin tekâmülün getirisi olarak, fennin ve aklın ışığı altında gerçekleşeceğini belirten yazarın yazdıklarından hareketle, materyalizmi ilke edinerek ateizme yöneldiğini söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

D) KİTAP VE KİTAP NİTELİĞİNDE OLAN ESERLER

- _ Ahatlı, Erdiñ, *Peygamberlik ve Hz. Muhammed'in Peygamberliği*, DİB yayınları, Ankara 2011.
- _ Abdülbâki, Muhammed Fuad, *el- Mu'cemü'l Müfehres li- Elfazi'l- Kur'âni'l-Kerîm*, "acž" , Çağrı yayınları, İstanbul 1990.
- _ Apak, Adem, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi*, c. I-IV, Ensar Yayınları, İstanbul 2011.
- _ Aslan, Abdülğaffar, *Kur'ân'da Vahiy*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2007.
- _, *İslâm'da Peygamberlik ve Yalancı Peygamberlik Olgusu*, Araştırma Yayınları, Mart 2009.
- _ Aygün, Erol; Zengin, Mehmet, *Kuantum Fiziği*, Bilim Yayınları, Ankara 2006.
- _ Aynî, Ebu Muhammed Bedreddin Mahmûd, *Umdetü'l- Karî Şerhi Sahihi'l- Buhari*, (thk: Muhammed Münir Abduh Ağa), Halfa 1392/1972.
- _ Bebek, Adil, *Habbazi ve Kelâmi Görüşleri ve el- Hâdî adlı Eseri*, Marmara Üniversitesi Vakfı Yayınları (İFAV), İstanbul 2006.
- _ Bediüzzaman, Said Nursi, *İşaretü'l- İcâz*, Sözler Neşriyat, İstanbul 2005.
- _ Bakıllani, Ebubekir Muhammed b. Tayyib b. Muhammed Basrî, *Temhidü'l- Evâil ve Telhisü'd- Delâil*, (thk: İmamüddin Ahmed Haydar), Medresetü'l- Kütübü's- Sekafiyye, Beyrut 1407/ 1986.
- _ Barbaur, Ian Greame, *Bilim ve Din*, (çev: Bahauddin Hürremşahî), İnsan Yayınları, İstanbul 2004.
- _ Başgil, Ali Fuad, *Din ve Laiklik*, Yağmur yayınları, İstanbul 2007.
- _ Beyazizâde, Ahmed Efendi, *İmam-ı Azâm Ebu Hanife'nin İtikâdi Görüşleri*, (çev: İlyas Çelebi), Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları (İFAV), İstanbul 2000.
- _ Bolay, Süleyman Hayri, *DİA*, "Akıl", c.II, s.246-247.
- _ Bulut, Halil İbrahim, *Kur'ân Işığında Mucize ve Peygamber*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2002.
- _, *DİA*, "Mucize", c.XXX, s.352-356.
- _ Çakan, İsmail Lütü; Solmaz, Mehmet, *Kur'ân-ı Kerim'e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi*, Ensar yayınları, İstanbul 1994.

- _ Çelebi, İlyas, *İslâm İnancında Gayb problemi*, İFAV Yayınları, İstanbul 1996.
- _ Cevadi, Muhsin, *Akıl Terazisinde Vahiy ve Nübüvvet*, (çev: Sedat Baran), Önsöz Yayınları, İstanbul 2012.
- _ Cevdet, Abdullah, *Tarih-i İslâmiyet*, c.I-II, Kahire 1908.
- *Yaşamak Korkusu*, İstanbul 1326 (1910).
-, *Fûnun ve Felsefe ve Felsefe Sanihaları*, Matbaa-i İctihad, 1912.
- _ Cox, Phill Roxbee; Parsonage, Max, *Atom ve Molekül*, (çev: Feryal Halatçı), Tübitak Yayınları, Ankara 2010
- _ Cürcânî, Ali b. Muhammed es- Seyyid eş-Şerif, *Ta'rifât*, Daru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut 1983.
- _ Çakan, İsmail Lütfi; Solmaz, Mehmed, *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi*, Ensar Yayınları, İstanbul 1994.
- _ Çantay, Hasan Basri, *Kur'ân-ı Hâkim ve Meal-i Kerîm*, c.I-III, Rîsâle Yayınları, İstanbul 2011.
- _ Çelebi, İlyas, *İslâm İnancında Gayb Problemi*, İFAV Yayınları, İstanbul 1996.
- _ Demir, Ahmet İshak, *Cumhuriyet Dönemi Aydınlarının İslâm'a Bakışı*, Ensar Yayınları, İstanbul 2004.
- _ Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2006.
- _ Döndüren, Hamdi, *İnsanlığa Son Çağrı Kur'ân-ı Kerîm (Yüce Meali ve Açıklaması)*, Yeni Şafak Yayınları, İstanbul 2003.
- _ Düzcü, Yusuf Suad, *Akvamu's- Siyer*, Yeni Osmanlı Matbaası, İstanbul 1327/1911.
- _ Ebu Davud, Muhammed b. Süleyman, *Sünen-i Ebu Davud* (çev: Hüseyin Kayapınar, Necati Yeniel) c.I-XVII, Şamil Yayınları, İstanbul 2012.
- _ Erdoğan, Mehmet, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, İFAV Yay., İstanbul, 2007.
- _ Esen, Muammer, *Ehl-i Sünnet Kavramının Oluşum ve Gelişim Süreci*, Ankara Okulu yay. Ankara 2009.
- _ Farabi, Ebu Nasr Muallim-i Sâni Muhammed, *Fususul- Medeni / Siyaset Felsefesine Dair Görüşleri* (çev: Hanifi Özcan), Dokuz Eylül üniversitesi Yayınları, İzmir 1987.

- _*Medinetü'l- Fâdila / İdeal Devlet* (çev: Nazif Danışman), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları (MEB), Ankara 2001.
- _ Gölcük, Şerafettin; Toprak, Süleyman, *Kelâm*, Tekin Dağıtım, Konya 2001.
- _ Gündüz, Şinasi, *Yaşayan Dünya Dinleri*, DİB Yayınları, Ankara 2007.
- _ Güngör, Erol, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007.
- _ Hanioglu, M. Şükrü, *Bir Siyasal Düşünür olarak Dr. Abdullah Cevdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1981.
- _*DİA*, “Abdullah Cevdet”, c.I, s.90-93.
- _*Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi (TCTA)*, “Batıcılık”, c.V, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.
- _ Hatipoğlu, Mehmet Sait, *Müslüman Kültürü Üzerine*, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2004.
- _ Heyet, İlmihal *İman ve İbadetler*, İSAM Yayınevi, İstanbul 2000.
- _ İbnu'l- Esir, Ebu'l Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed, *el- Kâmil fi't-Tarih*, (çev: Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özaydın, Yunus Apaydın, Zülfikar Tüccar, M. Beşir Eryarsoy), c.I-XII, İstanbul 1985.
- _ İbn Fürekan, Ebu Bekr Muhammed b. Hasan, *Mücerred Makalati's-Şeyh Ebi'l- Hasan el- Eş'ari*, (thk: Daniel Gımarat), Daru'l- Maşrik, Beyrut 1987.
- _ İbn Mâce, Ebu Abdullah Muhammed, *Sünen-i İbn Mâce*, (çev: Abdullah Parlıyan), c. I-II, Konya Kitapçılık, Konya 2008.
- _ İbn Manzur, Ebu'l Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el- Ensari, *Lİsânü'l- Arab*, c. I- XV, Darû Sadr, Beyrut 1990.
- _ İbn Sinâ, Ebu Ali Hüseyin b. Abdullah, *Kitabu's- Şifa*, “İlahiyat”, (çev: Ekrem Demirli, Ömer Türker), Litera yayıncılık, İstanbul 2004.
- _ İleri, Celal Nuri, *Türk İnkılâbı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2000.
- _....., *Hâtemü'l Enbiyâ*, Yeni Osmanlı Matbbası ve Kütüphanesi, İstanbul 1914.
- _....., *Tarih-i İstikbal* I-II-III, İstanbul 1331-1332.
- _ Kahveci, İhsan, *Tefsir-i kebir Çerçevesinde Fahreddin er-Razi'nin Vahiy Anlayışı*, Usûl İslâm Araştırmaları, sy:17, İstanbul 2014.

- _ Karaman, Hayrettin (Heyet), *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meali*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları (TDV), Ankara 2007.
- _ Kaya, Mahmut, *DİA*, “ Farabi”, c.XII, İstanbul 1995.
- _ Kılıçzâde, İsmail Hakkı, *İtikâd-ı Bâtılâya İlân-ı Harb*, Birinci Tab'ı Sancakciyan Basım Evi 1329; İkinci Tab'ı Matbaa-i Şems, 1332/ 1916.
- _*Akvam-ı Siyer Münasebetiyle Son Cevap*, Yusuf Suad Efendi 'ye Tahsisân- Softalara Ta'mimen, Yeni Osmanlı Matbaa ve Kütüphanesi, İstanbul 1331.
- _*Masallar ve Efsaneler*, İstanbul 1945.
- _*Yurduma Kelâm Hürriyeti Getirmiş Olan Ölmez Atatürk'ün Sönmez Anısına – İkinci Kitap*, “ Masallar ve Efsaneler”, İstanbul 1945.
- _ Köksal, Eda, *Beslenme ve Bilişsel Gelişim*, Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi Yayınları, Klasmat Matbaa, Ankara 2008.
- _ Kur'ân Araştırmaları Vakfı, *Kur'ân Hiç Bitmeyen Mucize*, İstanbul Yayınevi, İstanbul 2017.
- _ Mackie, John Locke, *Klasik ve Çağdaş Metinlerle Din Felsefesi*, “ Kötülük ve Mutlak Kudret”, (çev: Metin Yasa), Etüt Yayınları, Samsun 1997.
- _ Maturidi, Ebu Mansur Muhammed, *Kitabu't- Tevhid*, (çev: Bekir Topaloğlu), İslâm Araştırmaları Merkezi (İsâm) Yayınları, Ankara 2005.
- _*Te'vilâtü'l- Kur'ân*, (edit: Bekir Topaloğlu), c.I- XVII, Mizan Yayınları, İstanbul 2005-2011.
- _ Meriç, Cemil, *Batı'da ve Bizde Aydının Serüveni*, CDTA (Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi) ,c.I, İletişim Yayınları, İstanbul 1983.
- _ Mevdudi, Ebu'l- Âlâ, *Sünnetin Anayasal Niteliği*, (çev: Ahmet Asrar), Bengisu Yayınları, İstanbul 1997.
- _ Mevlana, Şibli, *Asr-ı Saadet*, (çev: Ömer Rıza Doğrul), Eser Neşriyat, İstanbul 1978.
- _ Müslim, Ebu Hüseyin el- Kuşeyri en- Nîsâburî, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, (çev: Ahmed Davudoğlu), c.I-XII, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1983.
- _ Nedvî, Seyyid Süleyman, *Asr-ı Saadet Peygamberimizin Tebligat ve Tâlimatı*, (çev: Ali Genceli), c. I-V, Şamil Yayınları, İstanbul 1967.
- _ Nesaî, Ebu Abdurrahman, *Sünen-i Kübra*, (çev: Yaşar Güngör), c. I-XII, Ocak Yayınları, Konya 2005.

- _ Nesefî, Ebu'l- Muin Meymun b. Muhammed, *Tebsiratü'l- Edille fî Usulî'd- Din*, (thk: Hüseyin Atay, Şa'ban Ali Düzgün), c.I-II, DİB Yayınları, Ankara 2003.
- _ Nursi, Bediuzzaman Said, *İşaratü'l-İcaz*, Sözler Neşriyat, İstanbul 2005.
- _ Özarslan, Selim, *Pezdevî'nin Kelâmî Görüşleri*, DİB Yayınları, Ankara 2010.
- _*İslâm'da Ölüm ve Diriliş Öğretisi*, Kitap Dünyası, Konya 2001.
- _ Özcan, Azmi, *DİA*, “Nedvi”, c.XXXII, s.518-521.
- _ Özdemir, Metin, *İslâm Düşüncesinde Kötülük Problemi*, Furkan Yayınları, İstanbul 2001.
- _ Pekdoğan, Celal, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, “Kılıçzade”, c.XXV, s.415-416.
- _ Razî, Ebu Abdullah Fahreddin, *el- Muhassal* (Kelâma Giriş), (çev: Hüseyin Atay), TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.
- _ Sabunî, Ebu Muhammed Nuriddin Ahmed, *el- Bidaye fî Usulî'd- Din*, (çev: Bekir Topaloğlu), Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) Yayınları, Ankara 1979.
- _ Şafîî, Ebu Abdullah Muhammed b. İdris, *el- Müsned*, (thk: Said Muhammed el- Lahham), Beyrut 1417/1996.
- _ Şehabeddin, Süleyman, *Rûbab*, “Yeni Bir Kitap”, c. II, sy:64, 6 Haziran 1329/ 1914.
- _ Şirânî, Ahmed, *Medrese İtikadları*, “ Kılıçzâde'ye Cevap”, sy: IX, Daru'l- Hikmeti'- İslâmiyye, 5 Temmuz 1329/ 1914.
- _ Şulul, Cevher, *Nübüvvet Felsefesi*, İnsan Yayınları, İstanbul 2005.
- _ Taberi, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir, *Târihu'r-Rusûl ve'l- Mülûk*, (thk: Muhammed Ebu'l- Fadl İbrahim), c.I-X, Kahire (ts).
- _ Tanilli, Server, *Voltaire ve Aydınlanma*, Cem Yayınevi, İstanbul 1994.
- _ Tehanevi, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşafu İstilâhâtî'l- Fûnûn*, c.I-II, İstanbul 1984.
- _ Tirmizi, Ebu İsâ Muhammed, *Sünen-i Tirmizi*, (çev: Abdullah Parlıyan), c.I-III, Konya Kitapçılık, Konya 2004.
- _ Topaloğlu, Bekir; Çelebi, İlyas, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İSÂM yayınları, İstanbul 2010.
- _ Türkiye Diyanet Vakfı, *İlmihal İman ve İbadetler*, c.I, İsâm Yayınları, İstanbul 2000.

- _ Ülken, Hilmi Ziya, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul 2005.
- _ Yavuz, Yusuf Şevki, *DİA*, “Nübüvvet”, c.XXXIII, s.286-291.
- _, *DİA*, “Peygamber”, c.XXXIV, s.257-262.
- _ Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Kur’ân-ı Kerîm Meali*, Tuva Yayınları, İstanbul 2008.
- _ Yeprem, Mustafa Saim, *Maturidi’nin Akîde Rîsâlesi ve Şerhi*, TDV Yayınları, Ankara 2011.
- _ Yücedoğru, Tefik, *DİA*, “Tekvin”, c.XXXX, s.388-390
- _ Zebidî, Zeynü’d- din Ebu’l- Abbas Şehabeddin Ahmed, *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercümesi ve Şerhi*, (çev: Babanzâde Ahmed Naim), c.I-XII, DİB Yayınları, Ankara 1984.
- _ Zemahşeri, Ebul Kâsım Carullah Mahmud, *Esâsü’l- Belâğâ*, c. II/323, Daru’t-Tenviri’l-Arabi, Beyrut, 1984.

II) SÜRELİ YAYINLAR

II.I) Dergiler ve Gazeteler

_ Arslan, Ali, “Türkiye’de Medya-Toplum İlişkisi ve Medyanın Profesyonellik Etiği Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme”, *Uluslar Arası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, sy.5, Ocak 2005.

_ Akman, Zekeriya “Kılıçzâde Hakkı’nın Siyer Yazıcılığı İle İlgili Görüşleri”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SAÜİFD)*, sy:14/26, Aralık 2012, s.55-73.

_ Cerrahoğlu, İsmail, “Kur’ân’da İnsanın Yaratılış Sahnesinin Düşündürdükleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları (AÜİF)*, sy: XX, s.88-90.

_ Cevdet, Abdullah, *İçtiḥād*, “Softalığa Dair- Softa Perverlik mi Softa Girizlik mi?”, sy:99, 27 Mart 1330/1914, s.2231-2232.

_, *İçtiḥād*, “Cihan-ı İslâm’a Dair”, sy: 26, 1 Temmuz 1327, s.761-767.

_ Çam, İrfan Davut, “Tartışmalı Bir Eser: Tarih-i İslâmiyet ve Yasaklanmış Süreci”, *İslâm Araştırmaları Dergisi (İSAM)*, sy:30, 2003, s.109-122.

_ Haddad, Yvanne Yazbeck, “Kur’ân’da Din Teriminin Anlamı”, (çev: Ahmet Güç), *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (UÜİF)*, sy: IX, Bursa 2000.

_ Hakkı, Şaban, *Kötülük Problemi Yaklaşımlar ve Eleştiriler*, *Gazi Üniv. Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.1,sy:2, 2/2002.

_ Hatipoğlu, Mehmet Sait, “Hz. Peygamberi Yanlış Anlama Tezahürleri”, *İslâmi Araştırmalar Dergisi*, sy: II, Ankara 1986.

_ *Hürriyet-i Fikriyye*, sy:8, 27 Mart 1330 (9 Nîsân 1914).

_ Hür Fikir, “Din Davası- Hür Fikir’in Beraati”, sy:54, 2 Şubat 1925;sy:80, 17 Ağustos 1925; sy:82,31 Ağustos 1925.

_ *İçtiḥād*, sy: 72, 18 Temmuz 1329/ 1914; sy: 73, 25 Temmuz 1329; sy: 74, 1 Ağustos 1329; sy: 76, 10 Ağustos 1329, sy:151, Şubat 1923.

_ İlhan, Mehmet, “Kur’an’da Peygamberin Görev ve Özellikleri”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, c.XIII, sy:3, Eylül 2015, s.87-115.

_ *İşḥād*, sy: 78, 29 Ağustos 1329/ 1914.

_ Kılıçzâde, İsmail Hakkı, *İçtiḥād*, “Pek Uyanık Bir Uyku 1”, sy: 55 21 Şubat 1328/1912, s.1226-1228; sy: 57, 7 Mart 1329/20 Mart 1913, s. 1261-1264; “Neden Mağlup Olduk?”, sy:56, 28 Şubat 1328/1913, s.1242-1246; sy: 57, 7 Mart 1328/1913,

s.1265-1267; sy:58, 14 Mart 1329/28 Mart 1913, s. 1283-1284; sy:59, *Cehd*, 21 Mart 1329/3Nisan 1913, s. 1291-1293; “ Sahte Softalığa ve Dervişliğe İlân-ı Harb”, sy: 58, 14 Mart 1329/28 Mart 1913, s. 1277-1281; “ Kadınlar ve Mekâtib-i İbtidaiyye Muallimleri”, sy:60, 4 Nisan 1329/17 Nisan 1913, s. 1310-1312; “Dervişlik ve Softalık Meselesi”, sy:62, 18 Nisân 1329/1 Mayıs 1913, s.1349-1352; “Dinsizler”, sy:65, 9 Mayıs 1329/22 Mayıs 1913, s. 1421-1425; “Zabit”, sy: 67, 23 Mayıs 1329, s.1454-1459; “Akvamı’s-Siyer”, sy: 66, 16 Mayıs 1329/29 Mayıs 1913, s.1434-1444; “Müslümanlık ve Hristiyanlık”, sy:68, 30 Mayıs 1329/12 Haziran 1913, s.1478-1482; “Kadınlara Nasıl Hürmet Ediyoruz”, sy: 69, 27 Haziran 1329/10 Temmuz 1913, s. 1520-1521; “Âzadamard Gazetesi Ser Muharrirliğine”, sy:70, 4 Temmuz 1329/17 Temmuz 1913, s.1539-1541; “Yunus Hoca’nın Kendisi”, sy: 73, 25 Temmuz 1329/7 Ağustos 1913, s. 1601-1604; “Zenbilli Ali Efendi Meselesi”, sy: 75, 8 Ağustos 1329/21 Ağustos 1913, s.1648-1651; “Yunus Hoca Talebe (Yunus Hoca Hikâyeleri), sy: 77, 22 Ağustos 1329/4 Eylül 1913, s. 1703-1711; “Tamamen Hal Olmadıkça Bitmeyen Bir Mesele”, sy: 92, 6 Şubat 1329/19 Şubat 1914, s. 2967-2070; “Kılıçzâde Hakkı Bey ve İki Mektubu”, sy: 151, 1 Şubat 1923, s.3132-3134; “İzmir İktisâd Kongresinde Harfler”, sy:154, 1 haziran 1923, s. 3175-3176; sy:155, 1 Temmuz 1923, s.3196-3199; sy:156, 1 Ağustos 1923, s.3214-3215; “Harflerimiz, İmlâmız”, sy:157, 1 Eylül 1923, s.3227-3235; “ Adaletsizliğe Karşı Mücadele”, sy: 159, 1 Teşrin-i Sâni 1923, s.3261-3262; sy: 160, 1 Kanun-i Evvel 1923, s.3282; “Lâtin Harfleri”, sy:218, 15 kanun-i Evvel 1926, s.4193-4194.

_ Kılıçzâde (Kılıçoğlu), İsmail Hakkı *Hürriyet-i Fikriyye*, “İman”, sy:1, 3 Şubat 1329, s.2-4; “Ordumuzun Gençleştirilmesi”, sy:2, 10 Şubat 1329,s.5-7; “Hatemül Enbiya ve Celal Nuri Bey 1“, sy:7, 20 Mart 1330, s.2-4; “Hatemü’l Enbiya Celal Nuri Bey 2”, sy:8, 27 Mart 1330, s.4-5; “Teaddüd-ü Nikâh Teaddüd-ü Zevcât”, sy: 9, 3 Nisan 1330, s.14-16; “Yunus Hoca Kavgalarından”, sy:10, 10 Nisan 1330, s.10-16; “*Tarihte Mezhep Firavunu*”, sy: 13-1, 1 Mayıs 1329/ 1913; sy:15-3, 15 Mayıs 1329/ 1913; sy:18, 27 Mart 1330/1914, s.13-15.

_, Serbest Fikir, “Darbe-i Necât”, sy:16/4, 22 Mayıs 1330, s. 2-4.

_,*Hür Fikir*, “ *Bir Küçük Hatıra*”, sy:111, 24 Mart 1926; “*Ankara’da Bir Hafta- Diyanet İşleri Reisi ile Mülakat*”, sy: 116, 5 Mayıs 1926; “*Cevap Yerine Dayak*”, sy: 139, 20 Teşrin-i evvel (Ekim) 1926; “*Kandid yahut Nikbinlik*”, sy.145, 1 Kânûn-i Evvel (Aralık) 1926; “İngiltere İhlal Tarihi 1603-1688 Birkaç Söz”, sy: 157, 7 Mart 1927; sy: 205, 20 Şubat 1928; “*İnsanların Serencamlarından Garip Yiğidin Başına Neler Gelmez*”, sy.163, 25 Nîsân 1927; sy:164, 5 Nîsân 1927; sy:166, 16 Mayıs 1927; sy:278, 5 Eylül 1929; sy:301, 13 Şubat 1930; “*Adli Bir Mesele*”, sy:136, 29 Eylül 1926; “*Ulu Peygamberlere Yazmakta Kalem Tecrübeleri*”, sy: 308, 10 Nîsân 1930; sy: 309, 17 Nîsân 1930; sy: 310, 24 Nîsân 1930; sy: 313, 22 Mayıs 1930; sy: 314, 29 Mayıs 1930; sy: 317, 18 Haziran 1930; sy:319, 3 Temmuz 1930; sy:320, 10 Temmuz 1930; sy:321,

17 Temmuz 1930; sy. 322, 24 Temmuz 1930; sy.324, 7 Ağustos 1930; sy: 325, 14 Ağustos 1930; “Süleyman Nazif Üstadımla İlhad ve Mülhiden Sonra İrtidat ve Mürted”, sy:137, 6 Teşrin-i Evvel 1926; “Harflerimiz”, sy:143, 17 Teşrin-i Sâni 1926; “İlhad ve Mülhid Üstadım Süleyman Nazif Beyefendiye”, sy:112, 31 Mart 1926; “İlhad ve Mülhid”, sy:121, 9 Haziran 1926, sy:148, 22 Kanun-i Evvel 1926.

_ Kısakürek, Necip Fâzıl, “Mebusa Cevap”, *Büyük Doğu*, sy:4, 23 Kasım 1945, s.9; “Milletvekilinin Mukabelesi”, sy:5, 30 Kasım 1945.

_ İskenderoğlu, Muammer, “Fahredddin Râzi’nin el- Metâlibu’l- Âliye’sinde Peygamberliğin İspatı”, *Usûl Dergisi*, sy:6, 2006, s.7-26.

_ İshâd, sy:78, 29 Ağustos 1329.

_ Kısakürek, Necip Fâzıl, “Mebusa Cevap”, *Büyük Doğu*, sy:4, 23 Kasım1945, s.9; “Milletvekilinin Mukabelesi”, sy:5, 30 Kasım 1945, s.8.

_ Kiriş, Nurten, “Tarihsel Olarak Kötülük Problemi ve Çözüm Yolu Teodise”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, sy: 5, Isparta 2008.

_ Nazif, Süleyman, “Bir Mürted”, *Yeni Ses*, sy:204, 21 Eylül 1926.

_ Öğük, Emine, “İslâm Düşüncesinde Şer/ Kötülük Probleminin İzahına Katkı Sağlayan Etkili Öğreti: Hikmet”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.III, sy:1, Ocak 2015.

_ Önal, Recep, “İslâm Kelâmında Nübüvvetin Mahiyeti Kapsamı ve Gerekliliği”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, c.II, sy:2, 2013, s.151-176

_ Safa, İlhami (Server Bedîî), *İçtîhâd*, “Haftanâme”, sy:100, 3 Nîsân 1330/1915.

_ Terzioğlu, Hülya, “Fahredddin er- Râzi’ye Göre Nübüvvetin İspatı”, *Kader (Kelâm Araştırmaları Dergisi)*, c.XV, sy:2, 2017, s.303-318.

_ Tongül, Nerimân, “Türk Harf İnkılabı”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, sy:33-34, Mayıs-Kasım 2004.

_ Tümer, Günay, “Çeşitli Yönleriyle Din”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (AÜİFD)*, c.XXVIII, Ankara 1986.

_ Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, c.IX, İstanbul 2015.

_ Yıldırım, Zeki, “ Kur’ân’da Peygamberlerin İsmeti”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (AÜİFD)*, sy. 19, Erzurum 2003.

II.II) Tezler

_ Pekdoğan, Celal, “ Batıcı Bir Düşünür Olarak Kılıçzâde Hakkı (1872- 1960)”, Hacettepe Üniversitesi Doktora Tezi, Ankara 1999.

_ Sönmez, Hüseyin, “Kılıçzâde Hakkı’nın Dini Görüşleri ve Kelâm Bilimi Açısından Tahlili”, Marmara Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lîsâns Tezi.

_ Şahin, Necati, “ Peygamberlik ve İsmet Sıfatı”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lîsâns Tezi, Konya 2006.

_ Terkan, Banu, “Türkiye’de Basın- Siyaset İlişkisi: Basın Gündemi ve Siyasal Gündemin Karşılaştırılmasına Yönelik Bir Gündem Belirleme Çalışması”, Selçuk Üniversitesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı Doktora Tezi, Konya 2005.

_ Yanıkkaya, Salih, “Kur’an çerçevesinde Peygamberlik ve Hz. Peygamber”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*, Ankara 2010.

_ Zeren, Sibel, İsmail hakkı Kılıçoğlu’nun Eserleri ve Görüşleri, Marmara Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lîsâns Tezi, İstanbul 1999.

II.III) Bildiriler-Sempozyumlar

_ Azimli, Mehmet, *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, “Olağanüstü Anlatımlar Arasında Hız. Peygamberi Anlamak”, Çorum 2007.

_ Eskicioğlu, Osman, “Allah- İnsan- Kâinat Üçlüsünün İrtibatı veya Kâinata Yeni Bir Bakış”, *Günümüz Din Bilimleri Araştırmaları ve Problemleri Sempozyumu*, Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 27-30 Haziran 1989.

_ Kutlu, Sönmez, “ Hız. Peygamberi Anlamada Tarihsel Muhammed ile Menkıbevi Muhammed’i Birbirinden Ayırmanın Önemi”, *Hız. Muhammed ve Evrensel Mesajı Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Çorum 2007.

_ Milli Eğitim Bakanlığı, *Mesleki Eğitim ve Öğretim Sisteminin Güçlendirilmesi Projesi Çocuk Gelişimi ve Eğitimi*, “Anne ve Çocuk Sağlığı I”, Ankara 2007.

_ Özel, Sabahattin “Yazdıklarının Işığında Kılıçzâde Hakkı Bey’in Fikirleri”, *Uluslararası Gazi Akçakoca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Kocaeli 2015.

II.IV) İnternette Alınan Bilgiler

_ İnternet, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/40/501/6009.pdf>, Erişim Tarihi: 03.09.2013.

_ İnternet, www.kkk.tsk.tr, Piyade Okul Komutanlığı, Erişim Tarihi: 26 Mayıs 2015.

_ İnternet, www.21yyte.org/tr/arastirma/politik-sosyal-kulturel-arastirmalar-merkezi/2009/02/13/2574/bekir-aga-bolugu, Erişim Tarihi: 02.02.2018.

_ İnternet, www.advances.sciencemag.org/content/3/9/e1701758, Erişim Tarihi:13.11.2018.

_ İnternet, www.turktarihim.com/%C4%B0nsanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1nvarolu%C5%9Fuve%C4%B0lk%C4%B0nsanlar.html, Erişim Tarihi: 22.11.2018.

_ İnternet, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/153680>, Erişim Tarihi: 29.11.2018.